

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PRABUTY NA LATA 2019-2022

*opracowanie:
Iwona Golembiowska*

Prabuty, luty 2019

Spis treści

1. Wstęp.....	3
2. Podstawa prawna opracowania i cele programu ochrony zabytków w świetle ustawy o ochronie zabytków	4
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami	5
3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków.....	5
3.2. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	5
3.3. Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego.....	6
3.4. Inne uregulowania prawne	6
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	8
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	8
4.1.1 Strategia Rozwoju Kraju 2020	8
4.1.2. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030	11
4.1.3. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2020.....	13
4.1.4. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami	14
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	16
4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020	16
4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego	17
4.2.3. Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020	18
4.2.4. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2019.....	19
4.2.5. Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego.....	20
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	22
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.....	22
5.1.1. Strategia Rozwoju Miasta i Gminy Prabuty	22
5.1.2. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego	22
5.1.3. Uwarunkowania wewnętrzne wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Prabuty.....	28
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu.....	30
kulturowego gminy.....	30
5.2.1. Charakterystyka gminy.....	30
5.2.2. Zarys historii gminy	32
5.2.3. Krajobraz kulturowy.....	36

5.2.4. Zabytkowe układy urbanistyczne i ruralistyczne	39
5.2.5. Zabytki nieruchome.....	52
5.2.6. Zabytki ruchome.....	52
5.2.7. Zabytki archeologiczne	53
5.2.8. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych.....	53
5.2.9. Dziedzictwo niematerialne	54
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	55
5.3.1. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków	55
5.3.2. Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków	56
5.3.3. Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków.....	59
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	60
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy.....	82
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.	86
7. Założenia programowe	87
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	91
8.1 Instrumenty prawne.....	91
8.2 Instrumenty koordynacji.....	91
8.3 Instrumenty finansowe	91
8.4 Instrumenty społeczne	91
8.5 Instrumenty kontrolne	91
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami	92
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	93
10.1. Publiczne źródła finansowania	93
10.2. Środki pomocowe.....	95
11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.....	96

1. Wstęp

Program opieki nad zabytkami jest podstawowym dokumentem służącym podejmowaniu działań dotyczących inicjowania, wspierania oraz koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego przez jednostki samorządu terytorialnego.

Głównym celem opracowania tego dokumentu jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego położonego na obszarze gminy, w szczególności w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Opracowanie przedmiotowego dokumentu jest zadaniem własnym samorządu.

Celem strategicznym Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Prabuty na lata 2019-2022 jest zachowanie dziedzictwa kulturowego służące społeczno-gospodarczemu rozwojowi gminy. Realizacja tego celu będzie się odbywała poprzez wskazane w dokumencie kierunki działań w ramach trzech zdefiniowanych priorytetów.

Program opracowany został na cztery lata i będzie cyklicznie aktualizowany. Dwa lata od ogłoszenia w dzienniku urzędowym burmistrz sporządzi sprawozdanie z jego wykonania, które przedstawi Radzie Gminy. Prowadzony w trakcie realizacji programu monitoring umożliwi uwzględnianie nowych uwarunkowań prawnych, społecznych i gospodarczych oraz sprecyzowanie lub modyfikację założonych celów.

Wskazane w obecnym dokumencie kierunki działań są zgodne z krajowymi, wojewódzkimi i powiatowymi dokumentami programowymi oraz odpowiadają aktualnym ustawowym regulacjom z dziedziny ochrony zabytków w Polsce.

Ilekoć w tekście jest mowa o Programie Opieki, oznacza to Program Opieki nad Zabytkami Gminy Prabuty na lata 2019-2022.

2. Podstawa prawna opracowania i cele programu ochrony zabytków w świetle ustawy o ochronie zabytków

Podstawą prawną niniejszego opracowania jest art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Prabuty na lata 2019-2022 ma na celu:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

¹ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2067 ze zm.;

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami

3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków

Na obowiązek ochrony zabytków wskazuje Konstytucja Rzeczypospolitej Polski z dnia 2 kwietnia 1997 r.² W myśl art. 5 Konstytucji „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...)”. Natomiast art. 6 mówi o tym, że „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”. Art. 73 mówi o tym, że każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury. Art. 82 Konstytucji wskazuje, iż obowiązkiem Obywatela Polskiego jest m.in. troska o dobro wspólne.

3.2. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje pojęcie zabytku: jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytki podzielono na trzy grupy.

Pierwszą stanowią zabytki nieruchome, do których zaliczają się krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Druga grupa obejmuje zabytki ruchome: dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje, numizmaty, militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery, wytwory techniki, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne.

Trzecią grupą są zabytki archeologiczne: pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać także nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Organami ochrony zabytków są:

- minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć w drodze porozumienia wykonywanie części kompetencji wojewódzkiego konserwatora zabytków gminom i powiatom, z wyjątkiem prowadzenia rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez administrację publiczną działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe

² Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.;

zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku krajobrazowego, ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

3.3. Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego

Art. 87 cytowanej powyżej ustawy o ochronie zabytków nakłada na gminy obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Program opieki przyjmuje rada gminy po uzyskaniu opinii właściwego miejscowo wojewódzkiego konserwatora zabytków. Następnie dokument ten jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu burmistrz sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy. Po czterech latach program powinien zostać zaktualizowany.

Na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków oraz na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale, organ stanowiący gminy może udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym³ zadaniem własnym jednostki samorządu terytorialnego jest sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada.

Art. 22 ust. 4 ustawy o ochronie zabytków zobowiązuje burmistrza do prowadzenia gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, inne zabytki nieruchome wyznaczone przez burmistrza w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W opracowywanych analizach i studiach z zakresu zagospodarowania przestrzennego gminy (w strategii rozwoju gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy) zgodnie z art. 18 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków w szczególności należy uwzględnić krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, ponadto określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu oraz ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

3.4. Inne uregulowania prawne

Obowiązek ochrony zabytków uwzględniony został również w innych ustawach, takich jak:

³ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 994 ze zm.;

- ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym⁴,
- ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane⁵,
- ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska⁶,
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody⁷,
- ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej⁸,
- ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie⁹,
- ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych¹⁰,
- ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami¹¹,
- ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych¹²,
- ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach¹³,
- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach¹⁴,
- ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach¹⁵,
- ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach¹⁶.

⁴ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1945 ze zm.;

⁵ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1202 ze zm.;

⁶ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 799 ze zm.;

⁷ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1614 ze zm.;

⁸ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1983 ze zm.;

⁹ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 450 ze zm.;

¹⁰ t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 912 ze zm.;

¹¹ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 121 ze zm.;

¹² t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1161 ze zm.;

¹³ t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 788 ze zm.;

¹⁴ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 720 ze zm.;

¹⁵ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 574 ze zm.;

¹⁶ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 217 ze zm.;

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1 Strategia Rozwoju Kraju 2020

„Strategia Rozwoju Kraju 2020” przyjęta została uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Kraju 2020¹⁷ i jest elementem nowego systemu zarządzania rozwojem kraju, którego fundamenty zostały określone w znowelizowanej ustawie z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju¹⁸ oraz w przyjętym przez Radę Ministrów 27 kwietnia 2009 r. dokumencie pn. „Założenia systemu zarządzania rozwojem Polski”.

„Strategia Rozwoju Kraju 2020” (ŚSRK) stanowi najważniejszy dokument w perspektywie średniookresowej, określający cele strategiczne rozwoju Polski do 2020 r. Jest ona kluczowa dla określenia działań rozwojowych, w tym możliwych do sfinansowania w ramach przyszłej perspektywy finansowej UE na lata 2014-2020 oraz 9 zintegrowanych strategii, służących realizacji założonych celów rozwojowych.

Jako cel główny strategii średniookresowej wyznaczono *„wzmocnienie i wykorzystanie gospodarczych, społecznych i instytucjonalnych potencjałów zapewniających szybszy i zrównoważony rozwój kraju oraz poprawę jakości życia ludności”*¹⁹.

W ŚSRK wybrano trzy obszary strategiczne (Sprawne i efektywne państwo, Konkurencyjna gospodarka, Spójność społeczna i terytorialna). W rozdziale „Główne obszary interwencji, cele i priorytety rozwojowe”²⁰, jako obszar strategiczny I. wyznaczono: Sprawne i efektywne państwo

Cel I.1. Przejście od administrowania do zarządzania rozwojem²¹.

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

I.1.1. Uporządkowanie kompetencji umożliwiające realizację działań rozwojowych,

I.1.2. Zwiększenie efektywności instytucji publicznych,

I.1.3. Wprowadzenie jednolitych zasad e-gov w administracji (e-administracja),

I.1.4. Poprawa jakości prawa,

I.1.5. Zapewnienie ładu przestrzennego,

Cel I.2. Zapewnienie środków na działania rozwojowe²²

I.2.1. Modernizacja struktury wydatków publicznych,

I.2.2. Poprawa efektywności środków publicznych,

I.2.3. Zwiększenie wykorzystania środków pozabudżetowych,

Cel I.3. Wzmocnienie warunków sprzyjających realizacji indywidualnych potrzeb i aktywności obywatela²³,

¹⁷ M. P. z 2012 r., poz. 882;

¹⁸ t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1376 ze zm.;

¹⁹ Strategia Rozwoju Kraju 2020, s. 23;

²⁰ Tamże, s. 32;

²¹ Tamże, s. 32;

²² Tamże, s. 39;

²³ Tamże, s. 43;

- I.3.1. Poprawa skuteczności wymiaru sprawiedliwości,
- I.3.2. Rozwój kapitału społecznego
- I.3.3. Zwiększenie bezpieczeństwa obywatela
- I.3.4. Utrwalenie bezpieczeństwa narodowego,

Obszar strategiczny II. Konkurencyjna gospodarka

Cel II.1. Wzmocnienie stabilności makroekonomicznej²⁴

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

- II.1.1. Uzdrawienie finansów publicznych
- II.1.2. Zwiększenie stopy oszczędności i inwestycji
- II.1.3. Integracja ze strefą euro
- II.1.4. Rozwój eksportu towarów i usług

Cel II.2. Wzrost wydajności gospodarki²⁵

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

- II.2.1. Zwiększenie produktywności gospodarki,
- II.2.2. Wzrost udziału przemysłów i usług średnio i wysoko zaawansowanych technologicznie,
- II.2.3. Zwiększenie konkurencyjności i modernizacja sektora rolno-spożywczego ,
- II.2.4. Poprawa warunków ramowych dla prowadzenia działalności gospodarczej ,

Cel II.3. Zwiększenie innowacyjności gospodarki²⁶

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

- II.3.1. Wzrost popytu na wyniki badań naukowych,
- II.3.2. Podwyższenie stopnia komercjalizacji badań
- II.3.3. Zapewnienie kadr dla B+R
- II.3.4. Zwiększenie wykorzystania rozwiązań innowacyjnych

Cel II.4. Rozwój kapitału ludzkiego²⁷

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

- II.4.1. Zwiększanie aktywności zawodowej,
- II.4.2. Poprawa jakości kapitału ludzkiego,
- II.4.3. Zwiększanie mobilności zawodowej i przestrzennej.

Cel II.5. Zwiększenie wykorzystania technologii cyfrowych²⁸

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

- II.5.1. Zapewnienie powszechnego dostępu do Internetu,
- II.5.2. Upowszechnienie wykorzystania technologii cyfrowych,
- II.5.3. Zapewnienie odpowiedniej jakości treści i usług cyfrowych.

Cel II.6. Bezpieczeństwo energetyczne i środowisko²⁹

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

- II.6.1. Racjonalne gospodarowanie zasobami,
- II.6.2. Poprawa efektywności energetycznej,

²⁴ *Tamże*, s. 56;

²⁵ *Tamże*, s. 62;

²⁶ *Tamże*, s. 68;

²⁷ *Tamże*, s. 77;

²⁸ *Tamże*, s. 85;

²⁹ *Tamże*, s. 90;

II.6.3. Zwiększenie dywersyfikacji dostaw paliw i energii,

II.6.4. Poprawa stanu środowiska,

II.6.5. Adaptacja do zmian klimatu.

Cel II.7. Zwiększenie efektywności transportu³⁰

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

II.7.1. Zwiększenie efektywności zarządzania w sektorze transportowym,

II.7.2. Modernizacja i rozbudowa połączeń transportowych,

II.7.3. Udrożnienie obszarów miejskich.

Obszar strategiczny III. Spójność społeczna i terytorialna

Cel III.1. Integracja społeczna³¹

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

III.1.1. Zwiększenie aktywności osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym,

III.1.2. Zmniejszenie ubóstwa w grupach najbardziej nim zagrożonych.

Cel III.2. Zapewnienie dostępu i określonych standardów usług publicznych³²

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

III.2.1. Podnoszenie jakości i dostępności usług publicznych,

III.2.2. Zwiększenie efektywności systemu świadczenia usług publicznych.

Cel III.3. Wzmocnienie mechanizmów terytorialnego równoważenia rozwoju oraz integracja przestrzenna dla rozwijania i pełnego wykorzystania potencjałów regionalnych³³

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

III.3.1. Tworzenie warunków instytucjonalnych, prawnych i finansowych dla realizacji działań rozwojowych w regionach,

III.3.2. Wzmacnianie ośrodków wojewódzkich,

III.3.3. Tworzenie warunków dla rozwoju ośrodków regionalnych, subregionalnych i lokalnych oraz wzmacniania potencjału obszarów wiejskich,

III.3.4. Zwiększenie spójności terytorialnej.

Spośród tych obszarów ważnym dla działań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego kraju jest obszar strategiczny I „Sprawne i efektywne państwo”, w którym jednym z celów jest zapewnienie ładu przestrzennego. Wskazano, że w perspektywie średniookresowej należy zwiększyć stopień pokrycia planami zagospodarowania przestrzennego powierzchni kraju, a obowiązkowo terenów rozwojowych. W związku z tym wprowadzony zostanie obowiązek sporządzania planów zagospodarowania przestrzennego obszarów funkcjonalnych obejmujących: obszary miejskie, a w szczególności metropolitalne, tereny wrażliwe rozwojowo, związane z ochroną i użytkowaniem gospodarczym zasobów naturalnych, dziedzictwa kulturowego, objęte ryzykiem katastrof naturalnych, obszary górskie, obszary dotychczas nie objęte procesem planowania (strefa przybrzeżna, morze terytorialne, wyłączna strefa ekonomiczna) oraz obszary przygraniczne³⁴.

³⁰ Tamże, s. 103;

³¹ Tamże, s. 110;

³² Tamże, s. 114

³³ Tamże, s. 119;

³⁴ Tamże, s. 38;

Dziedzictwo kulturowe wymienione zostało również w obszarze strategicznym III „Spójność społeczna i terytorialna” w celu III.3.2. Wzmacnianie ośrodków wojewódzkich – gdzie wspierane będą działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego³⁵.

Program Opieki zgodny jest z zapisami „Strategii Rozwoju Kraju 2020”.

4.1.2. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

„Koncepcję Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030” (KPZK) przyjęła uchwałą Rada Ministrów w dniu 13 grudnia 2011 r.³⁶

KZPK jest najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym dotyczącym zagospodarowania przestrzennego kraju. Została opracowana zgodnie z zapisami ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 roku. Zgodnie z wymogami ustawowymi określono także wynikające z KPZK 2030 ustalenia i zalecenia dla przygotowywania planów zagospodarowania przestrzennego województw³⁷.

W dokumencie tym zauważono, że „dziedzictwo kulturowe – tak materialne, jak i odnoszące się do sfery wartości niematerialnych – jest częścią współczesnej przestrzeni. Obejmuje nie tylko pojedyncze obiekty kubaturowe lub ich zespoły, ale także – całość jednostki przestrzennej – obiekt wraz z otaczającą go przestrzenią. Ta całość powinna podlegać badaniom i ochronie, nawet jeżeli na powierzchni ziemi – jak w wypadku wielu stanowisk archeologicznych – nie ma śladów pozwalających na eksponowanie jej w scenariuszach rozwoju funkcji symbolicznych. Odziedziczone obiekty muszą pełnić funkcje użytkowe współcześnie nadane, zgodne z ich potencjałem i wymogami ochrony. W przeciwnym wypadku niszczyć, giną, tracą wartość, nieodwracalnie zubożając potencjał rozwojowy i obraz dziedzictwa narodowego. W perspektywie najbliższych dwudziestu lat rola dziedzictwa kulturowego w procesach rozwoju przestrzennego będzie rosła – zwiększanie się zamożności społeczeństwa oraz przekształcenia o charakterze kulturowym będą powodowały wzrost znaczenia rozwojowego zarówno materialnych jak i niematerialnych składników dziedzictwa kulturowego. Ich lokalizacja i umiejętność wykorzystania w procesach rozwoju będzie wpływała pozytywnie na tok koncentracji gospodarczej, ludnościowej i rangę kultury i turystyki”³⁸.

W dokumencie tym określono cele polityki przestrzennego zagospodarowania kraju³⁹.

Cel pierwszy to podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności.

Cel drugi to poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów.

Cel trzeci to poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej.

Cel czwarty to kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski. Cel piąty to zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa. Cel szósty to przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

³⁵ Tamże, s. 124;

³⁶ Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. (M. P. z 2012 r. poz. 252);

³⁷ Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030, s. 5;

³⁸ Tamże, s. 29;

³⁹ Tamże, s. 72;

W ramach drugiego celu „Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej” określono kierunki działań polityki przestrzennej umożliwiające realizację celu wspomaganie spójności terytorialnej. Obejmują one: 2.1. Wspomaganie spójności w układzie krajowym: Pomorze Środkowe – Polska Zachodnia – Polska Centralna – Polska Wschodnia, 2.2. Regionalną integrację funkcjonalną, wspomaganie rozprzestrzeniania procesów rozwojowych na obszary poza głównymi miastami oraz budowanie potencjału do specjalizacji terytorialnej, 2.3. Wspomaganie spójności w obszarach problemowych. Kierunek 2.2 określa cele działań skupiające się na wspomaganiu rozwoju specjalizacji terytorialnej. W ramach tego działania zauważono, że „szansą dla rozwoju wielu obszarów wiejskich jest osiąganie specjalizacji dzięki wykorzystaniu ich dziedzictwa kulturowego, zasobów przyrodniczych i krajobrazowych. Następować będzie wzmocnienie ekologicznych funkcji obszarów wiejskich poprzez zalesianie gruntów porolnych, odtwarzanie stosunków hydrologicznych oraz włączenie niektórych terenów rolniczych do systemu korytarzy ekologicznych (Cel 4.) z zachowaniem właściwej proporcji terenów otwartych. Dodatkowo zostanie wzmocnione zarządzanie ich przestrzenią funkcjonalną poprzez tworzenie nowych struktur o wysokich walorach krajobrazowych i przyrodniczych, ochronę i rewaloryzację zachowanych obiektów zabytkowych i zespołów ruralistycznych. Opracowane i wdrożone zostaną standardy związane z ochroną krajobrazu wiejskiego, obejmujące także określenie obszarów wsparcia rolnictwa zachowującego tradycyjny krajobraz rolniczy oraz opracowanie na szczeblu rządowym programów rozwoju form produkcji roślinnej i hodowlanej, zgodnej z wymaganiami systemu ekologicznego”⁴⁰.

W ramach czwartego celu „Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski” wyszczególniono działania w następujących obszarach: 4.1. Integracja działań w zakresie funkcjonowania spójnej sieci ekologicznej kraju jako podstawa ochrony najcenniejszych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych, 4.2. Przeciwdziałanie fragmentacji przestrzeni przyrodniczej, 4.3. Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, 4.4. Racjonalizacja gospodarowania ograniczonymi zasobami wód powierzchniowych i podziemnych kraju, w tym zapobieganie występowaniu deficytu wody na potrzeby ludności i rozwoju gospodarczego, 4.5. Osiągnięcie i utrzymanie dobrego stanu i potencjału wód i związanych z nimi ekosystemów, 4.6. Zmniejszenie obciążenia środowiska powodowanego emisjami zanieczyszczeń do wód, atmosfery i gleby, 4.7. Zabezpieczenie cennych gospodarczo złóż kopalin i zwiększenie wykorzystania surowców wtórnych.

W działaniu 4.1. „Integracja działań w zakresie funkcjonowania spójnej sieci ekologicznej kraju jako podstawa ochrony najcenniejszych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych” w celu zwiększenia stopnia ochrony funkcji obszarów węzłowych oraz walorów przyrodniczych i krajobrazowych Polski stwierdzono, że zostaną powołane nowe parki narodowe (...). Uzupełniona zostanie także sieć parków krajobrazowych chroniących najcenniejsze rozpoznane krajobrazy regionalne, mające znaczenie dla ochrony dziedzictwa kultury i ochrony funkcji łączności ekologicznej. W działaniu 4.3. „Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej” zauważono, że Polska w 2004 r. ratyfikowała Europejską Konwencję Krajobrazową (EKK)107, zobowiązując się tym samym do dbałości o jakość przestrzeni otaczającej – krajobrazu, stanowiącego zasób gospodarczy, przyczyniający się do wzrostu zatrudnienia, wpływający na jakość życia codziennego, a zarazem na dziedzictwo kultury. Działania w tym zakresie skoncentrują się zatem na objęciu ochroną prawną najcenniejszych pod względem przyrodniczym i kulturowym krajobrazów naturalnych i historycznych, w tym układów urbanistycznych i ruralistycznych oraz stanowisk archeologicznych.

⁴⁰ *Tamże*, s. 94-95;

W ramach piątego celu „Zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa” określono kierunki działań polityki przestrzennej, która ma zapewniać zwiększenie odporności kraju na różnorakie zagrożenia, w tym związane z groźbą utraty bezpieczeństwa energetycznego, mające charakter naturalny oraz dotyczące obronności kraju. Są to: 5.1. Przeciwdziałanie zagrożeniu utraty bezpieczeństwa energetycznego i odpowiednie reagowanie na to zagrożenie; 5.2. Zwiększenie poziomu zabezpieczenia przed ekstremalnymi zjawiskami naturalnymi i antropogenicznymi; 5.3. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa. Kierunek 5.2. skupia się na m.in. zwiększeniu poziomu bezpieczeństwa przeciwpowodziowego. Działania w tym zakresie obejmują poprawę bezpieczeństwa przez realizowanie inwestycji hydrotechnicznych o znaczeniu przeciwpowodziowym na podstawie zweryfikowanych przez regiony wodne potrzeb zarządzania wodami. Towarzyszyć im będą m.in. działania w zakresie utrzymania cieków oraz kształtowania przemieszczania się wzebrań w celu minimalizowania ryzyka powodziowego. Będą prowadzone inwestycje zwiększające bezpieczeństwo dużych aglomeracji, zakładów przemysłowych, infrastruktury przesyłowej i komunalnej oraz szczególnie cennych obiektów dziedzictwa kulturowego znajdujących się na obszarze narażonym na niebezpieczeństwo powodzi.

Program Opieki zgodny jest z zapisami zawartymi w „*Koncepcji Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030*”.

4.1.3. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2020

Misją *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury* jest: „zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów.” Formułując zadania gminy w zakresie ochrony dóbr kultury musimy realizować powyższy cel.

W 2005 r. Ministerstwo Kultury wydało *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020*⁴¹. Zawarto w niej cele realizacji Strategii, przy czym za cel strategiczny obrano zrównoważenie rozwoju kultury w regionach.

Cel nadrzędny realizowany jest przez następujące cele cząstkowe/uzupełniające⁴²:

1. Wzrost efektywności zarządzania sferą kultury.
2. Zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju i dostępie do kultury.
3. Wzrost udziału kultury w PKB.
4. Zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków.
5. Modernizacja i rozbudowa infrastruktury kultury.
6. Wzrost uczestnictwa w kulturze.
7. Rozwój szkół artystycznych i zwiększenie liczby godzin edukacji kulturalnej w programach szkolnych.
8. Efektywna promocja twórczości.
9. Promocja polskiej kultury za granicą.
10. Ochrona własności intelektualnej i walka z piractwem.
11. Wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury.
12. Rozwój przemysłów kultury (kinematografia, media, design, wydawnictwa, fonografia).

⁴¹ Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, Warszawa 2005, <http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/050617nsrk-uzupelnienie.pdf> [strona Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, dostęp: 5.09.2018 r.];

⁴² *Tamże*, s. 74-75;

Cele cząstkowe realizowane są w ramach pięciu obszarów priorytetowych, którym odpowiadają szczegółowo opisane w NSRK – Narodowe Programy Kultury (NPK):

- Czytelnictwo i sektor książki *NPK Promocja czytelnictwa i rozwój sektora książki*;
- Dziedzictwo kulturowe *NPK Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego*;
- Instytucje artystyczne i promocja twórczości *NPK Rozwój instytucji artystycznych*;
- Szkolnictwo artystyczne i promocja młodych twórców - *NPK Wspierania debiutów i rozwoju szkół artystycznych*;
- Sztuka współczesna *NPK Znaki Czasu*.

Instrumentami realizacji NSRK są Programy Operacyjne, które określają szczegółowo system realizacji Strategii w obszarze finansowania działalności kulturalnej ze środków pozostających w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Programy Operacyjne ogłaszane będą do 2020⁴³.

W kolejnych latach ochrona dziedzictwa kulturowego odbywać się będzie poprzez Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”⁴⁴. Celem tego programu jest poprawa stanu zachowania zabytków, zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego, kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę, a także realizacja zadań związanych z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupem starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

Program „Dziedzictwo kulturowe” składa się z następujących priorytetów:

- Ochrona zabytków;
- Wspieranie działań muzealnych;
- Kultura ludowa;
- Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą;
- Ochrona zabytków archeologicznych;
- Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego.

Program Opieki zgodny jest z zapisami „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020”.

4.1.4. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami uchwalony został przez Radę Ministrów w dniu 24 czerwca 2014 r.⁴⁵

Głównym celem Programu jest „wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków”.

Dla realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe:

- wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce,
- wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków,

⁴³ *Tamże*, s. 77;

⁴⁴ *Tamże*, s. 81;

⁴⁵ Uchwała Nr 125/2014 Rady Ministrów z dnia 24 czerwca 2014 r. w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”; http://bip.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/20140818Krajowy_Program_Ochrony_Zabytkow_i_Opieki_nad_Zabytkami.pdf [strona Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, dostęp: 28.08.2018 r.];

- tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji, które z kolei realizowane będą w ramach szczegółowych zadań.

Po przeprowadzeniu analizy stanu dziedzictwa kulturowego w Polsce oraz potrzeb związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami, zdefiniowano cele i kierunki interwencji w tym zakresie, przyjęte na lata 2014-2017. W ramach programu rządowego będą one realizowane przy pomocy projektów wiodących, finansowanych ze środków budżetu państwa, w części której dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

W odniesieniu do pierwszego celu szczegółowego zaplanowano następujące kierunki działań:

1. Porządkowanie rejestru zabytków nieruchomych.
2. Przygotowanie ratyfikacji *Konwencji UNESCO ds. ochrony dziedzictwa podwodnego*.
3. Wypracowanie jednolitych standardów działania konserwatorskiego w odniesieniu do wybranych typów i kategorii zabytków nieruchomych zgodnie z obowiązującą doktryną konserwatorską.
4. Wzmocnienie instrumentów ochrony krajobrazu kulturowego.
5. Opracowanie diagnozy prawnej ochrony zabytków ruchomych.
6. Opracowanie kompleksowego raportu o stanie zachowania zabytków.
7. Kontynuacja badań w ramach AZP na obszarach szczególnie istotnych ze względu na zagrożenia dla dziedzictwa archeologicznego.

W odniesieniu do drugiego celu szczegółowego zaplanowano następujące kierunki działań:

1. Zwiększenie efektywności zarządzania i ochrony zabytków poprzez wdrażanie infrastruktury informacji przestrzennej o zabytkach.
2. Wypracowanie standardów, pozwalających na lepszy przepływ informacji pomiędzy organami ochrony zabytków a społecznościami żyjącymi w otoczeniu zabytków objętych ochroną.
3. Podniesienie jakości procesów decyzyjnych w organach ochrony zabytków.
4. Merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków.

W odniesieniu do trzeciego celu szczegółowego zaplanowano następujące kierunki działań:

1. Przygotowanie ratyfikacji *Konwencji ramowej Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa*, Faro 2005.
2. Wspieranie budowania świadomości społecznej funkcji dziedzictwa kulturowego jako podstawy kształtowania się tożsamości narodowej i społeczności lokalnych.
3. Promocja zasobu dziedzictwa za pośrednictwem Internetu.
4. Zwiększanie dostępu do zasobu dziedzictwa i ułatwienie jego odbioru społecznego.

Okres realizacji *Krajowego Programu* ustalono na lata 2014-2017. Do chwili obecnej nie wykonano jego aktualizacji, jednak podjęto szereg działań mających na celu jego realizację. Za realizację Programu odpowiedzialne są następujące instytucje: Narodowy Instytut Dziedzictwa, Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów oraz Narodowe Muzeum Morskie w Gdańsku.

Efektom uchwalenia *Krajowego Programu* jest podjęcie szeregu działań m.in. zainaugurowana przez Narodowy Instytut Dziedzictwa kampania społeczna „Krajobraz mojego miasta”, której celem jest zwrócenie uwagi władz samorządowych, firm i instytucji, a także profesjonalistów oraz społeczeństwa na problem chaosu reklamowego i właściwego planowania przestrzeni miejskiej. Najważniejszym elementem kampanii jest film szkoleniowy pt.: „Krajobraz mojego miasta”. Ponadto - wydawnictwa dydaktyczne (m.in. „Dziedzictwo obok mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach” oraz „Zasady projektowania i umieszczania nośników informacji wizualnej i reklam na obiektach i obszarach zabytkowych”), utworzenie portalu

samorząd.nid.pl, który jest narzędziem pomocnym władzom i pracownikom samorządowym w pozyskiwaniu sprawdzonych informacji nt. zarządzania dziedzictwem kulturowym na szczeblu gminnym, jak również bezpłatne szkolenia z zarządzania dziedzictwem dotyczące m.in. społecznych, kulturowych i prawnych aspektów projektowania przestrzeni publicznej i inne. Integralną częścią kampanii jest także film pt.: „Piękne, polskie, drewniane”, w którym zespół ekspertów, właściciele drewnianych obiektów i pasjonaci tego typu architektury pokazują, jak pielęgnując obiekty drewniane można ocalić je od zapomnienia. Na konkretnych przykładach wskazują, w jaki sposób należy eksponować drewnianą architekturę oraz co robić, by zachować ją dla przyszłych pokoleń. Film jest apelem o to, by władze samorządowe nieustannie i intensywnie działały w kwestii ochrony architektury drewnianej i starały się uświadamiać społeczeństwo o niezwyklej wartości tych obiektów.

W ramach realizacji zadań Krajowego Programu 12.12.2017 r. ogłoszony został „Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce (księgi A i C)”, a także utworzono portal mapowy <https://mapy.zabytek.gov.pl>, na którym widoczne są Pomniki Historii, obiekty z listy Światowego Dziedzictwa UNESCO, obszary i obiekty wpisane do rejestru zabytków, zabytki archeologiczne. Portal ma na celu zwiększenie dostępu do zasobu dziedzictwa i ułatwienie jego odbioru społecznego.

Założenia niniejszego Programu Opieki wpisują się w zadania wyznaczone przez Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020

Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020 przyjęta została przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 24 września 2012 r.⁴⁶.

W *Strategii* zauważono, że „pomorskie charakteryzuje się unikatowym środowiskiem i walorami krajobrazowymi oraz różnorodnością kulturową, wynikającą z tożsamości regionalnej i lokalnej czerpiącej z dziedzictwa Kaszub, Kociewia, Powiśla, Żuław i innych części regionu”⁴⁷.

Nakreślono wizję województwa pomorskiego w roku 2020, kiedy to region będzie cechował się trwałym wzrostem, w którym uruchamiane i wykorzystywane są zróżnicowane potencjały terytorialne dla wzmocnienia i równoważenia procesów rozwojowych; o unikatowej pozycji, dzięki aktywności społeczeństwa obywatelskiego, silnemu kapitałowi społecznemu i intelektualnemu, racjonalnemu zarządzaniu zasobami środowiska, gospodarczemu wykorzystaniu potencjału morza oraz inteligentnym sieciom infrastrukturalnym i powszechnemu stosowaniu technologii ekoelektywnych; będący liderem pozytywnych zmian społecznych i gospodarczych w Polsce i w obszarze Południowego Bałtyku. Ponadto będzie miejscem cechującym się m.in. trakcyjną przestrzenią, tworzącą trwałe podstawy rozwoju poprzez dostosowanie systemu transportowego i energetycznego do długofalowych potrzeb, racjonalne wykorzystanie zasobów i walorów przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych, a także ograniczanie i efektywne rozwiązywanie konfliktów przestrzennych, tworzenie wysokiej jakości przestrzeni oraz przeciwdziałanie skutkom ekstremalnych zjawisk naturalnych w regionie⁴⁸.

Jednym z wyzwań strategicznych dla regionu uznano konieczność lepszego zarządzania przestrzenią dla zmniejszenia presji na środowisko, poprawę bezpieczeństwa powodziowego, a także

⁴⁶ Uchwała nr 458/XXII/12 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 24 września 2012 r.;

⁴⁷ *Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020*, Gdańsk 2012, s. 11;

https://strategia2020.pomorskie.eu/documents/240306/400793/Pomorskie_SRWP2020.pdf/d1fb1e1b-4c73-4221-8f2b-8cff5b3a9f45 [Strona Sejmiku Województwa Pomorskiego, dostęp: 8.08.2018 r.];

⁴⁸ *Tamże*, s. 23;

optymalne wykorzystanie potencjałów terytorialnych (przyrodniczego, krajobrazowego, kulturowego i gospodarczego) dla zapewnienia wysokiej jakości życia⁴⁹.

W *Strategii* wskazano 3 cele strategiczne uszczegółowione poprzez 10 celów operacyjnych oraz 35 kierunków działań. W ramach celu strategicznego 1. *Nowoczesna gospodarka* jednym z celów operacyjnych uznano 3. *Unikatową ofertę turystyczną i kulturalną*. Jego realizacja odbywać się będzie w ramach dwóch kierunków działań: 1.3.1. Rozwój sieciowych i kompleksowych produktów turystycznych. Zobowiązaniem Samorządu Województwa Pomorskiego będzie rozwój regionalnych sieciowych produktów turystycznych obejmujących m.in. szlaki rowerowe i kajakowe oraz śródlądowe drogi wodne, a także unikatowe dziedzictwo regionalne i ofertę kulturalną. Oczekiwany efektami mają być:

- całoroczna, kompleksowa i atrakcyjna oferta turystyczna i kulturalna regionu obejmująca także efektywne wykorzystanie obiektów sportowych o randze krajowej;
- unikatowe walory naturalne, kulturalne i dziedzictwa kulturowego, w tym kulinarne, wykorzystywane w sposób racjonalny, efektywny i zrównoważony;
- wzmocniony wizerunek regionu oraz większa rozpoznawalność i spójność kluczowych regionalnych marek turystycznych i kulturalnych;
- silna współpraca pomiędzy podmiotami branży turystycznej i kulturalnej.

Program Opieki zgodny jest z zapisami *Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020*.

4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego przyjęty został uchwałą Nr 318/XXX/16 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 29 grudnia 2016 r., wszedł w życie z dniem 1.03.2017 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 14.02.2017 r., poz. 603)⁵⁰.

Plan zagospodarowania jako dokument długookresowy służy do wyznaczenia kierunków polityki przestrzennej województwa, której celem jest osiągnięcie zrównoważonego rozwoju, prowadzącego do spójnego i jednoczesnego tworzenia łańcuchów: społecznego, ekonomicznego, środowiskowego i przestrzennego.

W rozdziale Uwarunkowania – środowisko kulturowe i jego ochrona za charakterystyczne składniki dziedzictwa kulturowego województwa uznano⁵¹:

- układy urbanistyczne miast lokowanych w średniowieczu: Prabuty,
- dzieła architektury i budownictwa: kościoły, architektura z przełomu XIX i XX w., w tym obiekty użyteczności publicznej, budynki urzędowe, sieć szkół, dworce kolejowe, budynki wodociągów oraz zespoły przemysłowe: dawne browary, cukrownie,
- dzieła budownictwa obronnego
- typowa dla znacznej części obszarów kulturowych drewniana zabudowa wiejska.

Potrzeby i wyzwania jakie stawia ochrona oraz utrzymanie walorów środowiska kulturowego regionu wiążą się z koniecznością zapewnienia warunków dla trwałego zachowania, zagospodarowania i utrzymania zabytkowych krajobrazów kulturowych oraz zespołów zabytkowych poprzez m.in. przywracanie historycznych układów wiejskich, odnowę zabytkowych obiektów wraz z adaptowaniem do nowych funkcji, kompleksową odbudowę zdegradowanych zespołów zabytkowych w obszarach historycznych wsi, przeciwdziałanie dewastacji zabytków techniki, przemysłu, stanowisk archeologicznych, promowanie i oznaczenie w terenie historycznych miejsc pamięci, rozwój nowych form obszarowej ochrony krajobrazu kulturowego, w tym zwłaszcza systemu parków kulturowych,

⁴⁹ *Tamże*, s. 28;

⁵⁰ Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego: <https://pbpr.pomorskie.eu/obowiazujacy-plan-zagospodarowania-przestrzennego-wojewodztwa-pomorskiego-2030> [Strona Sejmiku Województwa Pomorskiego, dostęp: 8.08.2018 r.];

⁵¹ *Tamże*, s. 66-97;

zabezpieczenie i prace konserwatorskie przy obiektach archeologicznych o własnej formie terenowej. Do istotnych zadań należy określenie kryteriów identyfikacji innych obiektów stanowiących dobra kultury współczesnej (pomników, miejsc pamięci, budynków, zespołów budynków, założeń urbanistycznych i krajobrazowych), będących uznanym dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, wyróżniających się wysoką wartością artystyczną, pełniącą istotną rolę dla budowania tożsamości regionu. Dostrzega się potrzebę stworzenia pomorskiej listy zabytków nieruchomych, które z uwagi na ponadregionalne znaczenie dla polskiego dziedzictwa kulturowego i świadomości społecznej mogą zostać uznane za pomniki historii lub parki kulturowe⁵².

Polityka przestrzenna województwa uwzględnia ochronę tożsamości historyczno-kulturowej oraz promocję zasobów kulturowych województwa, a w szczególności obiektów zabytkowych i założeń przestrzennych, rewaloryzację przestrzeni o bogatej tradycji historycznej oraz obiektów zabytkowych, rozwijanie i promowanie szlaków kulturowych w oparciu o zasoby kulturowe.

W ramach działań i przedsięwzięć polityki przestrzennej służących realizacji kierunku „Ochrona obszarów o charakterystycznym krajobrazie kulturowym lub znaczeniu historycznym” wyznaczono m.in. dla jednostek samorządu terytorialnego następujące zadania:

- kompleksowa odnowa i rewaloryzacja definiujących tożsamość regionu zdegradowanych obiektów i zespołów zabytkowych, historycznych układów ruralistycznych, zarówno wpisanych do rejestru zabytków, jak i uwzględnionych w ewidencji zabytków oraz pozostających poza nimi, z uwzględnieniem wymogów konserwatorskich oraz lokalnego charakteru zabudowy;

- eliminowanie funkcji użytkowych obniżających wartości historyczne obiektów zabytkowych oraz obiektów kolidujących z walorami kulturowymi obszarów zabytkowych,

- realizacja obiektów o charakterze wystawienniczym, muzealnym, jak również skansenów służących zachowaniu, ochronie i promocji dziedzictwa kulturowego regionu⁵³.

Program Opieki zgodny jest z zapisami Planu zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego.

4.2.3. Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020

Zarząd Województwa Pomorskiego uchwałą nr 196/20/15 z dnia 3 marca 2015 r. przyjął **Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020 (RPO)** zatwierdzony decyzją C(2015) 908 przez Komisję Europejską w dniu 12 lutego 2015 r.⁵⁴

RPO skupia się na 10 celach tematycznych (CT) i 30 priorytetach inwestycyjnych (PI), które obejmują zagadnienia z zakresu gospodarki, edukacji, aktywności zawodowej i społecznej, obszarów o nie w pełni uruchomionych potencjałach, transportu, energii oraz środowiska⁵⁵. W ramach celów tematycznych i priorytetów inwestycyjnych wydzielono 11 osi priorytetowych (OP). Wśród nich znalazła się *OP 8 – Konwersja*, która skupiać się będzie na kompleksowej rewitalizacji zdegradowanych obszarów miejskich oraz zrównoważonym wykorzystaniu regionalnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego⁵⁶. Przewiduje się realizację działań w ramach PI 6c - ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Interwencją objęte zostaną przedsięwzięcia obejmujące ratowanie, przywracanie wartości i ochronę charakterystycznych zabytków lub ich zespołów wraz z otaczającym je kontekstem krajobrazowym, poprzez m.in. prace rehabilitacyjne i modernizacyjne służące nadaniu im nowych funkcji (usług turystyki lub kultury), przy możliwym

⁵² Tamże, s. 68;

⁵³ Tamże, s. 173-176;

⁵⁴ <http://strategia2020.pomorskie.eu/-/komisja-europejska-zatwierdzila-rpo-wp-2014-2020-zarzad-uchwala-dokument> [strona Samorządu Województwa Pomorskiego, dostęp: 28.08.2018 r.];

⁵⁵ Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020, s.11;

[http://strategia2020.pomorskie.eu/documents/240306/355260/RPO+2014-2020+\(Zatwier.+KE\)/7e3cbd92-d2cf-431b-a30d-1d87f9dd2310](http://strategia2020.pomorskie.eu/documents/240306/355260/RPO+2014-2020+(Zatwier.+KE)/7e3cbd92-d2cf-431b-a30d-1d87f9dd2310) [strona Samorządu Województwa Pomorskiego, dostęp: 28.08.2018 r.];

⁵⁶ Tamże, s. 14;

jednoczesnym zachowaniu funkcji dotychczasowych, jak również wdrażanie nowych form zarządzania (tworzenie parków kulturowych). Ponadto interwencją objęte zostaną projekty ukierunkowane na podnoszenie jakości przestrzeni publicznej obejmujące realizację prac służących estetyzacji i podkreśleniu walorów kulturowych tej przestrzeni w ramach układów urbanistycznych i ruralistycznych wpisanych do rejestru zabytków. Wsparciem objęte będą również projekty umożliwiające bezpieczną eksploatację zasobów materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego regionu, w tym w zakresie dokumentowania, popularyzacji, inwentaryzacji i udostępniania zasobów kultury z wykorzystaniem nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych (w szczególności digitalizacja zasobów, tworzenie nowych treści cyfrowych). Wspierane będą także działania służące podniesieniu atrakcyjności walorów dziedzictwa naturalnego, o charakterze sieciowym, koordynowane przez samorząd województwa, będące efektem trwałej współpracy wielu podmiotów (w tym gospodarczych) oraz społecznej akceptacji, polegające na rozwoju infrastruktury turystycznej, w tym infrastruktury żeglarskiej, szlaków rowerowych i kajakowych oraz tras turystycznych o charakterze regionalnym i ponadregionalnym⁵⁷. W zakresie dziedzictwa kulturowego oraz podnoszenia jakości przestrzeni publicznych preferowane będą projekty zlokalizowane na obszarach o wysokim potencjale turystyczno-rekreacyjnym środowiska kulturowego, w szczególności w (...) strefach koncentracji charakterystycznych dla regionu elementów dziedzictwa kulturowego, określonych w Planie zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego⁵⁸.

Beneficjentami będą jednostki samorządu terytorialnego i ich jednostki organizacyjne, związki i stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego, organizacje pozarządowe, instytucje kultury, instytucje edukacyjne, szkoły wyższe, instytucje finansowe, przedsiębiorcy (w tym organizatorzy turystyczni), kościoły i związki wyznaniowe, parki narodowe, PGL Lasy Państwowe, kluby sportowe, Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej, urzędy morskie, operatorzy elektrowni wodnych, ROT/LOT⁵⁹.

Program Opieki zgodny jest z zapisami „Regionalnego Programu Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020”.

4.2.4. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2019

Celem strategicznym Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2019 przyjętego przez Sejmik Województwa Pomorskiego (Uchwała Nr 274/XXVI/16 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 26.09.2016 r., Dz. Urz. Woj. Pom. z 14.10.2016 r., poz. 3415) jest wzmocnienie poziomu ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym województwa pomorskiego służące zachowaniu zabytków, budowaniu tożsamości regionalnej oraz promocji turystycznej regionu⁶⁰. Cel ten będzie realizowany w ramach 4 priorytetów:

- priorytet 1: zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi,
- priorytet 2: zachowanie kulturowego dziedzictwa morskiego i rzecznoego,
- priorytet 3: badanie, dokumentacja i promocja dziedzictwa kulturowego,
- priorytet 4: opieka nad zabytkami stanowiącymi mienie i własność samorządu województwa pomorskiego.

⁵⁷ Tamże, s. 100;

⁵⁸ Tamże, s. 101;

⁵⁹ Tamże, s. 101;

⁶⁰ Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2019, Gdańsk 2011, s. 45; <https://bip.pomorskie.eu/a,56029,w-sprawie-przyjecia-programu-opieki-nad-zabytkami-wojewodztwa-pomorskiego-na-lata-2016-2019.html> [strona Sejmiku Województwa Pomorskiego, dostęp: 28.08.2018 r.];

Priorytety te będą realizowane poprzez m.in. następujące kierunki⁶¹:

- Zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi regionu służące budowaniu tożsamości mieszkańców.
- Zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi regionu służące budowaniu atrakcyjnej oferty kulturalnej i turystycznej.
- Ochrona i ekspozycja charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego, w tym zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.
- Zachowanie kulturowego dziedzictwa morskiego i rzecznoego służące budowaniu tożsamości regionalnej.
- Zachowanie kulturowego dziedzictwa morskiego i rzecznoego służące budowaniu atrakcyjnej oferty kulturalnej i turystycznej.
- Ochrona i ekspozycja charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego.
- Badanie, dokumentacja i promocja dziedzictwa kulturowego.
- Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym.
- Szeroki dostęp do informacji o dorobku kultury regionalnej.
- Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym.
- Poprawa stanu obiektów i zespołów zabytkowych.
- Koordynacja działań dotyczących zachowania, eksponowania i promocji walorów dziedzictwa kulturowego między różnymi jednostkami organizacyjnymi województwa pomorskiego.
- Eksponowanie wartości kulturowych obiektów- niezależnie od ich przeznaczenia.
- Podnoszenie kwalifikacji administratorów obiektów.

Program Opieki zgodny jest z zapisami Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2019.

4.2.5. Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego

Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego przyjęta została uchwałą nr XIX/131/2000 Rady Powiatu w Kwidzynie z dnia 26 kwietnia 2000 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego.

W dniu 31.03.2014 r. Rada Powiatu Kwidzyńskiego podjęła uchwałę w sprawie uchwalenia aktualizacji Strategii. Zakres zmian Strategii dotyczy aktualizacji poszczególnych części dokumentu, tj. stan obecny, priorytety, cele strategiczne, kierunki działania oraz wdrażanie i monitoring. Powyższe zmiany mają na celu dostosowanie Strategii do aktualnej sytuacji społeczno-gospodarczej powiatu kwidzyńskiego⁶².

Misją dla powiatu kwidzyńskiego jest „Społeczność współpracująca na rzecz poprawy życia w powiecie, budująca zdolność do trwałej konkurencji zewnętrznej, zachowująca równowagę rozwoju”⁶³.

W dziedzinie gospodarki określono priorytet wszechstronnego rozwoju gospodarczego, który realizowany będzie przez 5 celów strategicznych, wśród których określono podjęcie działań w celu rozwoju turystyki w powiecie (kierunkami działań dla tego celu będzie wspieranie i promocja działań

⁶¹ *Tamże*, s. 45 – 48;

⁶² <http://bip.powiatkwidzynski.pl/strony/menu/8.shtml> [strona Starostwa Powiatowego w Kwidzynie, dostęp: 28.08.2018 r.];

⁶³ Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego, Kwidzyn 2014, s. 31; http://www.powiatkwidzynski.pl/images/pliki/powiat/programy_strategie/strategia_rozwoju/Strategia_rozwoju_2014.pdf [strona Starostwa Powiatowego w Kwidzynie, dostęp: 28.08.2018 r.];

dotyczących przedsięwzięć turystycznych i agroturystycznych prowadzonych na terenie powiatu oraz promowanie walorów turystycznych, przyrodniczych i krajobrazowych powiatu)⁶⁴.

W dziedzinie przestrzeni określono priorytet prowadzenia spójnej polityki przestrzennej w porozumieniu z gminami, zwłaszcza w zakresie zrównoważonego rozwoju infrastruktury technicznej, który realizowany będzie przez 2 cele strategiczne: poprawa jakości życia poprzez kształtowanie procesów przestrzennych (kierunkami działań dla tego celu będą modernizacja obszarów regresu społeczno-gospodarczego, zdegradowanych obszarów miejskich i wiejskich – obszarów cennych kulturowo i przyrodniczo, podejmowanie działań zmierzających do scaleń gruntów w powiecie, wspieranie działań w kierunku podnoszenia walorów estetycznych wsi) oraz rozwój zrównoważony przestrzeni, w tym historycznej – umacnianiem tożsamości lokalnej (kierunkami działań dla tego celu będą konserwacja i rewaloryzacja obiektów dziedzictwa kulturowego w miejscach o istotnym znaczeniu dla tożsamości powiatu, a także integracja społeczności lokalnej w oparciu o wartości dziedzictwa kulturowego: popularyzacja i promocja wartości kulturowych powiatu)⁶⁵.

W dziedzinie ekologii określono priorytet poprawy stanu środowiska w celu polepszenia warunków życia mieszkańców, który ma zostać osiągnięty dzięki celowi strategicznemu - poprawa stanu środowiska⁶⁶.

W dziedzinie społeczność określono priorytet zapobiegania zagrożeniom społecznym, który realizowany będzie przez 9 celów strategicznych: wspieranie równego dostępu do świadczeń opieki zdrowotnej mieszkańcom powiatu, zapewnienie bezpieczeństwa w powiecie, społeczeństwo obywatelskie z warunkami do dialogu między partnerami zaangażowanymi w rozwój społeczno-gospodarczy powiatu, wysoki poziom zatrudnienia, ograniczenie zjawiska wykluczenia społecznego, doskonalenie systemu działań wspierającego rozwiązywanie, problemów bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych, wyrównanie szans rozwoju oraz samorealizacji mieszkańców powiatu, wysoka jakość i efektywność kształcenia oraz wychowania, powszechne kształcenie ustawiczne⁶⁷.

W dziedzinie infrastruktury określono dwa priorytety. Pierwszy to realizacja nowoczesnych rozwiązań infrastrukturalnych, który osiągany będzie poprzez 3 cele strategiczne: rozwój infrastruktury technicznej wzmacniającej dostępność i spójność powiatu, wysoka jakość i dostępność usług publicznych, poprawa komunikacji w powiecie. Drugim priorytetem jest budowa infrastruktury teleinformatycznej elektronicznego obiegu dokumentów, z dwoma celami strategicznymi: stworzenie, upowszechnienie i promowanie interaktywnych usług elektronicznych w powiecie kwidzyńskim oraz zapewnienie powszechnego i bezpiecznego dostępu do wiedzy, usług elektronicznych oraz informacji oferowanych przez Internet dla mieszkańców i przedsiębiorców powiatu⁶⁸.

Program Opieki zgodny jest z zapisami Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego.

⁶⁴ Tamże, s. 34;

⁶⁵ Tamże, s. 35;

⁶⁶ Tamże, s. 36;

⁶⁷ Tamże, s. 37;

⁶⁸ Tamże, s. 41-42;

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

5.1.1. Strategia Rozwoju Miasta i Gminy Prabuty

Strategia rozwoju Miasta i Gminy Prabuty została przyjęta Uchwałą Nr XLVI/257/2014 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 12 listopada 2014 roku⁶⁹. Strategia określa misję i cele główne do roku 2030. Jest to długookresowy plan działania, określający strategiczne cele rozwoju gminy, które są niezbędne dla realizacji przyjętych zamierzeń rozwojowych. Strategia wskazuje, jakie są najważniejsze do rozwiązania problemy społeczne, gospodarcze, infrastrukturalne i ekologiczne, na których powinna być skoncentrowana uwaga Rady Miejskiej w przyjętym horyzoncie czasowym⁷⁰.

W rozdziale „Charakterystyka Gminy” opisano stan obiektów dziedzictwa kulturowego, objętych ochroną na podstawie wpisu do rejestru zabytków oraz zapisów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Najistotniejsze znaczenie dla tożsamości miasta mają zabytki z okresu średniowiecznego (7 obiektów), z czasów nowożytnych ochroną prawną objęto tylko 4 obiekty – co nie odzwierciedla w pełni zachowanych walorów kulturowych miasta. Znaczną część miasta i gminy objęto ochroną na podstawie zapisów miejscowych planów zagospodarowania; wyznaczono w nich strefy ochrony konserwatorskiej A, B, E, K, W, i OW. Obszary te odznaczają się wysokimi walorami kulturowymi, które należy wykorzystać przy promocji gminy. Dużymi walorami kulturowymi odznaczają się układy ruralistyczne 11 wsi oraz pojedyncze obiekty wpisane do rejestru zabytków ze względu na ich znaczenie dla historii regionu⁷¹.

Misją Miasta i Gminy Prabuty jest zrównoważony rozwój poprzez działania na rzecz przedsiębiorczości, turystyki, aktywizacji społeczności lokalnej i dbałości o środowisko naturalne.

W obrębie celu strategicznego Nowoczesna gospodarka znalazł się cel szczegółowy: Rozwój turystyki. Jako kierunki działań wpisano promocję walorów turystycznych.

Program Opieki zgodny jest z zapisami Strategii Rozwoju Miasta i Gminy Prabuty.

5.1.2. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Prabuty jest podstawą bieżących działań władz samorządowych gminy, jak też planów rozwojowych, w tym materiałem merytorycznym i dokumentem wyjściowym do wykonania opracowań planistycznych z zakresu gospodarki przestrzennej. Studium przyjęte zostało uchwałą nr XLI/262/2002 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 17 maja 2002 r. w sprawie „Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta i Gminy Prabuty”. W 2011 r. wprowadzono Uchwałą Nr VI/28/2011 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 28 kwietnia 2011 r. zmianę nr 1 i 2 *Studium*. Zmiana *Studium* nr 1 dotyczyła parku elektrowni wiatrowych Grodziec, zaś zmiana nr 2 - osiedla mieszkaniowego przy ul. Sanatoryjnej w Prabutach.

25 października 2017 r. Rada Miejska w Prabutach uchwaliła „Analizę Zmian w Zagospodarowaniu Przestrzennym Miasta i Gminy Prabuty za Okres 2003 – 2017” autorstwa mgr inż. arch. Mirosława Góralskiego (Uchwała Nr XXXIX/219/2017 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 25 października 2017 r. w sprawie aktualności Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Prabuty oraz obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania

⁶⁹ <http://bip.prabuty.pl/p,26,strategia-rozwoju> [strona Urzędu Miasta i Gminy Prabuty, dostęp: 28.08.2018 r.];

⁷⁰ Strategia rozwoju Miasta i Gminy Prabuty..., s. 13-14;

⁷¹ *Tamże*, s. 7-8;

przestrzennego), w którym stwierdzono, że obowiązujące Studium wymaga aktualizacji, natomiast obowiązujące na terenie gminy miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego zachowują aktualność.

W dniu 31 stycznia 2018 r. Rada Miejska w Prabutach uchwaliła Uchwałę Nr XLIII/250/2018 Rady Miejskiej w Prabutach w sprawie przystąpienia do sporządzenia „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Prabuty”.

W dotychczasowym Studium znajdują się zapisy odnośnie ochrony dziedzictwa kulturowego miasta i gminy.

W rozdziale „Uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego miasta w zakresie środowiska kulturowego” znajdują się następujące zapisy:

„1) w rozwoju układu przestrzennego miasta za najważniejsze fazy rozwojowe należy uznać:

a) okres średniowieczny – uwzględniając potrzebę zaakcentowania jego śladów w przestrzeni miasta (np. miejsca dawnego zamku biskupiego),

b) miasto nowożytne ukształtowane po wielkim pożarze w 1868 r., z zachowanym do dzisiaj układem urbanistycznym,

c) miasto po 1945 r.: zerwanie ciągłości kulturowej powoduje potrzebę podjęcia rewaloryzacji i rewitalizacji fragmentów o najważniejszej wartości kulturowej;

2) spośród obiektów objętych ochroną prawną (wpisem do rejestru zabytków) najistotniejsze znaczenie dla tożsamości miasta mają pozostałości okresu średniowiecznego (7 obiektów), z czasów nowożytnych ochrona prawna obejmuje jedynie 4 obiekty – co nie odzwierciedla rzeczywistych walorów kulturowych miasta;

3) znaczna część miasta objęta jest ochroną planistyczną w postaci stref ochrony konserwatorskiej A, B, E, K, W i OW; oznacza to wysokie walory kulturowe, które należy wykorzystać przy promocji miasta; na szczególną uwagę zasługują oprócz starego miasta fragmenty średniowiecznych przedmieść objęte ochroną konserwatorską A, a także bardzo dużo terenów objętych ochroną konserwatorską B (prawie cała zabudowa historyczna w mieście), pozostałe fragmenty miasta objęte są ochroną krajobrazu K; ponadto stare miasto objęte jest ochroną archeologiczną W, a wszystkie pozostałe tereny obserwacją archeologiczną OW; specyficzną rolę ochronną pełni strefa ochrony ekspozycji E dla starego miasta łącznie z przedmieściami kwidzyńskim i kisielickim;

4) duża ilość obszarów atrakcyjnych archeologicznie (strefy ochronne W i OW) świadczy o długiej tradycji i o nawarstwianiu się kultur, z których najstarsze wymagają lepszego rozpoznania i szerszego rozpowszechniania; ponadto strefy ochronne W i OW stanowią pewne utrudnienie dla inwestorów, związane z koniecznością prowadzenia każdorazowo badań archeologicznych;

5) na terenie miasta zachowało się sporo obiektów inżynierskich i przemysłowych o wysokich walorach, dających świadectwo dawnej świetności miasta;

6) bardzo ważną rolę w przestrzeni miasta odgrywają historyczne założenia zieleni, w tym parki, skwery, cmentarze oraz zieleń na stokach wokół starego miasta”.

W rozdziale „Kierunki zagospodarowania przestrzennego miasta w zakresie środowiska kulturowego” znajdują się następujące zapisy:

„1. Elementy środowiska kulturowego objęte ochroną prawną (wpisane do rejestru zabytków):

1) układ urbanistyczny starego miasta - nr P/44 z 19.09.1956.,

2) mury gotyckiej katedry - nr P/66 z 31.03.1953.,

3) „kościół polski” - nr P/103 z 19.12.1957.,

4) pozostałość zamku biskupiego - nr P/108 z 19.12.1957.,

5) fragmenty murów obronnych, gotyckich - nr P/104 z 19.12.1957.,

6) Brama Kwidzyńska, gotycka - nr P/107 z 19.12.1957.,

7) zabytkowe wodociągi na terenie starego miasta - nr 724/67 z 16.11.1967.,

8) kościół neogotycki ul. Warszawska / Grunwaldzka - nr 308/93 z 17.09.1993.,

9) budynek mieszkalny Długa 15, klasycystyczny - nr P/37 z 15.09.1956.,

10) budynek mieszkalny Miła 2, barokowy - nr P/113 z 19.12.1957.,

11) dom Polna 2 (daw. "komisariat plebiscytowy") - nr 109/89 z 25.01.1989.

Elementy środowiska kulturowego objęte ochroną planistyczną (strefy konserwatorskie). 2.1. Ochrona konserwatorska „A” (stare miasto, zamek, fragm. przedmieść Kisielickiego i Kwidzyńskiego) – ustalenia ochronne:

1) zachowanie rozplanowania ulic i placów, linii zabudowy, rytmu zabudowy i wysokości zabudowy, zasadniczych proporcji wewnątrz urbanistycznych, zachowanie historycznej zieleni oraz charakterystycznych urządzeń terenowych;

2) zneutralizowanie negatywnego oddziaływania elementów obcych kulturowo;

3) nawiązanie nową zabudową do cech kulturowych zabudowy historycznej;

4) w opracowaniach planistycznych należy uwzględnić udział Powiatowego Konserwatora Zabytków w kontroli nad prawidłowością proponowanych rozwiązań;

5) w przypadku braku planu niezbędny jest udział PKZ przy ocenie projektów inwestycji w formie uzgodnienia, podobnie w przypadku przebudowy budynków historycznych;

6) układ urbanistyczny starego miasta wraz z zabudową historyczną chroniony jest wpisem do rejestru zabytków;

7) obecny stan starego miasta wskazuje na pilną potrzebę rewaloryzacji starego miasta, rewaloryzację należy rozumieć jako odtworzenie charakteru i atmosfery starego miasta oraz jego znaczenia dla tożsamości miasta, a także ożywienie przestrzeni poprzez różnorodność elementów zagospodarowania (np. funkcje usługowe, administracyjne, kulturalne, mieszkaniowe i inne).

Ochrona konserwatorska “B”:

1) ochrona konserwatorska B obejmuje następujące fragmenty miasta:

- strefa B1, przedmieście Kwidzyńskie (rejon ul. Kwidzyńska - Kisielicka),

- strefa B2, przedmieście Kisielickie (rejon ul. Kisielicka - Jagielly),

- strefa B3, przedmieście Gniewskie (rejon ul. Żeromskiego - Malborska),

- strefa B4, przedmieście Królewieckie (rejon ul. Malborska-Parkowa),

- strefa B5, daw. koszary przy ul. Wojska Polskiego i strzelnica,

- strefa B6, rejon dworca kolejowego i historycznej zabudowy przemysłowej oraz cmentarz przy ul. Daszyńskiego,

- strefa B7, osiedle zabudowy jednorodzinnej przy ul. Górnej,

- strefa B8, rejon ul. Rypińskiej i dawny majątek Liwieniec,

- strefa B9, kompleks szpitalny przy ul. Kuracyjnej łącznie z daw. gospodarstwem pomocniczym;

2) ustalenia ochronne dla stref objętych ochroną konserwatorską B:

a) zachowanie rozplanowania ulic i placów, linii zabudowy, rytmu zabudowy i wysokości zabudowy, zasadniczych proporcji wewnątrz urbanistycznych, zachowanie historycznej zieleni oraz charakterystycznych urządzeń terenowych, przy czym dopuszcza się więcej swobody w kształtowaniu nowej zabudowy niż w strefie A z zastrzeżeniem, aby nie stosować form dysharmonijnych agresywnych i całkowicie obcych kulturowo,

b) zneutralizowanie negatywnego oddziaływania elementów obcych kulturowo,

c) nawiązanie elementów nowej zabudowy do cech kulturowych zabudowy historycznej,

d) w opracowaniach planistycznych należy uwzględnić udział Powiatowego Konserwatora Zabytków w kontroli nad zachowaniem elementów chronionych,

e) w przypadku braku planu niezbędny jest udział PKZ przy ocenie projektów inwestycji w formie opinii, podobnie w przypadku przebudowy budynków historycznych.

Ochrona ekspozycji “E”:

1) dotyczy ekspozycji starego miasta oraz przedmieść Kwidzyńskiego i Kisielickiego;

2) w strefie tej nie wolno lokalizować inwestycji zakłócających i przesłaniających ekspozycję j/w.

2.4. Ochrona krajobrazu "K":

- 1) obejmuje otuliny stref ochrony konserwatorskiej "A" i "B" wokół całego miasta,
- 2) należy dążyć do zachowania krajobrazu związanego z historycznym otoczeniem miasta, w tym: charakterystycznych form rzeźby terenu (np. doliny, niecki, i zagłębienia, wyniesienia, eksponowane stoki itp.), zieleni (np. cmentarze, parki, lasy, łąki itp.) oraz układu dróg, co jednak nie może wykluczać rozwoju miasta.

Ochrona archeologiczna "W":

- 1) obejmuje stare miasto wraz z zamkiem aż do kaplicy zamkowej włącznie (obszar ten pokrywa się z układem urbanistycznym starego miasta wpisanym do rejestru zabytków);
- 2) wszelkie prace ziemne (np. wykopy pod fundamenty, pod uzbrojenie terenu itp.) wymagają zezwolenia WKZ i wykonania pod nadzorem archeologa (w szczególnych przypadkach mogą być wymagane wyprzedzające badania archeologiczne na koszt inwestora);
- 3) nie można dopuścić do zniszczenia reliktyw archeologicznych.

Obserwacja archeologiczna "OW" :

- 1) obejmuje wszystkie tereny w granicach administracyjnych miasta, poza strefą W, o domniemanej zawartości reliktyw archeologicznych (osadnictwo wczesnohistoryczne);
- 2) wszelkie prace ziemne należy zgłaszać do WKZ i prowadzić w porozumieniu z archeologiem lub pod nadzorem archeologa;
- 3) na terenie Prabut odnotowano tylko 2 stanowiska archeologiczne, możliwe jest uściślenie (zmniejszenie) zasięgu strefy OW na etapie kolejnych prac planistycznych.

Elementy środowiska kulturowego o wysokich walorach (nie objęte ochroną prawną), istotne dla rozwoju zagospodarowania przestrzennego miasta:

- 1) poszczególne zespoły, założenia i obiekty o wysokich walorach kulturowych, wszystkie objęte strefami ochrony konserwatorskiej (przedstawione na załączonym rysunku), należy uznać za zasób wzorów kulturowych wskazanych do nawiązania dla nowej zabudowy; w przypadku ważniejszych założeń urbanistycznych należy zmierzać do objęcia ich np. specjalnym programem ochronnym, z uwagi na ich podstawowe znaczenie dla tożsamości miasta;
- 2) historyczne parki i skwery: park miejski przy ul. Parkowej, park leśny przy szpitalu, skwery przy ul. Warszawskiej-Orzeszkowej i przy ul. Kwidzińskiej, zielen na stokach wokół starego miasta oraz pozostałości parków po daw. majątkach Ogórkowo przy ul. Kwidzińskiej i Liwiec przy ul. Rypińskiej;
- 3) historyczne cmentarze: przy ul. Parkowej i Daszyńskiego-Jagielly, cmentarze nie użytkowane przy ul. Kisielickiej i Kuracyjnej, nie istniejący cmentarz żydowski przy ul. Jagielly;
- 4) historyczne obiekty inżynierskie: wiadukty kolejowe, kolejowa wieża wodna, a także duża ilość historycznej zabudowy przemysłowej i gospodarczej o indywidualnych cechach".

W rozdziale „Uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego obszarów wiejskich” w zakresie środowiska kulturowego znajdują się następujące zapisy:

- „1) bardzo mała, w stosunku do walorów kulturowych, ilość elementów środowiska kulturowego objętych ochroną prawną (wpisem do rejestru zabytków): 4 kościoły (w Obrzynowie, Rodowie, Gdakowie i Trumiejkach), 2 budynki mieszkalne w Obrzynowie oraz 1 stanowisko archeologiczne w Kołodziejach;
- 2) znaczna część gminy objęta jest ochroną planistyczną w postaci stref ochrony konserwatorskiej B, E, K, W i OW; oznacza to wysokie walory kulturowe; na szczególną uwagę zasługuje 11 wsi historycznych objętych ochroną konserwatorską B, z których większość posiada zachowane w całości układy ruralistyczne, pozostałe wsie historyczne zachowały się w stanie zniekształconym bądź zdegradowanym i objęte są ochroną krajobrazu K;
- 3) duża ilość stanowisk archeologicznych oraz obszarów atrakcyjnych archeologicznie (strefy ochronne W i OW) świadczy o długiej tradycji i o nawarstwianiu się kultur, z których najstarsze

wymagają lepszego rozpoznania i szerszego rozpowszechniania; strefy ochronne W i OW stanowią pewne utrudnienie dla inwestorów, związane z koniecznością prowadzenia każdorazowo badań archeologicznych;

4) spośród sporej liczby dawnych założeń dworsko-folwarczno-parkowych żadne nie zachowało się w całości: istotne znaczenie ma tylko 5 założeń (w Szramowie, Raniewie, Stankowie, Kałdowie i Orkuszu), z kilku innych zachowały się jedynie śladowe fragmenty a większość uległa zniszczeniu (9 założeń);

5) spośród obiektów inżynierskich o wysokich walorach należy wyróżnić: wiadukty kolejowe, mosty, ceglane trafoostacje, urządzenia hydrotechniczne na rzece Liwie; nie zachowały się dawne wiatraki oraz młyny wodne na Liwie – zubożając znacznie krajobraz;

6) historyczne cmentarze, mające w większości rodowód protestancki, są zachowane w bardzo złym stanie; dobrze zachowały się małe cmentarze przykościelne”.

W rozdziale „Kierunki zagospodarowania przestrzennego obszarów wiejskich” w zakresie środowiska kulturowego znajdują się następujące zapisy:

„1. Elementy środowiska kulturowego objęte ochroną prawną (wpisane do rejestru zabytków):

1) nr 0/24 z 11.08.1950. – Obrzynowo: kościół p.w. Matki Boskiej Anielskiej,

2) nr 733/67 z 17.11.1967. – Obrzynowo: dom podcieniowy nr 2,

3) nr 734/67 z 17.11.1967. – Obrzynowo: chata nr 7,

4) nr G/6 z 22.08.1950. – Gdakowo: kościół p.w. św. Anny,

5) nr 64/98 z 15.06.1998. – Orkusz: dwór, działka nr 20/2,

6) nr 747/67 z 19.11.1967 – Rodowo: kościół p.w. św. Stanisława Kostki,

7) nr 735/67 z 19.11.1967. – Trumiejki: kościół p.w. Przenajświętszej Trójcy,

8) nr 43/A z 20.11.1968. – Kołodzieje: obiekt archeologiczny, grodzisko (AZP 25-49/1).

Elementy środowiska kulturowego objęte ochroną planistyczną (strefy konserwatorskie).

Ochrona konserwatorska „B”:

1) obowiązuje ochrona historycznego „układu ruralistycznego”, która obejmuje:

a) układ dróg i ulic wiejskich,

b) gęstość rozlokowania siedlisk,

c) kompozycję siedlisk (położenie budynków w stosunku do ulicy i podwórza, układ budynków gospodarczych oraz usytuowanie zieleni siedliskowej),

d) charakter i skalę zabudowy;

2) zasady zagospodarowania:

a) zakaz lokalizacji inwestycji nie wkomponowanych „w układ ruralistyczny”, w tym zakaz stosowania agresywnych form przestrzennych,

b) linie rozgraniczające dróg i ulic wymagają indywidualnego ustalenia,

c) zachowanie historycznej linii zabudowy, ewentualnie nawiązanie do niej,

d) nowa zabudowa wymaga dostosowania do w.w warunków,

e) wymagana jest opinia PKZ w zakresie j.w. (w trybie art. 106 KPA) dla projektów inwestycji, również zmiany w budynkach istniejących (np. przebudowa, rozbudowa, modernizacja itp.) wymagają opinii PKZ w zakresie i trybie j.w.

f) zaleca się restaurację i modernizację obiektów o walorach kulturowych w ramach ich współczesnych funkcji, a także zaznaczenie ewentualnych śladów nieistniejących fragmentów historycznej kompozycji przestrzennej.

2.2. Ochrona krajobrazu „K”:

1) obowiązuje ochrona charakterystycznych cech krajobrazu urządzonego i naturalnego o walorach kulturowych, która obejmuje między innymi:

a) eksponowane stoki, pofałdowanie terenu, ewentualnie inne charakterystyczne elementy rzeźby terenu, a także zieleń i wody otwarte,

b) historyczny układ dróg, historyczne rozłogi pól oraz tradycyjne cechy zabudowy,

c) panoramy widokowe i wglądy widokowe.

2) zakaz wprowadzania elementów dysharmonizujących w stosunku do w/w cech krajobrazu, w tym:

a) zakaz zmian rzeźby terenu, przy czym dopuszcza się nieznaczne niwelacje w zakresie niezbędnym dla wykorzystania terenów,

b) dostosowanie charakteru i skali nowych budynków do warunków j/w, w tym:

– zakaz lokalizacji budynków (obiektów) wyższych i większych niż istniejące w sąsiedztwie obiekty tradycyjne,

– zakaz stosowania obcych kulturowo form przestrzennych,

c) zakaz zagęszczania zabudowy większego niż w układach historycznych.

3) obowiązuje opiniowanie projektów inwestycji przez PKZ w zakresie j/w (w trybie art. 106 KPA);

2.3. Ochrona ekspozycji „E”:

1) obowiązuje zakaz lokalizacji obiektów i urządzeń zakłócających i przesłaniających ekspozycję chronionych elementów środowiska kulturowego;

2) dopuszcza się lokalizacje obiektów i urządzeń niezbędnych dla funkcjonowania poszczególnych terenów, przy czym wymagane jest spełnienie warunku nr1 oraz uzgodnienie PKZ.

2.4. Ochrona archeologiczna „W”:

1) wszelkie prace ziemne (np. wykopy pod fundamenty, pod uzbrojenie terenu itp.) wymagają zezwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (WKZ), w którym określone zostaną warunki prowadzenia robót (np. wyprzedzające badania archeologiczne lub nadzór archeologa przy wykopach),

2) zakaz działalności budowlanej bez zezwolenia WKZ, dopuszcza się ograniczoną działalność inwestycyjną.

2.5. Obserwacja archeologiczna „OW”:

1) wszelkie prace ziemne, w tym wykopy pod fundamenty, pod uzbrojenie terenu itp., wymagają zgłoszenia do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w celu uzyskania warunków nadzoru archeologicznego związanego z możliwością natrafienia na stanowisko archeologiczne;

2) obszary objęte obserwacją archeologiczną „OW” obejmują miejsca potencjalnych stanowisk archeologicznych (jeszcze nie rozpoznanych).

3. Elementy środowiska kulturowego o wysokich walorach (nie objęte ochroną prawną), istotne dla zagospodarowania przestrzennego gminy.

3.1 Wsie historyczne o najwyższych w skali gminy walorach kulturowych (najważniejsze spośród wsi objętych ochroną konserwatorską B):

1) Rodowo: oryginalny układ wsi z owalnicą po środku, bardzo duży udział zabudowy historycznej, zieleń przyzagrodowa typu parkowego, cała wieś stanowi spójną całość kompozycyjną,

– najważniejsze obiekty: kościół z otoczeniem, „sala turniejowa”, dawna mleczarnia,

– tradycje domów podcieniowych i wiatraków, ośrodka rzemiosła, plenerowa ekspozycja rzeźby;

2) Obrzynowo: oryginalny dwudrożny układ wsi, charakterystyczna zabudowa ceglana w północnej części wsi, tradycja daw. ośrodka rzemiosła,

– najważniejsze obiekty: kościół z otoczeniem, dom podcieniowy, dawny dom parafialny z otoczeniem, mleczarnia, stylizowane założenie „dworskie”;

3) Trumiejki: oryginalny pasmowy układ wsi, z ciągiem stawów na osi wsi i pozostałościami założenia dworsko-folwarczno-parkowego,

– najważniejsze obiekty: kościół z otoczeniem, zespół stylizowanej zabudowy przydworskiej, chałupa typu mazurskiego, park podworski i pozostałości folwarku;

4) Sypanica: oryginalny pasmowy układ wsi wpisany w bardzo atrakcyjny krajobraz, duży udział zabudowy historycznej, w sąsiedztwie dawny majątek Kaldowo,

- najważniejsze obiekty: dawna mleczarnia, dawna szkoła, okazałe domy wiejskie, dwór,
- tradycyjne obiekty, obecnie nie istniejące: wiatrak, strzelnica.

3.2. Założenia dworsko-folwarczno-parkowe (D-F-P):

1) założenia D-F-P z zachowanym układem przestrzennym (dwór, fragmenty parku, fragmenty folwarku) w Szramowie, Raniewie, Stańkowie, Kaldowie koło Sypanicy i Orkuszu wymagają rewitalizacji;

2) założenia D-F-P zniszczone, z zachowanymi śladowymi fragmentami (resztki folwarku bądź starodrzew parkowy): w Trumiejkach, Gdakowie, Górowychach Małych i Kleczewie, wymagają zwiększonych wymagań w stosunku do ewentualnych inwestorów;

3) nie zachowane założenia D-F-P: w Rodowie Małym, Gąskach, Antoninie, Kamiennej, Pachutkach, Pałatykach, Grażymowie, Półku i Groźcu – ich tradycje należy wykorzystać przy promocji miejsca i w warunkach dla inwestorów.

3.3. Ważniejsze obiekty kulturowe.

Poza historyczną zabudowę wiejską istotne znaczenie dla kulturowego obrazu gminy mają:

- obiekty inżynierskie: wiadukty kolejowe, mosty, ceglane trafostrzeczki, urządzenia hydrotechniczne na rzece Liwie, przy czym z tradycji wiatraków i młynów wodnych należy uczynić oferty dla ciekawych inwestycji,
- cmentarze historyczne o rodowodzie protestanckim, które wymagają zabiegów ochronnych, ratujących je przed zniszczeniem i zapomnieniem,
- cmentarze przykościelne zachowane w stosunkowo dobrym stanie,
- obiekty archeologiczne, występujące bardzo licznie na obszarze gminy, w tym grodziska, grody, osady, kurhany i cmentarzyska, wymagają ekspozycji w terenie z uwzględnieniem walorów krajobrazowych i edukacyjnych oraz w nawiązaniu do funkcji rekreacyjnych”.

W tekście *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Prabuty* w rozdziale dotyczącym ochrony archeologicznej zamieszczono błędny zapis: „na terenie Prabut odnotowano tylko 2 stanowiska archeologiczne, możliwe jest uściślenie (zmniejszenie) zasięgu strefy OW na etapie kolejnych prac planistycznych” – jest to niezgodne ze stanem faktycznym, w związku z czym należy zaktualizować zapisy *Studium* w tym zakresie i umieścić zarówno w tekście jak i na załączniku graficznym wszystkie zewidencjonowane stanowiska archeologiczne na terenie miasta.

Zgodnie z art. 19 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ustalenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami uwzględnia się w *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego* i miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

5.1.3. Uwarunkowania wewnętrzne wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Prabuty

W chwili obecnej dla miasta i gminy Prabuty opracowano 22 plany miejscowe zagospodarowania przestrzennego, dla następujących obszarów:

1. kwartały „Długa - Jagotty” w Prabutach (Uchwała Nr XXIV/55/2007 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 28 listopada 2007 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego kwartałów „Długa-Jagotty” w Prabutach);

2. kwartał „Długa Reymonta” (Uchwała Nr XXXV/222/2005r. Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 31 sierpnia 2005 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego kwartału „Długa - Reymonta” w Prabutach);
3. otoczenie jeziora Dzierzgoń w gminie Prabuty (Uchwała Nr XXIV/161/97 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 31 maja 1997 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego otoczenia jeziora Dzierzgoń w gminie Prabuty);
4. obszar nad jeziorem Orkusz w obrębie Orkusz gmina Prabuty (Uchwała nr XLI/261/2002 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 17 maja 2002 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru nad jeziorem Orkusz w obrębie Orkusz gmina Prabuty);
5. teren w obrębie Gonty (Uchwała Nr XXI/127/2004 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 21 kwietnia 2004 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu w obrębie Gonty);
6. kwartał „Kopernika - Barczewskiego” (Uchwała Nr XXXV/ 223 /2005 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 31 sierpnia 2005r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego kwartału „Kopernika - Barczewskiego” w Prabutach);
7. kwartał zabudowy przy ulicy Parkowa/Żeromskiego (Uchwała Nr X/58/99 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 24 kwietnia 1999 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego kwartału zabudowy przy ulicy Parkowa / Żeromskiego w Prabutach);
8. tereny położone pomiędzy ulicami Obrońców Westerplatte i Pustą, osiedlem przy ulicy Brzozowej oraz Szkołą Podstawową Nr 2 Uchwała nr XXIX/189/2001 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 23 lutego 2001 r. w sprawie zmiany nr 6 miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Prabuty);
9. tereny przeznaczone pod zespół garaży indywidualnych oraz usługi przy Placu Wolności (Uchwała Nr XXII/139/2000 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 02.06.2000 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów przeznaczonych pod zespół garaży indywidualnych oraz usługi przy Placu Wolności w Prabutach);
10. Rynek – Kościuszki (Uchwała Nr IV/19/2002 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 30 grudnia 2002 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „Rynek – Kościuszki” w Prabutach);
11. tereny przeznaczone pod działalność gospodarczą i zabudowę mieszkalną przy ul. Rypińskiej w Julianowie (Uchwała Nr XXIV/150/2000 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 18 sierpnia 2000 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów przeznaczonych pod działalność gospodarczą i zabudowę mieszkaniową przy ul. Rypińskiej w Julianowie gmina Prabuty /Rypińska - I etap/);
12. tereny rekreacyjne nad jeziorem Sowica w gminie Prabuty (Uchwała Nr XXII/138/2000 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 02.06.2000 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów rekreacyjnych nad Jeziorem Sowica w gminie Prabuty);
13. tereny przeznaczone pod działalność gospodarczą i zabudowę mieszkalną przy ul. Warmińskiej (Uchwała Nr XII/70/99 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 28 maja 1999 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów przeznaczonych pod działalność gospodarczą i zabudowę mieszkaniową przy ul. Warmińskiej w Prabutach);
14. dzielnica przemysłowa „Zatorze” (Uchwała Nr XXXI/243/97 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 26.05.1998 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dzielnicy przemysłowej „Zatorze” w Prabutach);
15. teren działki geodezyjnej nr 65/53 obręb V, na przedłużeniu ul. Kuracyjnej w rejonie Starego Kamienia (Uchwała Nr X/59/99 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 24.04.1999 r. w sprawie zmian nr 5 miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Prabuty);

16. tereny położone przy zachodnim brzegu jeziora Sowica (Uchwała Nr XLIX/278/2010 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 25 sierpnia 2010 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „SOWICA - ZACHÓD” w Prabutach);
17. tereny położone wzdłuż ulicy Rypińskiej w granicach administracyjnych miasta Prabuty w obrębie geodezyjnym nr 4 (Uchwała Nr XLIX/277/2010 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 25 sierpnia 2010 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „Rypińska II” w Prabutach);
18. tereny położone pomiędzy ulicami Daszyńskiego, Jagiełły oraz terenem kolejowym (Uchwała Nr IV/19/2011 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 9 lutego 2011 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego kwartału „Daszyńskiego-Jagiełły” w Prabutach);
19. teren położony przy skrzyżowaniu ulic Kwidzyńskiej i Zamkowej, działka geodezyjna 296 (Uchwała Nr XXXI/242/98 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 26.06.1998 r. w sprawie zmiany nr 4 miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Prabuty);
20. park elektrowni wiatrowych w obrębie Grodziec (Uchwała Nr XIII/75/2011 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 28 grudnia 2011 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „Grodziec – Park Elektrowni Wiatrowych” w gm. Prabuty obręb Grodziec);
21. tereny położone w rejonie ulic: Sanatoryjnej, Kuracyjnej i Chodkiewicza w granicach administracyjnych miasta Prabuty w obrębie geodezyjnym nr 5 (Uchwała Nr IX/51/2011 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 31 sierpnia 2011 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „Sanatoryjna – zabudowa mieszkaniowa” w Prabutach);
22. tereny położone przy brzegu jeziora Dzierzgoń w obrębie geodezyjnym Gonty w gminie Prabuty (Uchwała Nr XIX/117/2012 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 27 czerwca 2012 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „Gonty – zabudowa rekreacyjna” obręb Gonty w gminie Prabuty).

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Charakterystyka gminy

Gmina Prabuty położona jest w południowo – wschodniej części województwa pomorskiego, w powiecie kwidzyńskim. Od wschodu graniczy w województwie warmińsko-mazurskim (gminy Susz i Kisielice), od południa z gminą Gardeja, od zachodu z gminą Kwidzyn, od północnego wschodu, na niewielkim odcinku, z gminą Ryjewo, od północy z gminą Mikołajki Pomorskie, od północnego wschodu, na niewielkim odcinku, z gminą Stary Dzierzgoń.

Siedzibą władz gminy i ośrodkiem administracyjno-usługowym jest miasto Prabuty, zlokalizowane nad jeziorem Liwieńiec. Prabuty to gmina o charakterze typowo rolniczym a główne gałęzie produkcji to przemysł drzewny i maszynowy. Całkowita powierzchnia gminy wynosi 191,2 km², z czego 6 km² to obszar miasta Prabuty. Liczba mieszkańców zamieszkujących gminę to ponad 13,6 tys. osób, w tym teren miasta zamieszkuje ponad 8,9 tys. osób⁷².

Pod względem geograficznym gmina Prabuty położona jest na Pojezierzu Iławskim. Na obszarze gminy, która charakteryzuje się dużymi walorami przyrodniczymi i krajobrazowymi ochroną przyrodniczą objęte są następujące obszary chronione: Rezerwat Jezioro Liwieńiec, Morawski Obszar Chronionego Krajobrazu, Obszar Chronionego Krajobrazu Jeziora Dzierzgoń, Obszar Chronionego Krajobrazu Rzeki Liwy. Zlokalizowane są tu 24 pomniki przyrody, które są cennym zasobem gminy.

⁷² Informacje statystyczne pochodzą ze strony Urzędu Miasta i Gminy Prabuty: <http://www.prabuty.pl/o-prabutach/> [dostęp 17.08.2018 r.];

Tereny leśne zajmują w mieście i gminie Prabuty 4350 ha, co stanowi 1,26 % powierzchni gminy. Największą rzeką na terenie gminy jest rzeka Liwa, występuje tu sześć jezior: Dzierżgoń, Mateczne-Grażymowskie, Orkusze, Burgale, Sowica, Liwiec.⁷³

Oprócz walorów krajobrazowych i przyrodniczych gmina Prabuty posiada znaczne zasoby dziedzictwa kulturowego. Zabytkowe obiekty i zespoły budowlane, które znajdują się na terenie gminy są w przeważającej liczbie w dobrym stanie technicznym. Największe zagrożenia dotyczą następujących obiektów:

1. Ogród 16, podcień – pozostałość po domu podcieniowym – katastrofalny stan techniczny,
2. Ogród 13, dom – nie istnieje,
3. Orkusze, dwór – pozostawiony bez opieki i użytkownika po wstępnym remoncie, wstęp do wnętrza niezabezpieczony, oryginalny wystrój wnętrza został zniszczony prawdopodobnie w wyniku remontu, wymaga zabezpieczenia,
4. Kamienna – park (jedyna pozostałość po majątku ziemskim) w bardzo złym stanie, zaniedbany, niszczy się, wymaga rewaloryzacji,
5. Górowychy Małe – park (jedyna pozostałość po majątku ziemskim) w bardzo złym stanie, zaniedbany, niszczy się,
6. Pałatyki – pozostałości dworu i parku – w bardzo złym stanie, niszczy się,
7. Grażymowo – park (jedyna pozostałość po majątku ziemskim) w bardzo złym stanie, zaniedbany, niszczy się,
8. Kowale – park (jedyna pozostałość po majątku ziemskim) w bardzo złym stanie, zaniedbany, niszczy się,
9. Nieużytkowane cmentarze ewangelickie w: Prabutach przy ul. Kisielińskiej, Kuracyjnej, w Gontach, Górowychach, Grażymowie, Kałdowie, Kołodziejach, Ogródzie, Pachutkach, Rodowie, Stańkowie, Sypanicy, Szramowie i Trumiejkach – są zaniedbane, starodrzew niszczy się, tereny cmentarzy zarastają samosiejkami.

Należy dążyć do poprawy stanu technicznego obiektów zabytkowych poprzez przeprowadzenie prac remontowych, konserwatorskich, restauratorskich, a tam gdzie jest to niezbędne do odtworzenia zniszczonych elementów budynków w celu integracji i scalenia zabytku, po uzyskaniu wymaganych przepisami prawa uzgodnień z właściwym miejscowo konserwatorem zabytków. Parki oraz cmentarze należy uporządkować oraz poddać rewaloryzacji na podstawie zatwierdzonych przez właściwego miejscowo konserwatora zabytków projektów rewaloryzacji zieleni. Po zrealizowaniu niezbędnych prac porządkowych i rewaloryzacyjnych należy objąć stałą ochroną parki i cmentarze na terenie gminy.

Obiekty proponowane do objęcia ochroną prawną w postaci wpisu do rejestru zabytków województwa pomorskiego:

Miasto Prabuty:

1. ul. Jagiellońska 14 – dom mieszkalny;
2. ul. Kuracyjna – zespół budynków Sanatorium wraz z terenem zieleni ;
3. ul. Kwidzyńska 24 – dawne budynki gazowni;
4. ul. Kwidzyńska – studnia miejska;
5. ul. Mazurska/Określona – kanał młyński;
6. Rynek – fontanna;
7. ul. Warszawska 1 – budynek poczty;
8. ul. Warszawska 26 – budynek mieszkalny;
9. ul. Wojska Polskiego 20 – młyn;
10. ul. Wojska Polskiego – zespół koszar.

⁷³ Informacje na temat zasobów przyrodniczych pochodzą z „Programu Ochrony Środowiska dla Miasta i Gminy Prabuty na lata 2016-2019 z perspektywą na lata 2020-2023” autorstwa mgr inż. Joanny Sawickiej;

Gmina:

1. Kałdowo – zespół dworsko-parkowy;
2. Kowale – park;
3. Obrzynowo 17 – dom mieszkalny;
4. Obrzynowo 66 – dom;
5. Raniewo – zespół dworsko-parkowy z zabudowaniami gospodarczymi (1);
6. Raniewo – zespół dworsko-parkowy z zabudowaniami gospodarczymi (2);
7. Stankowo – zespół dworsko-parkowy.

5.2.2. Zarys historii gminy

Obszar dzisiejszej gminy Prabuty do XIII w. stanowiła staropruska kraina *Resin* leżąca na obszarze Pomezanii.

Pierwsze nieliczne ślady osadnictwa na terenie gminy Prabuty pochodzą z okresu neolitu sprzed 4 lub 6 tys. lat p.n.e. Odnaleziono tu kamienne toporki (Prabuty, Gonty), kamienne dłuta (Trumiejki), rdzenie krzemienne (Kołodzieje). Bardziej zdecydowana penetracja tych terenów, szczególnie nad rzeką Liwą i w okolicach Laskowic, nastąpiła pomiędzy 600 a 200 r. p.n.e. Do osadnictwa wybierano wówczas piaszczyste tereny z łatwym dostępem do wody. U początku naszej ery następuje załamanie się osadnictwa na tym obszarze. Dopiero z X-XII wieku pojawiają się tu ślady pozostawione przez plemiona pruskie. Ze względu na to, że nie prowadzono tu badań archeologicznych na szeroką skalę brak informacji kiedy dokładnie Prusowie zajęli te tereny. Z analizy odkryć na sąsiednich terenach wynika, że Prusowie zaczęli penetrować te tereny już w VI-VIII w. n.e. napływając ze wschodu i wypierając mieszkającą tu ludność słowiańską⁷⁴. Z trzynastowiecznych dokumentów wystawianych przez Zakon Krzyżacki wynika, że obszar dzisiejszej gminy Prabuty nazywany *terra Resia* nadal zajmowali Prusowie⁷⁵, sami nazywali ten obszar *Pomedian* (spolszczona Pomezania)⁷⁶. Znajdowali się wówczas na etapie pomiędzy wspólnotą rodową, a kształtowaniem się państwowości feudalnej, jednak pod względem społecznym i gospodarczym nie ustępowali, a w niektórych dziedzinach wręcz przewyższali swoich słowiańskich sąsiadów np. z Mazowsza. Poszczególne społeczeństwa plemienne osiągały duże zyski z dalekosiężnego handlu. Oprócz uprawy roli trudnili się rzemiosłem, prawdopodobnie eksportowali też część swojej produkcji brązowniczej do krajów nadbałtyckich, dużo towarów również importowano. W okresie od X do XIII w. Prusowie przeżywali wyraźny rozkwit gospodarczy⁷⁷. Pomimo braku władcy plemiona pruskie potrafiły organizować się na czas zagrożenia zewnętrznego. Wybierano wówczas naczelnika, który przestawał nim być gdy minęło niebezpieczeństwo. Organizowali oni również wyprawy na sąsiednie tereny. Wyprawy Prusów z plemienia Pomezan na początku XIII w. na tereny ziemi chełmińskiej spowodowały sprowadzenie przez Konrada Mazowieckiego w 1228 r. zakonu rycerskiego pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny. Krzyżacy już w 1233 r. dotarli do Pomezanii, rozpoczynając jej krwawy podbój⁷⁸. Ogromne wsparcie w postaci zbrojnych dla Zakonu Krzyżackiego płynęło z Niemiec. W początkowym etapie, zwłaszcza w latach 30-tych i 40-tych XIII w., Krzyżacy byli wspierani także przez wojskowe posiłki książąt polskich, zwłaszcza Konrada mazowieckiego i jego synów, a do 1235 r. księcia pomorskiego Świętopełka⁷⁹. Prusowie poddani przez Krzyżaków krwawym rozprawom, brakiem poszanowania praw (m.in. do dziedziczenia)

⁷⁴ Ilawa z dziejów miasta i powiatu, red. A. Wakar, M. Lossman, Olsztyn 1972, s. 52;

⁷⁵ S. Szczepański, Osadnictwo pruskie w okolicy Prabut we wczesnym średniowieczu, w: Kronikarskim piórem. Prabuty Riesenburg, zespół red. K. Niziałek, K. Kępiński, P. Pilewski, nr 1/2011, s. 5-6;

⁷⁶ Ilawa z dziejów miasta i powiatu..., s. 52;

⁷⁷ *Tamże*, s. 54;

⁷⁸ *Tamże*, s. 56;

⁷⁹ Dzieje Warmii i Mazur w zarysie. Tom 1. Od pradziejów do 1870 roku, red. J. Sikorski, S. Szostakowski, Warszawa 1981, s. 94;

zorganizowali jesienią 1242 r. wspólnie z księciem pomorskim Świętopełkiem powstanie, które objęło cały podbity kraj, jednak już w 1245 r. w bitwie pod Świeciem wspólne wojska pruskie i pomorskie poniosły klęskę, która przyczyniła się do wzmocnienia pozycji Krzyżaków⁸⁰.

Po podboju krzyżackim teren ten znalazł się pod bezpośrednią władzą biskupa pomezańskiego, nad którym zwierzchność feudalną sprawował Zakon Krzyżacki. W 1250 r. Zakon Krzyżacki utworzył w Kwidzynie biskupstwo pomezańskie, które obejmowało też Prabuty⁸¹. Po wybudowaniu w 1277 r. zamku w Prabutach, biskup pomezański uczynił go swoją rezydencją. Niedługo później powstało tu miasto lokowane na prawie chełmińskim. Wkrótce też rozpoczęły się lokacje okolicznych wsi: Obrzynowo, Sypanica, Gonty i Górowychy. W związku z prowadzonymi lokacjami na terenie tym zaczęli pojawiać się niemieccy osadnicy, żyli tu jeszcze jednak, tworząc większe skupiska Prusowie. Ludność staropruska (m.in. w Gontach) uległa z czasem germanizacji lub polonizacji⁸².

W ciągu całego XIII w. ponawiał się opór plemion pruskich, jednak za każdym razem był silnie tłumiony przez Krzyżaków. Po umocnieniu się władzy krzyżackiej nastąpił rozwój osadnictwa i tak do 1309 r. kolonizacja wiejska objęła m.in. Pomezanie biskupią⁸³. Najczęściej lokowano wsi na starych osadach pruskich. Wraz z kolonizacją wiejską następowała lokacja miast. W 1330 r. Prabuty uzyskały prawa miejskie.

Po opanowaniu terytorium Prus Zakon Krzyżacki skierował się przeciwko Polsce i Litwie. Konflikt ten narastał przez cały XIV w., co wraz ze wzrostem kryzysu gospodarczego państwa zakonnego oraz wewnętrznego oporu poddanych, doprowadziło do wybuchu wojny polsko-krzyżackiej.

Zwycięstwo wojsk polsko-litewskich pod Grunwaldem oraz fakt, że pod Malbork wojska szły przez Olsztynek i Morąg były powodem, że w 1410 roku miejscowości na obszarze dzisiejszej gminy Prabuty stosunkowo mało odczuły katastrofalne skutki wojny. Jednak już w 1414 r. Prabuty znacznie ucierpiały w wyniku prowadzonych działań wojennych. W latach 1416-1417 objęła te tereny zaraza, zaś w 1422 r. znów wojna z Polską spowodowała spustoszenie łącznie ze spaleniem Prabut⁸⁴. W 1451 r. biskup pomezański Caspar wygnał z Prabut zwolenników Związku Pruskiego. Wojna pomiędzy Polską z państwem zakonnym toczyła się nadal. W 1458 r. na krótko zawarto rozejm w Prabutach⁸⁵. Nie doprowadził on do zakończenia niszczącej wojny, która trwała jeszcze do 1466 r. i zakończyła się podpisaniem pokoju toruńskiego, na mocy którego Pomezania pozostała pod panowaniem Krzyżaków – lenników króla polskiego⁸⁶.

Sekularyzacja Zakonu w 1525 r. zapoczątkowała nowy okres historii ziem pruskich. Miejsce państwa zakonnego zajęło świeckie Księstwo Pruskie, którego władca był lennikiem króla polskiego. Obszar dzisiejszej gminy Prabuty, należący w średniowieczu bezpośrednio do biskupa pomezańskiego, zamieniony został w świeckie starostwo prabuckie (*Hauptamt Riesenburg*) w okręgu Prusy Książęce, zarządzane przez książęcych urzędników skarbowych (często też wydzierżawiane szlachcie)⁸⁷.

Czas od hołdu pruskiego (1525 r.) do pierwszej wojny szwedzkiej (1628 r.) był dla Księstwa Pruskiego okresem rozwoju gospodarczego. Szerzyć zaczęła się reformacja⁸⁸.

Wojny szwedzkie spowodowały duże zniszczenia w Prabutach i zubożenie mieszkańców. Książę pruski jako lennik Rzeczypospolitej powinien był stanąć po stronie Polski, zajął postawę

⁸⁰ *Tamże*, s. 96;

⁸¹ *Ilawa z dziejów miasta i powiatu...*, s. 58;

⁸² *Tamże*, 62;

⁸³ *Dzieje Warmii i Mazur w zarysie...*, s. 109;

⁸⁴ *Ilawa z dziejów miasta i powiatu...*, s. 62;

⁸⁵ *Tamże*, s. 63;

⁸⁶ *Dzieje Warmii i Mazur w zarysie...*, s. 159;

⁸⁷ *Ilawa z dziejów miasta i powiatu...*, s. 65;

⁸⁸ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* t. 9, s. 10;

wyczekującą, aby w 1656 r. związać się z królem szwedzkim Karolem Gustawem, uzyskując od niego coraz większe koncesje kosztem Polski. Najpierw otrzymał Warmię, następnie Wielkopolskę, aż do uznania swojej suwerenności w Prusach. Potwierdzenie suwerenności w Prusach Książęcych otrzymał w końcu także od króla Polski w 1657 r., w 1660 r. nastąpiło uznanie tego faktu przez państwa biorące udział w drugiej wojnie północnej i ratyfikowanie przez sejm polski⁸⁹.

Nowy władca Prus Książęcych Fryderyk III wykorzystując osłabienie Rzeczypospolitej koronował się w Królewcu w 1701 r., tego tytułu Rzeczpospolita nie uznała aż do 1764 r. Powstałe w wyniku koronacji państwo (Królestwo Pruskie) objęło także pozostałe domeny dynastii Hohenzollernów (m.in. Elektorat Brandenburgii, z którym od 1618 r. Hohenzollernowie pozostawali w unii personalnej). W pierwszej połowie XVIII w. Królestwo Pruskie stało się państwem o charakterze militarnym. Za panowania kolejnego władcy Fryderyka Wilhelma armia pruska rozrosła się do ogromnych rozmiarów. Gospodarka państwa podporządkowana była w zasadzie jednemu celowi – utrzymaniu wojska. Następca Fryderyka Wilhelma – Fryderyk II umacniał pozycję Królestwa na arenie międzynarodowej. Na terenie dawnego Księstwa Pruskiego zamiast dotychczasowego podziału administracyjnego na starostwa wprowadził podział na landraty, likwidując resztki administracyjnej odrębności tej prowincji⁹⁰.

I rozbiór Rzeczypospolitej w 1772 r. spowodował powiększenie się terytorium Królestwa Pruskiego i tym samym wzmocnienie pozycji tego państwa na arenie międzynarodowej. Kolejne rozbiory Rzeczypospolitej przyniosły Prusom znaczne nabytki terytorialne i wzrost siły politycznej i militarnej.

W okresie porozbiorowym teren ten znalazł się w powiecie kwidzińskim (*Landkreis Marienwerder*), w prowincji Prusy Zachodnie (*Westpreußen*). Od 1818 r. Prabuty weszły w skład powiatu suskiego z siedzibą w Suszu (*Rosenberg in Westpreussen*), w rejencji kwidzińskiej (*Regierungsbezirk Marienwerder*), w prowincji Prusy Zachodnie.

W 1806 r., w wyniku zwycięstwa pod Jeną, wojska francuskie wkroczyły na ziemie polskie, a po bitwie pod Pułtuskim ruszyły od południa na Królewiec, gdzie schronił się król pruski. Jednak Francuzom nie udało się zdobyć tego miasta⁹¹.

W czerwcu 1807 r. polskie oddziały pod dowództwem gen. Henryka Dąbrowskiego wyruszyły spod Gdańska przez Prabuty, Morąg, Lidzbark Warmiński na pole bitwy pod Frydlandem, przyczyniając się tam do zwycięstwa, które zakończyło wojnę. Pomimo tego, że nie prowadzono tu działań wojennych to zarówno okupacja francuska w 1807 r. jak i przemarsze wojsk w latach 1812-1813 pociągnęły za sobą poważne zniszczenia i zubożenie ludności. Okres wojen napoleońskich przyniósł ze sobą nie tylko ruinę. W 1811 r. król pruski, jako ówczesny sprzymierzeniec Napoleona musiał uwzględnić zmiany wprowadzone w znacznej części Europy przez rewolucję francuską i wydać edykt o uwłaszczeniu chłopów pańszczyźnianych⁹². Prusy wkroczyły więc na drogę od gospodarki pańszczyźnianej ku kapitalizmowi. Usamodzielnienie się gospodarstw chłopskich w wyniku reform na początku XIX w. spowodowało początkowo rozwój wsi chłopskich, które na ogół zostały wówczas przeniesione na nowe miejsce. Nastąpił wówczas nie tylko silny przyrost naturalny, ale też wyraźny przepływ ludności z majątków do wsi chłopskich⁹³.

W 1871 r. państwo pruskie odniosło zwycięstwo nad Francją i rozpoczęło realizację zjednoczenia Niemiec, co doprowadziło do powstania Cesarstwa Niemieckiego.

W tym czasie Prusy rozbudowywały i unowocześniały połączenia komunikacyjne. W 1876 r. zbudowano linię kolejową Iława – Malbork, która przez Tczew dawała połączenie z Gdańskiem i

⁸⁹ Dzieje Warmii i Mazur w zarysie..., s. 199;

⁹⁰ *Tamże*, s. 204;

⁹¹ Iława z dziejów miasta i powiatu..., s. 76;

⁹² *Tamże*, s. 78;

⁹³ *Tamże*, s. 95;

Berlinem, a przedłużona do granicy rosyjskiej – między Działdowem a Mławą – z Warszawą. Dzięki położeniu przy linii kolejowej miasto Prabuty zaczęło się rozwijać⁹⁴.

W drugiej połowie XIX w. i na początku XX w. widoczny był wyraźny zastój demograficzny, a nawet regres, którego przyczyną była wojna z Francją w 1870 r., przede wszystkim jednak emigracja do zachodnich prowincji państwa pruskiego⁹⁵.

W latach 1914-1918 przez Europę przetoczyła się I wojna światowa, zakończona kapitulacją państw centralnych 11 listopada 1918 r. W efekcie tego powstało państwo polskie zgłaszające roszczenia terytorialne względem Cesarstwa Niemiec. W wyniku sporów terytorialnych pomiędzy Niemcami a Polską, a w efekcie tego na mocy postanowień konferencji wersalskiej zarządzono przeprowadzenie plebiscytów na spornych terenach: Śląska i Prus Wschodnich, w których ludność je zamieszkująca miała zdecydować o przyłączeniu tych ziem do nowo powstałego państwa polskiego lub o pozostawieniu ich w granicach Niemiec.

Do lutego 1920 r. władza administracyjna na terenie m.in. Prus Wschodnich nadal pozostawała w rękach niemieckich, co utrudniało stronie polskiej agitację wśród zamieszkującej tu ludności polskiej i niemieckiej.

W plebiscycie w Prusach Wschodnich większość mieszkańców (w tym także mieszkańcy obecnej gminy Prabuty) opowiedziała się za pozostaniem w granicach Niemiec.

1 lipca 1922 powiat został włączony do prowincji Prusy Wschodnie, nadal podlegając rejencji zachodniopruskiej (*Regierungsbezirk Westpreußen*) z siedzibą w Kwidzynie.

Tereny te znalazły się w niekorzystnym położeniu ze względu na brak bezpośredniego połączenia z Rzeszą. Władze niemieckie zaczęły zmieniać politykę wobec tego regionu, starając się powstrzymać odpływ ludności z tych terenów do centrum państwa, kładąc większy nacisk na rozwój gospodarki rolnej. Dostarczane przez przemysł niemiecki maszyny rolnicze i nawozy sprzedawane były po stosunkowo niskich cenach, dobrze płacono za płody rolne. Prowadzono również wojnę celną z Polską, utrudniając lub wręcz uniemożliwiając tranzyt polskich towarów linią kolejową Działdowo – Iława – Malbork – Tczew, co uderzało również w te tereny osłabiając je gospodarczo. Pomimo tego, że na terenie ówczesnego powiatu suskiego nie były prowadzone działania wojenne, to bezpośrednio po wojnie przeżywał on głęboki kryzys gospodarczy. Z czasem nastąpiła stabilizacja, a powiat rozwijał się przede wszystkim rolniczo⁹⁶.

Pierwsze organizacje NSDAP utworzone zostały w Prabutach, Sypanicy i Obrzynowie dopiero latem 1929 r. przy czynnym współudziale królewieckiego gauleitera Ericha Kocha.

Dojście w styczniu 1933 r. hitlerowców do władzy spowodowało parcelację szeregu majątków ziemskich, co z kolei było przyczyną zahamowania odpływu ludności ze wsi. Nowa władza zlikwidowała też bezrobocie dzięki rozwijaniu budownictwa mieszkaniowego, przede wszystkim jednak przez rozpoczęcie robót drogowych, niezbędnych nie tyle ze względów gospodarczych, co strategicznych – powiat suski graniczył bowiem od południa z Polską. Dążono również do stworzenia warstwy silnego chłopstwa, podporządkowanej prawnie i ekonomicznie faszystowskim koncepcjom państwowym⁹⁷.

Przed wybuchem II wojny światowej Prabuty położone wówczas w nadgranicznym powiecie suskim pełniły rolę miasta frontowego. Zasiadłało je wówczas 7910 stałych mieszkańców, stacjonował tu garnizon, w skład którego wchodził pułk pancerny⁹⁸.

Od 26 października 1939 do wiosny 1945 roku Prabuty znajdowały się w powiecie suskim, który należał do rejencji kwidzyńskiej w okręgu Gdańsk-Prusy Zachodnie (*Reichsgau Danzig-Westpreußen*).

⁹⁴ *Tamże*, s. 80;

⁹⁵ *Tamże*, s. 98;

⁹⁶ *Tamże*, s. 154-156;

⁹⁷ *Tamże*, s. 156;

⁹⁸ *Tamże*, s. 280;

Wybuch II wojny światowej sprowadził na te tereny jeńców francuskich oraz polskich robotników, których zmuszano do pracy na roli. Nie prowadzono tu działań wojennych, dopiero w styczniu 1945 r. przeszła przez te tereny Armia Czerwona. Prabuty zdobyte zostały przez wojska radzieckie w nocy z 23 na 24 stycznia 1945 r. W wyniku walk oraz celowych podpałów tereny te poniosły duże straty gospodarcze. W Prabutach oprócz licznych budynków mieszkalnych ucierpiały budynki gimnazjum, magistratu, kościoła katolickiego, wieża ciśnień, zakłady przemysłowe (młyn i browar). Zdewastowane były również urządzenia komunalne: sieć wodociągowa, kanalizacyjna i gazowa. Ogólnie zniszczenia wojenne sięgnęły 55% substancji miasta⁹⁹.

Administracja polska weszła na te tereny w kwietniu 1945 r. Razem z władzami zaczęli na te tereny napływać osadnicy z województw bydgoskiego i warszawskiego oraz repatrianci z Wileńszczyzny i Wołynia. W okolicach Prabut osiedlali się głównie repatrianci z Wołynia. W listopadzie 1945 r. w Prabutach mieszkało 1950 osób. Po opuszczeniu pod koniec 1945 r. dawnych majątków ziemskich przez żołnierzy radzieckich, władze polskie zaczęły w nich umieszczać kolejnych osadników, tak było m.in. w Półku, Trumiejkach.¹⁰⁰ Akcja osiedleńcza trwała jeszcze kilka lat po wojnie.

Po II wojnie światowej sytuacja gospodarcza była bardzo zła: brakowało elektryczności, stacje i urządzenia kolejowe były zdewastowane. Złą sytuację pogłębiał też nowy ustrój polityczno-gospodarczy.

W 1946 r. obszar gminy Prabuty został włączony do nowo powstałego województwa olsztyńskiego. W latach 1975–1998 administracyjnie należał do województwa elbląskiego. Od 1 stycznia 1999 r. wszedł w skład powiatu kwidzyńskiego w województwie pomorskim.

5.2.3. Krajobraz kulturowy

Gmina Prabuty położona jest na terenie Pojezierza Iławskiego, które ukształtowane zostało przez cofający się lądolód. Jest to w przeważającej części pofałdowana, miejscami płaska wysoczyzna. W części południowej omawianego obszaru, w okolicy Trumiejek, panuje morena denną, która tworzy na ogół płaską, częściowo bardziej falistą, równinę. W północno-zachodniej jego części zgrupowały się moreny czołowe. Wyraźne wzniesienia morenowe ciągną się na północ od Prabut. Dwa najwyższe wzniesienia o wysokości 128,7 i 125,8 m znajdują się koło Rodowa. Krajobraz urozmaicają jeziora rynnowe o ukształtowaniu południkowym np. jezioro Dzierżgoń czy Orkusz, jeziora moreny dennej: Burgale, Sowica oraz jeziora moreny czołowej: jezioro Grażymowskie. Dodatkowo rzeźbę terenu urozmaicają rzeki, wśród nich największą jest rzeka Liwa, która przy Prabutach rozlewa się w jezioro Liwieniec, dalej silnie meandruje dnem wąskiej doliny o charakterze wąwozu.

Ukształtowanie terenu gminy Prabuty ma typowo antropogeniczne pochodzenie, jest to typowy krajobraz wiejski (rolniczy), charakterystyczne są mozaikowate uprawy polowe, użytki zielone (łąki i pastwiska) ze zwartym i rozproszonym osadnictwem wiejskim. Pokrycie przyrodnicze zostało przetworzone przez człowieka. W krajobrazie pojawiły się takie elementy jak: pola uprawne; sieć komunikacyjna drogowa nasadzenia zieleni wzdłuż dróg, układy przestrzenne wsi i miasta Prabuty, zespoły zabudowy, obiekty architektury i budownictwa, parki oraz cmentarze, odcinki rzek regulowano - na rzece Liwie od wypływu z jeziora Liwieniec ze względu na duży spadek terenu często wznoszono spiętrzenia, które wykorzystywano do pracy młynów. Jaz w Julianowie przy drodze Obrzynowa na Prabuty – w pobliżu ślad kanału młyńskiego wskazywałyby na istnienie tu młyna w przeszłości, powyżej jazu oddzielał się kanał Młynówka, który poprzez nieistniejący już Młyński Staw (Mühlen Teich) zasilał młyn w Prabutach. Kolejny jaz znajduje się na wypływie rzeki Liwy z jeziora Dzierżgoń i dalej około 200 m poniżej kolejny jaz – obecnie uszkodzony. W miejscowości

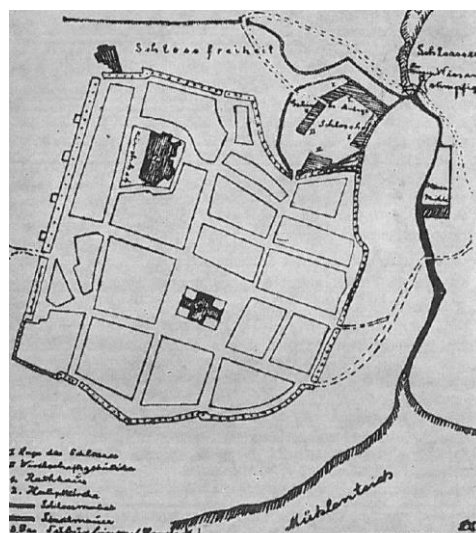
⁹⁹ Tamże, s. 283;

¹⁰⁰ Tamże, s. 287;

Stary Młyn (Alte Walkmühle) pozostały jedynie ślady przyczółków jazu i kanału młyńskiego. W Nowym Młynie (Neue Walkmühle) w miejscu starego młyna po zmianie układu hydrotechnicznego budowli zbudowano nowy jaz i elektrownię wodną, podobnie zrobiono w Młyniskach (Schorsteinmühle) – tu widoczne są jeszcze ślady kanału młyńskiego poniżej jazu¹⁰¹. Jezioro Dzierżoń posiada sztuczny odpływ wody w postaci wybudowanego przez Krzyżaków w XIV w. w jego północnej części kanału Juranda (Młynówka Malborska). Kanał ten miał na celu dostarczania wody do zamku w Malborku. Obecnie kanał jest zarosnięty roślinnością i częściowo zasypany.

Na terenie gminy występuje kilka typów przestrzennych wsi: osady jednodworcze, owalnice, ulicówki, wsi ulicowo-placowe, nieregularne (wielodrożnice) oraz majątki ziemskie, na które składają się dworu, zabudowania gospodarcze folwarku oraz zabudowa mieszkalna osady dworskiej. Najstarsze osady miały genezę wczesnośredniowieczną wywodzącą się jeszcze z osadnictwa pruskiego, kolejne zakładane były w XIV w. przez Zakon Krzyżacki, który lokował wsie na prawie chełmińskim. Najwcześniejsze wsie, wywodzące się z osad pruskich, to: Gonty, Górowychy, Jakubowo, Kałdowo, Kleczewo, Kołodzieje, Stańkowo, Sypanica i Trumiejki. W Obrzynowie jeszcze w XIII w. był gród pruski, zniszczony przez Krzyżaków. Od XIII w. miejsce miały lokacje na prawie chełmińskim, co zapewne doprowadziło do przekształcenia przestrzennego osad pruskich oraz powstania nowych ulicówek lub wsi ulicowo-placowych. Układ ulicowo-placowy w formie owalnicy z placem centralnym, na którym znajduje się kościół lub późniejsza zabudowa mieszkalna posiadają Obrzynowo i Rodowo. Wsiami ulicowymi są Gdakowo (później przekształcone w wielodrożnicę), Gilwa, Gonty, Kołodzieje i Sypanica. Majątki i folwarki: Górki (na terenie administracyjnym miasta Prabuty – w ewidencji oznaczony jako Raniewo: zachował się dwór, park i budynek gospodarczy), Górowychy Małe (po majątku pozostał jedynie park), Grażymowo (po majątku pozostał jedynie park), Kowale (po majątku pozostał jedynie park), Kamienna (po majątku pozostał jedynie park, czworaki mocno przebudowane), Orkusz (zachowała się dwór i park), Pałatyki (po majątku zachowały się pozostałości dworu i parku), Pólko (brak pozostałości po folwarku i parku), Raniewo (zachowany dwór, park i budynki gospodarcze), Stańkowo (zachował się dwór, park i budynki gospodarcze).

W wyniku działań wojennych w 1945 r. w Prabutach spaleni oraz wyburzeniu uległa większość tkanki miejskiej w obrębie murów miejskich. Zwarta zabudowa wokół rynku i pierzejowa przy ulicach przyrynkowych zniknęła. W latach 50-tych i 60-tych w dawny układ przestrzenny wprowadzono budynki mieszkalne wielorodzinne, które ani pod względem formy ani usytuowania nie nawiązywały do tradycyjnej, historycznej zabudowy. Obecnie nielicznie zachowana historyczna zabudowa mieszkalna miasta Prabuty pochodzi przeważnie z końca XIX i pocz. XX w.: budynki w południowej pierzei Rynku z końca XIX w., południowej pierzei ul. Barczewskiego z końca XIX w., domy przy ul. Długiej wzniesione na pozostałościach średniowiecznych murów obronnych, pojedyncze domy pochodzą z końca XVIII w. jak dom przy ul. Miłej 2 i 5, zabudowa gospodarcza i magazynowa z końca XIX w. przy ul. Wałowej, nieliczne domy z końca XIX w. na ul. Wąskiej, dwa domy wybudowane na murach obronnych przy pl. Kościuszki. Lepiej zachowała się zabudowa poza murami miejskimi i na

Rekonstrukcja układu przestrzennego Prabut w 1400 r. z *Ilawa z dziejów miasta i powiatu*, red. A. Wakar, M. Lossman, Olsztyn 1972, s. 67.

¹⁰¹ M. Cieniawa, Zarys monografii geograficznej dorzecza rzeki Liwy, Toruń 2004, s. 83-83;

przedmieściach miasta: kamienice oraz wille pochodzące z przełomu XIX i XX w. (posiadają stylistykę neogotycką lub eklektyczną) oraz niewielkie osiedla domów jedno- i wielorodzinnych z lat 20- i 30-tych XX w. (ul. Obrońców Westerplatte, Łucka, Niepodległości, Chodkiewicza, Chopina).

Zabudowa wiejska ogranicza się do kilku typów zabudowy pochodzącej przeważnie z końca XIX w., przełomu XIX i XX w. i lat 20-tych i 30-tych XX w. Zabudowa drewniana została wyparta przez zabudowę murowaną w okresie zaborów pruskich. Zachowane do dziś budynki to zabudowa murowana: budynki mieszkalne murowane z cegły licówki bądź otynkowane, dwukondygnacyjne (druga kondygnacja w formie poddasza), kryte wysokimi dachami dwuspadowymi lub posiadające wysoką ściankę kolankową i dachy o niskim nachyleniu połaci około 20°, te ostatnie najczęściej z cegły licówki – czerwonej lub białej, silikatowej (często wtórnie otynkowane). Zabudowania gospodarcze i inwentarskie murowane z cegły licówki, jedynie stodoły drewniane. Budynki szkół wiejskich murowane z czerwonej cegły, kryte dachami dwuspadowymi lub naczółkowymi.

Krajobraz kulturowy gminy Prabuty posiada duże wartości kulturowe i historyczne, a także estetyczne. Ze względu na jego unikatowość w skali kraju należy dążyć do jego zachowania w jak największym stopniu poprzez takie działania jak:

- w obszarach wiejskich:
 - w historycznych układach ruralistycznych należy kontynuować tradycyjne kierunki rozwoju przestrzennego: w Obrzynowie nowa zabudowa może być wprowadzona w miejscach, które nie zakłócą kształtu owalnicy tj. wzdłuż dróg na linii północ-południe i wschód-zachód poza placem centralnym; w Rodowie plac centralny powinien pozostać niezabudowany, zabudowa powinna rozwijać się w kierunku wschodnim i zachodnim jako uzupełnienie istniejącej zabudowy; w Sypanicy zabudowa powinna rozwijać się w kierunku północnym i południowym; w Trumiejkach rozwój zabudowy powinien następować wzdłuż drogi głównej,
 - należy lokalizować nową zabudowę w miejscach dawnych siedlisk z zachowaniem ich historycznych układów, kubatura i wysokość domów powinna być zbliżona do sąsiedniej historycznej zabudowy, jakkolwiek stylistyka architektoniczna budynków powinna być współczesna, należy przeciwdziałać powstawaniu zwartej zabudowy,
 - przy wprowadzaniu nasadzeń należy stosować gatunki rodzime, nasadzenia powinny powstać w formie sadów, ogrodów przydomowych i szpalerów wzdłuż dróg,
 - należy uzupełniać historyczną zieleń przy drogach, ogrodach, cmentarzach, zgodnie z występującymi tam gatunkami,
 - w zespołach dworsko-parkowych z zachowanym układem przestrzennym (dwór, fragmenty parku, fragmenty folwarku) w Szramowie, Raniewie, Stańkowie, Kałdowie i Orkuszu należy przeprowadzić program prac rewaloryzacyjnych w oparciu o analizę historyczną, analizę przemian, na podstawie zachowanych materiałów ikonograficznych, w oparciu o wyniki badań konserwatorskich i architektonicznych, parki należy poddać rewaloryzacji w oparciu o niezbędne badania i analizy, po zatwierdzeniu przez właściwego miejscowo konserwatora zabytków,
 - ponadto w zabytkowych parkach podworskich w Kamiennej, Górowychach, Małych Pałatykach, Grażymowie, Kowalach: należy w oparciu o analizę historyczną, zachowaną ikonografię, inwentaryzację zieleni wysokiej i niskiej, analizę stanu zachowania opracować programy rewaloryzacji parków. Parki te w chwili obecnej są w bardzo złym stanie zachowania, wymagają natychmiastowych działań naprawczych;
- w mieście:
 - należy dążyć do zachowania i konserwacji zabytkowej substancji;
 - należy zachować zabytkowy układ i kompozycję przestrzenną (nie należy wprowadzać zabudowy w miejscu jej tradycyjnego braku – na historycznych placach, w parkach, skwerach, ogrodach itp.),

- nowa zabudowa powinna być dostosowana charakterem i skalą do istniejących zabudowy historycznej,
- ograniczenie wprowadzania reklam i informacji wizualnej, również w bezpośrednim sąsiedztwie obiektów zabytkowych.

Ochrona krajobrazu kulturowego w gminie Prabuty powinna następować poprzez stosowanie historycznej kolorystyki dachów i elewacji; wykorzystywanie elementów budownictwa regionalnego w budownictwie współczesnym, sytuowanie i komponowanie bryły zgodnie z ukształtowaniem terenu, ograniczenie gabarytów budynków oraz użycie lokalnych materiałów budowlanych (drewno, miejscowy kamień, ceramika).

5.2.4. Zabytkowe układy urbanistyczne i ruralistyczne

Prabuty

Dawne nazwy: *Resem, Reseburg, 1376 Resinburg, około 1454 Prabuth.*

Podstawowe dane historyczne¹⁰²:

Prabuty powstały na miejscu zniszczonego przez Krzyżaków w 1236 r., pruskiego obronnego grodu *Resin* (Resyn), leżącego nad jeziorem Liwieniec na ziemi o nazwie *terra Resia*. Prawdopodobnie w latach 1267 - 1277 biskup Albert wznosił murowany zamek, będący później częścią fortyfikacji obronnych jako północno-zachodni ich narożnik. Zamek pojawił się w źródłach w 1345 roku jako rezydencja biskupia. Był wielokrotnie niszczony w czasie wojen polsko - krzyżackich, odbudowany i przebudowany. Przy zamku powstała osada, która prawdopodobnie między 1305 a 1321 r. otrzymała prawa miejskie, ich odnowienie nastąpiło w 1330 r. przez biskupa Bertolda. Pierwszym znanym burmistrzem miasta był Nikolaus Garter. Miasto miało 83 łany, w tym 10 wolnych miejskich i 6 kościelnych, założone zostało wokół kwadratowego rynku, pośrodku którego już w 1330 roku stał ratusz, wielokrotnie przebudowywany i rozebrany po pożarze w 1868 r. Przy ulicach w układzie szachownicowym wznosiła się zwarta drewniana i ryglowa zabudowa, otoczona murami z trzema bramami: od południa Kwidzyńska (Szpitalna), od północy Wysoka (rozebrana w 1841 roku) i Królewska (nie istniała już w 1745 roku), a także od zachodu furta w murze, zwana Bramą Garncarską. W wyniku wojen z XV i XVI wieku mury miejskie zostały uszkodzone, groziły zawaleniem i od XVIII wieku były stopniowo rozbierane.

Od 1 połowy XIV w. zamek prabucki stał się stopniowo główną rezydencją biskupów pomezańskich.

W południowo-zachodniej części miasta zbudowano w 1 połowie XIV w. kościół parafialny z wieżą przy prezbiterium od strony północnej.

¹⁰² Historię Prabut opracowano na podstawie: Ilawa z dziejów miasta i powiatu..., s. 170-181, hasła „Prabuty” z portalu internetowego Kwidzynopedia, <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Prabuty> [strona MediaWiki, dostęp: 17.08.2018 r.] oraz na podstawie hasła „Prabuty” ze Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich, pod red. B. Chlebowskiego, Warszawa 1888, t. 9, s. 9-10;

Na zamku istniał też kościół oraz poza murami, połączona z zamkiem krużgankiem kaplica zamkowa p.w. NMP (z lat 1378 - 1402). W pobliżu miasta i zamku miał istnieć labirynt podziemnych tuneli zwanych Jeruzalem.

Poza murami miejskimi rozwijały się 4 duże przedmieścia: Kisielickie i Kwidzyńskie od południa (z własnym rynkiem) oraz Królewieckie i Gniewskie od północy. Spokojny rozwój miasteczka w XIV - XV w. przerwały epidemie (1398, 1416, 1417, 1495-96) oraz wielki pożar w 1375 roku.

W czasie wojny polsko-krzyżackiej Prabuty zostały bardzo mocno zniszczone. W 1458 r. w Prabutach podpisano dziewięciomiesięczny rozejm polsko - krzyżacki.

W połowie XV w. mieszkało tu około 1200 osób.

Biskup Hiob von Dobeneck (1501-1521) przyczynił się do rozwoju intelektualnego Prabut: założył pierwsze w Prusach Towarzystwo Naukowe i zgromadził duży księgozbiór. W Prabutach przebywał poeta Eobanus Hessus oraz wielu innych twórców.

W 1519 r. biskup Hiob bez walki skapitulował przed wojskami polskimi, które szykowały się do oblężenia miasta, a w 1521 r. w Prabutach prowadzono rozmowy pokojowe, które zakończyły się w Toruniu zawarciem rozejmu.

W 1525 r. zwyciężyła tu reformacja, a biskup Erhard von Queiss przekazał w 1527 r. zamek prabucki księciu Albrechtowi Hohenzollernowi i został pierwszym księżęcym starostą (Hauptmannem). Kolejnym starostą był bp Paulus Speratus - wybitny luterkański pisarz i teolog. Miasto odwiedzał książę Albrecht, a potem jego wszyscy następcy. Wobec istnienia dużej liczby Polaków powstały w mieście dwie parafie ewangelickie: polska i niemiecka. Dawna kaplica zamkowa stała się w latach 1576 - 1811 "polskim kościołem". Szkoła polska przetrwała do 1825 r., a w latach 1541 - 1811 w mieście pracowało 25 polskich duchownych, w tym Michał Dembovius, Benedykt Morgenstern - rektor szkoły (1547 - 1552) i Marcin Teschinus (1639 - 1641). W mieście był samorząd - rada miejska i burmistrz z zastępcą, pisarz miejski i szef kamery finansowej. Działał też sąd.

W XVI - XVII w. rozwój Prabut zakłócały dziesiątkujące ludność zarazy (1529, 1588, 1601, 1602, 1657, 1661) oraz pożary w 1628 i 1688 r.

W 1627 r. Szwedzi nałożyli na miasto 4 tysiące talarów kontrybucji, a w 1628 r. był tu król Gustaw Adolf. W latach 1628 - 1629 i w 1635 r. mieszkali na zamku polscy i brandenburscy delegaci pertraktujący ze Szwedami. Wojny szwedzkie przyniosły zniszczenia i zubożenie ludności, co zbiegło się też z latami nieurodzajów.

Podczas wojny północnej, w czasie wielkiej epidemii z lat 1709 - 1710, zmarła połowa mieszkańców (933 osoby). Po kolejnym pożarze w 1722 r. miasto otrzymało od króla Fryderyka Wilhelma I dotację 10 tysięcy talarów, dzięki której powstały drewniano - żelazne wodociągi.

W latach 1758 - 1762 Prabuty były siedzibą sztabu wojsk rosyjskich i zapłaciły 18,5 tysięcy talarów kontrybucji.

W czasie wojen napoleońskich w mieście kwaterowali w 1807 roku Francuzi, którzy zamienili katedrę w lazaret. Przechodziły też wtedy oddziały polskie pod dowództwem gen. Jana Henryka Dąbrowskiego. Francuzi znowu zawitali do miasta w latach 1812 - 1813 idąc na Moskwę i uciekając z niej. Za nimi pojawili się Rosjanie. Przywleczona epidemia tyfusu dziesiątkowała ludność, a dokonywane rekwizycje znowu doprowadziły mieszkańców do nędzy. W 1831 roku i 1866 roku wybuchły epidemie cholery.

Reformy uwłaszczeniowe spowodowały napływ ludności do miasta. W XVIII w. Prabuty liczyły średnio około 1800 mieszkańców.

Obok dominujących Niemców i Polaków, których w XIX w. obejmowały szybkie procesy germanizacyjne, mieszkali też Żydzi (1823 r. - 59, 1864 r. - 135). Około 1700 r. datuje się przybycie pojedynczych rodzin żydowskich do Prabut, ale ukształtowanie się tej społeczności nastąpiło znacznie później, bo dopiero w XIX w. (znane są dokumenty fundacyjne z 1853 i 1857 r.) W 1831 r. liczba

żydowskich mieszkańców Prabuty wynosiła 69 osób, w 1840 r. – 113 osób, w 1849 r. – 122 osoby (ok. 20 rodzin), w 1880 r. – 148. W kolejnych latach liczebność gminy jednak znacznie spadała. Wynosiła kolejno: 115 osób w 1895 r., 71 osób w 1908 r., ok. 65 osób w 1930 r. oraz tylko 28 osób w 1937 roku. Eskalacja antysemityzmu i kryzys ekonomiczny spowodowały, że większość Żydów opuściła miasto na długo przed wybuchem II wojny światowej. Ci, którzy w nim pozostali, zostali aresztowani po wypadkach nocy kryształowej w listopadzie 1938 roku. Ich dalsze losy nie są znane. Gmina posiadała własną synagogę, zbudowaną w 1855 r. albo ok. 1870 r. (być może na miejscu poprzedniej), oraz cmentarz, założony w XVIII w. albo ok. 1810 r. Około 1830 r. istniała prywatna szkoła dla dzieci żydowskich. W 1868 r. miasto spustoszył ogromny pożar; wielu Żydów straciło wówczas dach nad głową, a bożnica została uszkodzona. Synagoga została spalona przez nazistów podczas nocy kryształowej w listopadzie 1938 r. Pozostałe po pożarze ruiny wyburzono dopiero po zakończeniu wojny w 1945 r., a cały teren zaorano. Pozostałości cmentarza zachowały się do dnia dzisiejszego.¹⁰³

Pod względem religijnym w Prabutach dominowali ewangelicy. Nieliczni byli przedstawiciele innych wyznań protestanckich: ewangelicy reformowani (podlegali pod Pasłęk), staroluteranie (podlegali pod Kwidzyn), baptyści (w 1900 roku zbudowali swoją kaplicę) i menonici (20 - 25 osób). Stosunkowo szybko rosła liczba katolików: od 64 w 1864 roku (z okolicznymi wsiami wyniosła około 200) do 834 w 1910 roku (w tym 117 Polaków). W 1864 r. zbudowali kaplicę, w 1870 r. własny cmentarz przy drodze na Susz, w 1870 r. powstała ich parafia, a w latach 1876-1877 kościół konsekrowany w 1876 roku. Podlegali dekanatowi w Sztumie i biskupom warmińskim. Duże zasługi miał tu kuratus, a potem proboszcz Karol Staliński (1867-1890).

Do XIX w. duża część mieszkańców utrzymywała się z rolnictwa, ale od średniowiecza istniały browary, młyny zbożowe i słodowe, gorzelnia, winiarnia, karczmy. Zwłaszcza w 2 połowie XIX w. nastąpił szybki rozwój rzemiosła wszystkich branż. Było ponad 100 rzemieślników, często z kilkoma czeladnikami i uczniami. Wokół miasta wydobywano torf. Rozwijał się drobny przemysł. Odbywały się targi i jarmarki. W 1883 r. za 1, 3 mln DM wybudowano cukrownię (dawn. niem. *Zuckerfabrik Riesenburg*), do której surowiec pochodził z podprabuckich wsi i majątków rozwijających uprawę buraków cukrowych.

Od czasów biskupich Prabuty były na szlaku poczty konnej Królewiec-Berlin. W I połowie XIX w. 2 - 4 razy w tygodniu wymieniano pocztę z Kwidzynem, Suszem, Kisielicami, Sztumem, Przezmarkiem. Od 1876 roku działał telegraf, a w latach 90. XIX w. powstał obecny gmach poczty. Powstały drogi bite. Prabuty stały się też węzłem kolejowym z połączeniami do Malborka i Iławy (1876), Kisielic (1899), Kwidzyna (1909) i Myślic (1916). W latach 1844 - 1845 na przedmieściu kwidzyńskim wybudowano nowy gmach sądu.

Już w XVI w. koło Bramy Kwidzyńskiej istniał szpital dla biednych. Popadł w ruinę, ale w latach 20-tych XIX w. zbudowano nowy. W 2 poł. XIX w., po długich staraniach i wykorzystaniu fundacji burmistrza Wilhelma Bentouna jeszcze z 1743 r., wybudowano nowy szpital miejski, który otrzymał imię cesarzowej Augusty (obecnie dom mieszkalny).

Szkoła na zamku biskupim wymieniana była już w latach 1404-1406. Szkołę miejską wspomagał (w XVI w.) dotacjami książę Albrecht. Od XVI w. działały dwie szkoły: niemiecka, uznana przez magistrat za miejską oraz polska, do której kierowano młodzież z przedmieść okolic. Malejąca liczba dzieci (na początku XIX w. było ich 15 w kl. I i 2 w kl. II) oraz polityka władz spowodowały zamknięcie szkoły polskiej w 1825 r. Od 1819 r. na przedmieściach działa szkoła dla biednych, utworzona przez rejencję, która w 1832 r. otrzymała nowy budynek.

W 1759 roku komisarz wojenny Samuel Friedrich Weber - właściciel Orkusza i Szramowa (od 1727 r.) ustanowił w testamencie fundusz stypendialny. Fundacja Webera w oparciu o w/w majątki przyznała w XVIII - XIX w. stypendia dla młodzieży, umożliwiające jej zdobycie wykształcenia (do

¹⁰³ <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/p/1054-prabuty/99-historia-spolecznosci/137882-historia-spolecznosci>, strona Muzeum Historii Żydów Polskich [dostęp 21.08.2018 r.];

uniwersyteckiego włącznie). Za to w 1860 r. (100 lat po śmierci) wdzięczni Prabucianie postawili Weberowi pomnik (zburzony po 1945 r.). Imię Webera nosiła też powstała w 1866 r. 3 - klasowa szkoła realna, od 1871 miejska, a od 1877 r. Hochere Burgerschule. W 1922 r. powstało gimnazjum dla dziewcząt. W 1891 r. powstała szkoła katolicka prywatna z jedną klasą. W 1886 r. magistrat założył szkołę dokształcającą.

W latach 1906 - 1909 zbudowano, przy obecnej ul. Warszawskiej, neogotycki gmach gimnazjum realnego dla chłopców. W 1914 r. mieścił się tu sztab feldmarszałka Paula von Hindenburga (mieszkał w hotelu "Deutsches Haus" między pocztą a Bramą Kwidzyńską) i Ericha Ludendorfa. Hindenburg został w 1923 r. honorowym obywatelem Prabut.

Po pożarach w 1861 i 1868 r. miasto przebudowano, poszerzono ulice. Szybko rozbudowały się przedmieścia, powstały nowoczesne murowane domy mieszkalne. W mieście były 3 hotele, liczne cukiernie, restauracje, piwiarnie.

Na przełomie XIX i XX w. ukazywały się dwie gazety: "Riesenburg Zeitung" (1883 - 1916) i "Riesenburg Neue Presse" (1887-1916), a w latach 1922-1936 "Riesenburg Tageszeitung".

Od XVII w. w Prabutach przebywało wojsko pruskie, np. w 1670 roku kwaterowało 54 muszkieterów, potem był regiment kawalerii z Kwidzyna. W latach 1743-1806 stacjonowali tu dragoni wraz ze sztabem, których dowódcą (l. 1761-1785) był gen. Nikolaus von Pomeischke, a ostatnim (l. 1798-1806) gen. mjr Fredrich von Herzberg. Dragoni byli czasowo także w 1808 r. i l. 1817-1819. Wreszcie w l. 1819 - 1852 w Prabutach wraz ze sztabem kwaterował słynny 5 regiment kirasjerów, którego komendantem był bardzo popularny pułkownik, a potem feldmarszałek Friedrich "Papa" von Wrangel.

Następnie stacjonowały w Prabutach: 2 szwadron regimentu huzarów gwardii (l. 1852-1855) oraz szwadron 8 regimentu pruskich ułanów (l. 1858-1888) - przejściowo ze sztabem, znowu 3 szwadrony dragonów ze sztabem (l. 1889-1890).

Kolejne ponad ćwierć wieku (l. 1890- 1915) w Prabutach stacjonował zachodniopruski 5 regiment kirasjerów, których patronem był książę Friedrich Eugen von Wurttemberg. Odmaszerował on na front I wojny światowej.

Początkowo wojsko zajmowało jedno ze skrzydeł zamku, potem w różnych punktach miasta powstało wiele obiektów dla potrzeb wojska, np. dom oficerski, lazaret, łaźnie, magazyny zbożowe i broni. Wojskowi korzystali też z kwater w mieście. W latach 1885-1887 wybudowano dla nich koszary niedaleko linii kolejowej. W 1886 r. powstało kasyno oficerskie, naprzeciwko którego był dom strzelecki. Istniały dwa place ćwiczeń: stary i nowy (od 1884 r.) między Lasem Królewskim, a jeziorem Liwieniec. Zbudowano też tor jeździecki.

W latach 1913-1945 na placu Kościuszki (d. Wrangelplatz) stał pomnik piechura w pełnym uzbrojeniu, autorstwa prof. Mengesa z Monachium, upamiętniający ofiary wojen z lat 1864, 1866, 1870/71. Od 1946 r. na przeniesionym cokole przy ul. Warszawskiej stoi figura Matki Boskiej.

Klęska wojenna Niemiec w 1918 r., traktat wersalski i plebiscyt (za Polską głosowało 50 osób) spowodowały nową sytuację polityczną i społeczno-gospodarczą miasta. W l. 1919 - 1933 mieszkańcy miasta borykali się z poważnym kryzysem gospodarczym, bezrobociem, inflacją. Zła sytuacja gospodarcza była przyczyną wybuchu zamieszek w 1923 r.

Prabuty, mimo tych kłopotów należały do najbardziej uprzemysłowionych miast w powiecie suskim. Obok cukrowni działały młyny, tartaki, cegielnia, fabryczka maszyn rolniczych.

Nadal pracowały liczne sklepy i zakłady usługowe. Były to na ogół firmy rodzinne.

Olbrzymie zasługi dla rozwoju miasta położył burmistrz Adolf Eggert (1910-1934). W l. 1919-1920 wprowadzono elektryczność, zbudowano wodociągi i kanalizację. Miasto było rozbudowywane i upiększane. Na przedmieściach powstały nowe osiedla, budowane też domy wielorodzinne. W tzw. Lesie Doktorskim (Doktorwald - zalesiony staraniem dr Krausego w XIX

wieku) powstał jeden z największych i najwcześniejszych w Niemczech Zakład Opiekuńczo-Lecznicy dla Umysłowo Chorych (1928-1932), złożony z kilku pawilonów na około 2000 miejsc.

Działały organizacje i towarzystwa branżowe kobiece, sportowe, śpiewacze, kombatanckie. Prabuty były ośrodkiem turystycznym - funkcjonowało 5 hoteli, liczne restauracje i kawiarnie. Olbrzymią popularnością cieszył się kompleks wypoczynkowy w pobliskim Nowym Młynie (dawn. niem. *Neue Walkmühle*), zajazd w Starym Młynie, plac do wyścigów konnych i turniejów z pawilonem muzycznym na dawnym placu ćwiczeń wojska, pięknie urządzony park miejski (ufundowany w 1908 r. przez kupca Heinricha Wiebe) z kortem tenisowym i kąpieliskami nad Liwą i Kanałem Młyński, kąpieliska nad jeziorami Dzierzgoń (na wyspie było też schronisko młodzieżowe - Jugendherberge) i Sowica oraz Burgale. Zimą po zamarznętej tafli jez. Liwieniec (Miejskiego) jeździli łyżwiarze i urządzono wyścigi bojerów.

Rozwijało się szkolnictwo. Dumą miasta było Gimnazjum Realne, powstałe w 1880 r. i przeniesione do pięknego neogotyckiego gmachu z lat 1904-1906, rozbudowane po 1918 r. Było ono świetnie wyposażone, o 6-letnim cyklu kształcenia. Od 1929 r. uczyły się w nim też dziewczęta. Miasto miało charakter prowincjonalny. Dominowali Niemcy, a po przegranym plebiscycie - prawie nikt nie przyznawał się do polskości.

Od 1935 r. do koszar wróciło wojsko. Szkolono tam poborowych Wehrmachtu. Podczas II wojny światowej w mieście (do stycznia 1945 r.) nie było żadnych działań wojennych. Od października do grudnia 1939 roku w obozie dla polskich jeńców wojennych przebywał m.in. mjr Henryk Sucharski. Na przełomie 1939/40 istniał też obóz przejściowy dla ludności polskiej, a w cukrowni zatrudniano (od 1940 r.) jeńców francuskich.

Po zajęciu miasta bez walki przez Armię Czerwoną w nocy 23/24 stycznia 1945 roku, mający prawie 700 lat historii, Riesenburg został wiosną 1945 r. zniszczony w 55 %. Budynki mieszkalne zniszczono w 60%, a użyteczności publiczne w 32%, obiekty przemysłowe - 29 %. Rosjanie spalili całe centrum z katedrą włącznie. Celowo zniszczono, związane z postacią Hindenburga, gimnazjum i hotel "Dom Niemiecki" oraz pobliskie kino.

Dochodziło do morderstw, gwałtów, demontażu i wywózki urządzeń przemysłowych (np. cukrowni), komunalnych, torów kolejowych, masowych dewastacji i rabunków.

Nastąpiła niemal całkowita wymiana ludności - Niemcy uciekali, wyjechali dobrowolnie lub pod przymusem, a na ich miejsce z różnych stron Polski centralnej i południowej oraz z ziem zabranych przez ZSRR, stopniowo przybywali Polacy.

Cegłę ze zniszczonych budynków wywożono pociągami na odbudowę Warszawy. Od maja 1945 r. ukształtowała się polska administracja Prabut. Powstał Zarząd Miejski (15.V.1945 r.), a pierwszymi burmistrzami byli: Józef Lipski i Feliks Zachowski - jednocześnie aktywny działacz PPR.

Wśród pierwszych osadników były rodziny: Stanisława Skowrońskiego, lekarza Władysława Sygnarskiego, Wincentego Chroboty.

W listopadzie 1945 r. polskie Prabuty miały 1950 mieszkańców. Powoli poprawiała się aprowizacja ludności, w połowie 1945 r. miasto miało już prąd elektryczny, uruchomiono młyn, śrutownik, rzeźnię, piekarnie. Od maja 1945 r. funkcjonowała poczta (naczelnik Wacław Mościcki). Powstały zakłady rzemieślnicze, drobne wytwórnie, sklepy, restauracje, uruchomiono transport, w tym kolej Warszawa - Iława - Gdańsk.

Stanisław Skowroński od czerwca 1945 r. kierował pierwszą w powiecie suskim apteką, a Władysław Sygnorski zorganizował od podstaw opiekę zdrowotną.

Na podstawie Rozporządzenia Ministrów Administracji Publicznej i Ziem Odzyskanych z dnia 7 maja 1946 r. (Monitor Polski Nr 044, poz. 85) nazwę *Riesenburg* zmieniono na Prabuty.

W 1947 r. uruchomiono w Prabutach wodociągi, a dopiero w 1955 r. zbudowano gazociąg.

Pierwszym dużym zakładem przemysłowym był w Prabutach Zakład Produkcji Materiałów Budowlanych - dyrektorem został Jerzy Podczaski.

Drugim - filia Zakładów Urządzeń Okrętowych "Hydroster" z Gdańska (od 1964 r. na terenie dawnej cukrowni, a potem odziarnialni lnu); kierowali nim: Witold Pokojski, Stanisław Burzyński, Mirosława Januszewska.

Budownictwo mieszkaniowe, państwowe oraz indywidualne, zaczęło rozwijać się dopiero pod koniec lat 50. XX w. W 1968 r. powstała Spółdzielnia Mieszkaniowa.

Pierwsza po wojnie Szkoła Podstawowa nr 1 została otworzona 14.06.1945 r., a kierowniczką była Józefa Kuriańska, zaś nauczycielami Bronisława Osmulski i Olga Swirydenko. Naukę rozpoczęto 25 czerwca, a zakończono 20 lipca 1945 r. Kolejni kierownicy i dyrektorzy to: Jadwiga Gintowt, Anna Szwangruber, Adam Nowak, Ewa Dobaczewska, Elżbieta Rzeszotek. W 2001 r. powstało Gimnazjum Publiczne - dyr. Adam Nowak.

Szkoła Podstawowa nr 2 im. Obrońców Westerplatte została wybudowana w 1960 r., w następnych latach rozbudowana i zmodernizowana, a w grudniu 2005 r. oddano do użytku nowoczesną halę sportową, która służy dzieciom, młodzieży i wszystkim mieszkańcom Prabut. Szkołą kierowali: Marian Kossak, Alojzy Guzowski, Włodzimierz Dawidowski, Barbara Krzyżanek, Bogdan Pawłowski, Zbigniew Guzman, Małgorzata Dudajek. Funkcjonowała Szkoła Podstawowa dla Pracujących i liczne kursy kształcące.

Dnia 15.IX.1945 r. otwarto pierwsze w powiecie suskim gimnazjum, a potem liceum ogólnokształcące, które istniało do 1952 r. Organizatorem i dyrektorem był Zygmunt Lipka, a po nim Henryk Niessner i Zofia Jarzębkowska.

W latach 1951-1957 działało 3-letnie Liceum Wychowawczyń Przedszkoli. Organizatorem i dyrektorem była Zofia Jarzębkowska, a po niej Antonina Kawalec.

W ramach opieki nad dzieckiem, już w 1945 r. powstały dwa przedszkola o 72 miejscach. Były to początkowo tylko punkty opieki i dożywienia dzieci. Kosztem 1,7 mln zł. powstał Dom Nauczyciela. W 1946 r. powstała zasadnicza szkoła zawodowa, kilkakrotnie zmieniająca specjalności nauczania. Szkoła miała internat.

Dyrektorami Zespołu Szkół Ponadgimnazjalnych byli: Franciszek Pokorski, Jan Rogaczewski, Marian Lewandowski, Stanisław Buszman, Jan Skierka, Stefan Sołoducha i Andrzej Bożek. W latach 60. szkołę rozbudowano, miała też cały czas warsztaty szkolne. Od 9.V.1948 roku pracowała biblioteka miejska, którą kierowała Klementyna Niementowska. Odbudowano Miejski Dom Kultury, w którym działają liczne zespoły i koła zainteresowań. W gmachu przedwojennej gildii strzeleckiej, w którym mieściła się później m.in. sala taneczna, sklep meblowy i kino, po wybudowaniu w 1947 roku nowego kina "Mazowsze" (na miejscu spalonej w 1945 roku dawnej ujeżdżalni), otwarty został (w 1975 roku) Miejsko-Gminny Dom Kultury. Placówką kierowali: Stanisław Puścion i Marek Szulc. Działa również Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne "Pojezierze", kierowane przez Sylwię Kowską-Tatarę. Od 1992 roku ukazuje się "Gazeta Prabucka", redagowana przez Marka Szulca.

W mieście znajduje się ośrodek rzeźby ludowej (założony przez Witolda Marciniaka i Gintera Gruszelewskiego, obecnie rzeźbią m.in. W. Marciniak, Stanisław Żyrek, Jan Chmielewski, Jan Czarnecki).

Położenie: na Pojezierzu Iławskim, 6 km od granicy pomiędzy województwem pomorskim a warmińsko-mazurskim, 99 km na południowy wschód od Gdańska, 70 km na południowy zachód od Elbląga, przy drodze wojewódzkiej nr 521 z Iławy do Kwidzyna. Nad jeziorem Liwieniec.

Układ przestrzenny: miasto lokowane na prawie chełmińskim z kwadratowym rynkiem, pośrodku którego stał ratusz, szachownicowym układem ulic, murami obronnymi z trzema bramami: od południa Szpitalną, od północy Wysoką i Królewską, od zachodu furtą w murze zw. Bramą Garncarską. W północno-zachodniej części miasta - zamek.

Gdakowo

Dawne nazwy: 1285 *Dachowe*, 1293, 1294, 1366 *Dakow*, 1294 *Dakowe*, 1328de *Dachow*, 1570 *Gadkow*, 1662 *Dackau*, ok. 1790 *Daackau*, 1881, 1936, 1951 *Gdakowo*, niem. *Daakau*.

Podstawowe dane historyczne¹⁰⁴:

Pierwsze wzmianki o Gdakowie pochodzą z 1285 r. Od 10 kwietnia 1285 r., kiedy to kapituła pomezańska przekazała Ditrichowi Stange 50 włók ziemi w Gdakowie i Rodowie oraz 50 grzywien, jako zwrot długu, wieś przeszła w posiadanie rodziny Stangów, aż do lat dwudziestych XIV w. Wtedy to dobra gdakowskie sprzedano mieszczaninowi z Torunia - Janowi Wenke, co w 1325 r. potwierdził biskup pomezański Rudolf. Zgodnie z dokumentem z 1328 r. Wenke przeprowadził akcję osiedleńczą, sołtysiem wsi został Mikołaj z Gdakowa (Nikolaus de Dachow). W 1367 r. kolejnym właścicielem został Tiedman Pope wraz z żoną Agnieszką. Sprzedaż potwierdził biskup Mikołaj i wtedy też po raz pierwszy Gdakowo określono jako wieś. W 1378 r. kolejny właściciel Hermann von Allen sprzedał wieś i majątek biskupowi Johannowi za kwotę 1200 marek. W 1409 r. we wsi znajdowała się karczma oraz kaplica katolicka wyposażona w dzwony i ornaty. Ta ostatnia została zniszczona w trakcie wojny głodowej w 1414 r., a następnie odbudowana. W 1752 r. kaplica z powodu złego stanu technicznego została rozebrana, a na jej miejscu w latach 1753-1755 wybudowano obecny kościół p.w. Św. Anny.

W 1789 r. Gdakowo było wsią królewską z 34 domami. W 1876 r. Gdakowo otrzymało połączenie kolejowe z Prabutami dzięki linii kolejowej Malbork – Iława.

W 1881 r. wieś posiadała 101 budynków w tym 48 mieszkalnych. Zamieszkiwało ją 138 katolików i 235 ewangelików. Ewangelicy mieli na miejscu kościół oraz szkołę. Parafia katolicka była w Prabutach. Obszar tej włościańskiej wsi wynosił wówczas 3011 mórg. W 1885 r. wieś obejmowała 768,8 ha, w tym 678 ha ziemi ornej i 59 ha łąk.

W 1894 r. wybudowano nowy budynek szkolny na miejscu starej szkoły, spalonej na początku lat 90-tych XIX w. Była to szkoła jednoklasowa. W 1928 r. ustanowiono stanowisko drugiego nauczyciela, gdyż liczba uczniów wzrosła do 80. Planowana za 35.000 marek budowa drugiej izby lekcyjnej nie doszła do skutku z powodu budowy dużej szkoły w Ząbrowie koło Susza.

Organizacyjnie szkoła była połączona z Kościołem. Należało do niej 6 mórg ziemi przy drodze do Kamiennej (dawn. niem. *Steinberg*).

Rozdział szkoły od Kościoła nastąpił krótko przed II wojną światową. Kościół w Gdakowie od 1812 r. był kościołem filialnym kościoła w Rodowie Dużym. Gdakowo razem z Laskowicami, majątkiem Orkusz i Wilczewem (dawn. niem. *Wilzen*) tworzyło parafię.

Wież posiadała kuźnię usytuowaną na początku wsi od strony wschodniej, prowadzoną przed wojną przez kowala o polskim nazwisku Swebodczyński i jego syna Wiktora. Mleczarnię zbudowano

¹⁰⁴ Historię Gdakowa opracowano na podstawie: Iława z dziejów miasta i powiatu..., s. 221; na podstawie hasła „Gdakowo” z portalu internetowego Kwidzynopedia, <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Gdakowo> [strona MediaWiki, dostęp: 17.08.2018 r.] oraz na podstawie hasła „Gdakowo” ze Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich, pod red. B. Chlebowskiego, Warszawa 1881, t. 2, s. 513;

w 1900 r. i wkrótce przebudowano na parowę, produkującą ser tylżycki. Od 1930 r. przyjmowała ona mleko też z Rodowa Małego, Rodowa Dużego oraz Antonina.

W 1912 r. zbudowano dworzec kolejowy, przy którym zawiadowca stacji Liermann utrzymywał bardzo ładny ogród kwiatowy.

Od 1920 r. wieś miała agencję pocztową, a dwaj listonosze obsługiwali oprócz niej także Rodowo i Laskowice. Miejscowa społeczność utworzyła w 1921 r. Ochotniczą Straż Pożarną.

Zmiana dotychczasowej nazwy *Dakau* (dawn. pow. suski) na Gdakowo ustalona została Rozporządzeniem Ministrów: Administracji Publicznej i Ziem Odzyskanych z dnia 12 listopada 1946r. (Monitor Polski Nr 142, poz. 262).

Położenie: 9 km na północny zachód od Prabut, 1 km na zachód od linii kolejowej Warszawa Wschodnia – Gdańsk Główny, około 3 km na zachód od drogi wojewódzkiej nr 522 z Prabut do Mikołajek Pomorskich.

Układ przestrzenny: układ przestrzenny nieregularny, wykształcony prawdopodobnie z ulicówki, potem przekształcony w wielodrożnicę.

Kołodzieje

Dawne nazwy: *Colozey*, niem. *Wachsmuth*.

Podstawowe dane historyczne¹⁰⁵:

Kołodzieje jako *Colozey* pierwszy raz występują w 1289 r., kiedy to biskup pomezkański nadał tutejsze grunty wraz z innymi dobrami Prusowi Navierowi i jego synom: Tuliksyte, Ludwikowi i Merunowi w zamian za majątek w Obrzynowie. Nie jest znana data lokacji wsi, ale jako wieś Kołodzieje wymienione zostały w 1330 r. w dokumencie określającym granice Prabut. W 1371 r. biskup pomezkański ponowił lokację i osadził tu sołtysa Mikołaja, który miał obowiązek zasiedlenia wsi ze względu na jej wyludnienie z bliżej nieznanych przyczyn. Od opłat zwolniono 7 włók Theodoricha i Johanna, ponadto zezwolono na wybudowanie tu karczmy. Karczmarz miał płacić czynsz w wysokości jednej i pół grzywny rocznie. W 1420 r. wieś otrzymała z rąk biskupa pomezkańskiego kolejny przywilej lokacyjny. W tym czasie we wsi był już kościół.

W dokumentach w 1486 r. wymieniany jest Olbrach z Kołodziejów, a w roku 1505 Jakub Kalkstein - sędzia ziemski prabucki. W 1539 r. 23 łany ziemi w Kołodziejach dzierżawił Hans von Kalkstein, który następnie odsprzedał je rodzinie Dobeneck.

Wizytacja kościelna w 1543 r. wspomina o 4 łanach ziemi kościelnej, z której korzystał ewangelicki kapłan kościoła w Prabutach.

W 1789 r. Kołodzieje były wsią królewską z folwarkiem i liczyły 29 domów mieszkalnych.

W 1851 r. z majątku na terenie Kołodziejów powstał majątek Kowale.

Według spisów z lat: 1817, 1831, 1864, 1871, 1885, 1895, 1905 w Kołodziejach kolejno było domów: 22, 43, 49, 51, 51, 51, 50 oraz mieszkańców: 182, 309, 431, 368, 368, 384, 350, co obrazuje tempo rozwoju wsi.

Ponadto w 1864 r. wieś liczyła 2779 mórg ziemi, w 1885 r. - 709,7 ha powierzchni, w tym 511 ha ziemi ornej, 91 ha łąk i 5 ha lasów. W 1905 r. wieś posiadała tylko 708 ha powierzchni.

W okresie międzywojennym wieś była domeną państwową. Była tu dwuklasowa szkoła, budynek szkolny spłonął w 1912 r., lecz został wkrótce odbudowany.

We wsi istniały także dwie gospody, kuźnia, kołodziejarnia i mleczarnia wybudowana w latach trzydziestych XX w. W 1924 r. w Kołodziejach zawiązała się Ochotnicza Straż Pożarna, która miała remizę obok dawnej działki kościelnej, na skrzyżowaniu drogą do Gilwy.

Do mieszkańców wsi należało niegdyś Jezioro Mateczne, które z czasem zostało sprzedane i włączone do majątku Grażymowo.

W polu, na północnym zachodzie od wsi, w rozwidleniu dwóch dróg polnych, położony był cmentarz ewangelicki, prawdopodobnie z drugiej połowy XIX w., który po 1945 r. został zamknięty, obecnie brak śladów po nagrobkach, ale zachował się starodrzew.

¹⁰⁵ Historię Kołodziejów opracowano na podstawie Ilawa z dziejów miasta i powiatu..., s. 233, na podstawie hasła „Kołodzieje” z portalu internetowego Kwidzynopedia, <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Kołodzieje> [strona MediaWiki, dostęp: 17.08.2018 r.] oraz na podstawie hasła „Kołodzieje” ze Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich, pod red. B. Chlebowskiego, Warszawa 1883, t. 4, s. 280-281;

W czasie ostatniej wojny część obiektów została zniszczona, część przebudowano w okresie powojennym. Z historycznej, zwartej zabudowy zachowało się kilkanaście budynków z końca XIX i początku XX w., w tym szkoła i remiza.

Na podstawie Rozporządzenia Ministrów Administracji Publicznej i Ziem Odzyskanych z dnia 1 lipca 1947 r. (Monitor Polski Nr 111, poz. 719) nazwę *Wachsmuth* zmieniono na Kołodzieje.

Położenie: około 5 km na południe od Prabut, na zachodnim brzegu jeziora Grażymowskiego Zachodniego.

Układ przestrzenny: ulicówka.

Obrzynowo

Dawne nazwy: 1376 *Resinkirch*, niem. *Riesenkirch*

Podstawowe dane historyczne¹⁰⁶:

Obrzynowo, położone na staropruskim terytorium zwanym Resia, wymienione zostało po raz pierwszy w dokumencie z 1236 r., kiedy to Krzyżacy zniszczyli znajdujący się tam gród pruski. Kolejna wzmianka o Obrzynie pochodzi z 1249 r., kiedy to w traktacie dzierżońskim padła deklaracja o wybudowaniu w Obrzynie kościoła przez Pomezan. Fakt ten ma potwierdzenie w dokumencie z 1286 r., w którym wymienia się proboszcza Jan de Resia. W 1289 r. dotychczasowy właściciel Obrzynowa, Prus Navier, przekazał ten majątek biskupowi pomezzańskiemu Henrykowi w zamian za dobra położone w Trumiejkach na polu Prawanithe. Nazwa Obrzynowo pojawia się po raz pierwszy w 1375 r. Powtórny dokument lokacyjny wsi wystawiony został przez biskupa pomezńskiego Mikołaja dnia 3 lutego 1376 roku w Prabutach. W 1470 r. biskup pomezński Wincenty Kielbasa nadał wiernemu Jerzemu Ungerowi przywilej na tutejsze sołectwo. W czasie wojen w XV i XVI wieku wieś została zniszczona. Zmniejszeniu uległ jej areał, który w XVI i XVII wieku wynosił 106 włók. Zniszczony został również kościół. Po przejęciu go przez protestantów, został przebudowany w 1573 r., on także uległ zniszczeniu w czasie wojen szwedzkich. Kolejna przebudowa nastąpiła w 1762 r. W 1789 roku Obrzynowo było wsią królewską z kościołem ewangelickim. Liczyło 59 domów mieszkalnych. W 1885 r. było tu 1462 ha ziemi ornej i 250 ha łąk.

Przed 1945 rokiem wieś zamieszkiwali rzemieślnicy i robotnicy rolni. Wieś posiadała swojego krawca, cieślę, dwóch kowali, rzeźnika i kołodzieja. We wsi była szkoła, która tuż przed wojną została rozbudowana o dodatkowe 4 klasy, dwie gospody należące do Ericha Wolske i Karla Zerwera oraz mleczarnia. Do gospody Zerwera należał dom podcieniowy z 1780 roku; drugi dom podcieniowy należał do rodziny Zerwer.

¹⁰⁶ Historię Obrzynowa opracowano na podstawie: Hława z dziejów miasta i powiatu..., s. 244-245; na podstawie hasła „Obrzynowo” z portalu internetowego Kwidzynopedia, <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Obrzynowo> [strona MediaWiki, dostęp: 17.08.2018 r.] oraz na podstawie hasła „Riesenkirch” ze Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich, pod red. B. Chlebowskiego, Warszawa 1888, t. 9, s. 641-642;

Obok wsi, po jej wschodniej stronie, przebiegała linia kolejowa Myślice – Szlachta otwarta w 1916 r. Wieś miała stację kolejową, zlokalizowaną na południe od drogi do Kamieńca.

Na podstawie Rozporządzenia Ministrów Administracji Publicznej i Ziem Odzyskanych z dnia 19 listopada 1946 r. (Monitor Polski Nr 142, poz. 262) nazwę *Riesenkirch* zmieniono na Obrzynowo.

Położenie: 6,5 km na północny wschód od Prabut, przy drodze wojewódzkiej nr 520 z Prabut do Kamieńca.

Układ przestrzenny: wieś ulicowo-placowa, wykształcona z owalnicy, z placem centralnym, później zabudowanym zagrodami.

Rodowo

Dawne nazwy: 1323 *Rodow*, niem. *Gr. Rohdau*.

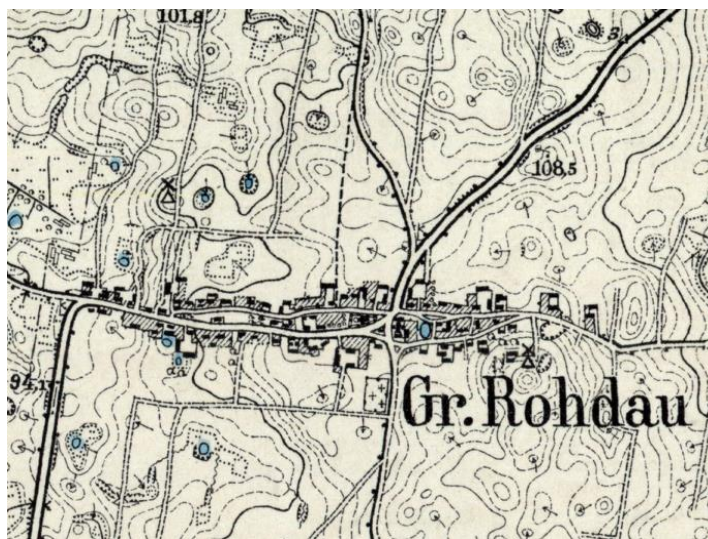
Podstawowe dane historyczne¹⁰⁷:

Pierwsza wzmianka o Rodowie pochodzi z 1285 r., kiedy to *Rodowe* było własnością rodziny Stangów. Kolejna wzmianka o tej miejscowości znalazła się w dokumencie z 1323 r., w którym oznaczono granice Gontów. Nie jest znany pierwszy przywilej lokacyjny wsi. Wiadomo jedynie, że w 1326 r. dobra Rodowo przeszły drogą zamiany w ręce biskupa pomezańskiego, który około 1330 r. lokował tu wieś. W 1361 r. miejsce miało odnowienie przywileju lokacyjnego przez biskupa pomezańskiego Mikołaja na prośbę sołtysa Segeharta i mieszkańców wsi. Wieś otrzymała wówczas siedemdziesiąt i pół włóki na prawie chełmińskim. W XVI w. Rodowo, podobnie jak większość wsi w okolicy Prabut, było spustoszone w wyniku wojen XV i XVI w., dlatego też 13 lutego 1561 roku książę Albrecht Hohenzollern nadał wsi nowy przywilej lokacyjny na sześćdziesiąt jeden i pół włóki na prawie chełmińskim. Sołtysiem wsi został Jakub Rostek. W 1570 r. wieś wraz z majątkiem otrzymał Wentzel Schack von Stangenberg. W rękę rodziny, która później przyjęła nazwisko Schack von Wittenauów, pozostawało Rodowo przez ponad 200 lat.

Kościół w Rodowie powstał w początkach XIV w., co potwierdza dokument z 1336 r., w 1361 r. kościół został uposażony czterema włókami ziemi. W wyniku wojny polsko-krzyżackiej kościół wraz z wsią został zniszczony. W 1624 r. wybudowano w Rodowie nową drewnianą świątynię, którą zastąpiono w 1754 r. murowanym kościołem, z dobudowaną w 1859 r. wieżą.

W połowie XIX w., w południowym krańcu wsi powstał nowy cmentarz katolicki.

W 1789 r. Rodowo było wsią szlachecką z kościołem ewangelickim i liczyło 31 domów mieszkalnych.

¹⁰⁷ Historię Rodowa opracowano na podstawie: Ilawa z dziejów miasta i powiatu..., s. 250-251; na podstawie hasła „Rodowo” z portalu internetowego Kwidzynopedia, <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Rodowo> [strona MediaWiki, dostęp: 17.08.2018 r.] oraz na podstawie hasła „Rodowo” ze Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich, pod red. B. Chlebowskiego, Warszawa 1888, t. 9, s. 653;

W 1885 r. wieś Rodowo obejmowała 422,3 ha powierzchni (w tym – 350 ha ziemi ornej i 32 ha łąk), na początku XX w. zwiększyła swój areal do 714,6 ha.

Na podstawie Rozporządzenia Ministrów Administracji Publicznej i Ziem Odzyskanych z dnia 1 lipca 1947 r. (Monitor Polski Nr 111, poz. 719) nazwę *Gross Rohdau* zmieniono na Rodowo.

Położenie: 9 km na północ od Prabut, 2,5 km na wschód od drogi wojewódzkiej nr 522 z Prabut do Mikołajek Pomorskich.

Układ przestrzenny: okolnica z przylegającą od zachodu, rozwiniętą później, ulicówką.

Sypanica

Dawne nazwy: 1242 Sypenyn, 1303 Sypenitz, 1323 Sypanicz, 1386, Seypnicz, Seipnicz, 1388 Sypanicz, 1790 Scheipnitz, 1890 Sypanica, niem. Scheipnitz.

Podstawowe dane historyczne¹⁰⁸:

Sypanica wywodzi się ze starej pruskiej osady znanej w źródłach pod nazwą Sypenyn. W 1242 r. mistrz krajowy Henryk von Weide nadał ją Teodorowi von Tyfenowowi, a w 1282 r. wieś przeszła w posiadanie Dietricha Stangego. Jego dziedzic i następca, Teodoryk Stange, założył 1354 r. wieś „Sypanicz”. W 1366 r. biskup pomezański wystawił Stangom przywilej potwierdzający posiadanie przez nich posiadłości Sypanicy i Orkusza. Jeszcze w 1386 r. Sypanica była własnością Stangów. Wkrótce jednak, bo w 1394 r., przeszła ona w posiadanie biskupa pomezańskiego. Jak wynika z lustracji z 1531 r., wieś została całkowicie zniszczona w czasie wojny głodowej (1414 r.) i jeszcze po 1466 r. nie była zagospodarowana. Pierwsza informacja o kościele w Sypanicy pochodzi z 1303 r., w dokumentach wymieniony został wówczas jego proboszcz (*dominius Conradus plebanus in Sypenitz*). W czasie wojny głodowej kościół został zniszczony i już nigdy go więcej nie odbudowano.

W 1789 r. Sypanica była wsią królewską i liczyła 23 domy mieszkalne.

Według spisów z lat: 1817, 1831, 1864, 1871, 1885, 1895, 1905 w Kołodziejach kolejno było domów: 26, 33, 46, 48, 49, 48, 50 oraz mieszkańców: 176, 228, 383, 355, 284, 333, 295, co obrazuje tempo rozwoju wsi.

W 1885 r. do wsi należało 608,7 ha (w tym 542 ha ziemi ornej i 4 ha łąk), a w 1905 roku 614,5 ha.

Na podstawie Rozporządzenia Ministrów Administracji Publicznej i Ziem Odzyskanych z dnia 9 grudnia 1947 r. (Monitor Polski Nr 014, poz. 55) nazwę *Scheipnitz* zmieniono na Sypanica.

Położenie: 6 km na północny zachód od Prabut.

¹⁰⁸ Historię Sypanicy opracowano na podstawie: Ilawa z dziejów miasta i powiatu..., s. 257-258; na podstawie hasła „Sypanica” z portalu internetowego Kwidzynopedia, <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Sypanica> [strona MediaWiki, dostęp: 17.08.2018 r.] oraz na podstawie hasła „Sypanica” ze Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich, pod red. B. Chlebowskiego, Warszawa 1890, t. 11, s. 745-746;

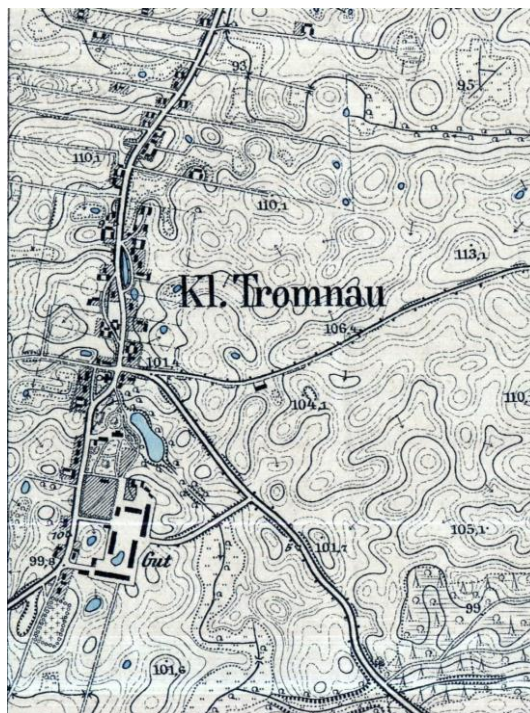
Układ przestrzenny: ulicówka o zwartej zabudowie z zachowanym historycznym układem przestrzennym i zabudową.

Trumiejki

Dawne nazwy: *Trumnya*, *Trumpnia*, *Tromeneye*, 1470 *Nowa Trumenaw*, niem. *Kl. Tromnau*.

Podstawowe dane historyczne¹⁰⁹:

Pierwsza wzmianka o Trumiejkach pochodzi z dokumentu datowanego na 1 kwietnia 1285 r., w którym kapituła pomezkańska nadaje rycerzowi Ditrichowi Stangemu m.in. dobra „Trumnya” na staropruskim polu osadniczym Prawanithe. Jednakże już 5 lutego 1289 r. biskup Henryk nadał je Prusowi Navierowi i jego krewnym m.in. Prusowi Tulkoitemu. Nadanie było wynikiem uznania przez kapitułę wcześniejszej darowizny za niekorzystne dla biskupa. Stange zrezygnował z więcej niż połowy swej darowizny, co potwierdził biskup wraz z kapitułą w zbiorczym dokumencie dnia 22 stycznia 1293 r. nadając Stangom dobra ziemskie w tym *in Trumpnia ducentos et XXVI mansos* (w Trumiejkach 126 włók).

Nie wiadomo, jaką drogą i kiedy dobra Stangów w Trumiejkach przeszły ponownie w posiadanie biskupów pomezkańskich. Lokację wystawił Trumiejkom w dniu 28 listopada 1346 r. biskup Bertold. Następny dokument z 1388 r. potwierdza lokację Trumiejek dokonaną przez biskupa.

W czasie wojen XV i XVI w. wieś została doszczętnie zniszczona. Jeszcze dokumenty wizytacyjne z lat 1567 i 1576 mówią, że wieś jest opuszczona.

Folwark w Trumiejkach otrzymał w połowie XVI wieku von Dobeneck. W posiadaniu jego rodziny Trumiejki były od roku 1576 do 1672. W końcu XVI w. Fryderyk von Dobeneck wybudował tu kościół i ustanowił parafię. Kościół był budowlą drewnianą, którą w latach 1745-1748 zastąpiono murowaną.

W 1789 r. Trumiejki były wsią szlachecką z folwarkiem, kościołem ewangelickim i młynem. Liczyły 18 domów mieszkalnych.

Po regulacji, majątek łącznie z folwarkami Zbożnem (dawn. niem. *Gottesgabe*) i Grodźcem miał 1754,8 ha, wieś 186,8 ha. W 1885 r. w dobrach było 1144 ha ziemi ornej, 203 ha łąk i 329 ha lasów, natomiast we wsi 147 ha ziemi ornej i 32 ha łąk. W latach 1817-1831 w obu miejscowościach 330 względnie 380 osób mieszkało w 38-35 domach. W kolejnych latach 1864, 1871, 1885, 1895, 1905, 1910 we wsi były 34, 40, 42, 45, 43 domy i 257, 288, 303, 267, 204, 197 mieszkańców, w majątku w tych samych okresach 17, 17, 19, 18, 18 domów i 278, 305, 254, 266, 231 mieszkańców.

W pierwszej połowie XIX w. na południowym obrzeżu wsi powstał cmentarz.

¹⁰⁹ Historię Trumiejek opracowano na podstawie: *Ilawa z dziejów miasta i powiatu...*, s. 260-261; na podstawie hasła „Trumiejki” z portalu internetowego Kwidzynopedia, <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Trumiejki> [strona MediaWiki, dostęp: 17.08.2018 r.] oraz na podstawie hasła „Trumiejki” ze Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich, pod red. B. Chlebowskiego, Warszawa 1892, t. 12, s. 518;

Na podstawie Rozporządzenia Ministrów Administracji Publicznej i Ziem Odzyskanych z dnia 1 lipca 1947 r. (Monitor Polski Nr 111, poz. 719) nazwę *Klein Tromnau* zmieniono na Trumiejki.

Położenie: 10 km na południe od Prabut.

Układ historyczny: układ przestrzenny wsi nieregularny (wielodrożnica), oparty o rozwój osady przy majątku ziemskim, usytuowanym w jej południowej części, z placem w części centralnej w rozwidleniu dróg, na którym wznosi się kościół.

5.2.5. Zabytki nieruchome

Gmina Prabuty posiada bogate zasoby dziedzictwa kulturowego. Najcenniejszym zabytkiem Prabut są relikty zamku biskupów pomezańskich z XIII-XIV w. usytuowanego przy ul. Zamkowej, z którego zachowały się: fragmenty zarysów warowni oraz piwnice zachodniego skrzydła głównego z gotyckimi sklepieniami krzyżowo-żebrowymi, piwnice w skrzydle północnym i południowym, dolny mur oporowy oraz mur obwodowy zamku. Niemniej cenne są mury miejskie wraz z bramą Kwidzińską (Szpitalną) z poł. XIV w.

Do jednej z cenniejszych grup zabytków miasta i gminy Prabuty należy grupa zabytków architektury sakralnej. Świątynie gotyckie reprezentowane są przez: kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Anielskiej w Obrzynowie z XV w., kościół filialny p.w. Św. Wojciecha na Pl. Katedralnym w Prabutach z l. 1310-1330, kościół ewangelicko-augsburski tzw. polski - ob. Izba Pamiątek przy ul. Zamkowej w Prabutach z XIV w.

Epokę baroku reprezentują kościoły: św. Anny w Gdakowie wzniesiony w l. 1753-1755 według projektu architekta Bogumiła Haselbachera, kościół p.w. Trójcy Przenajświętszej w Trumiejkach wzniesiony w 1748 r. pod nadzorem mistrza budowlanego Hasselbachera oraz kościół p.w. Św. Stanisława Kostki w Rodowie z 1754 r.

Niezwykłym zabytkiem techniki z epoki baroku jest zespół wodociągów miejskich założony w l. 1726-1737 przez Fryderyka Wilhelma I złożony z systemu podziemnych kanałów na planie odwróconej litery „F”.

Styl neogotycki reprezentowany jest przez kościół parafialny p.w. Św. Andrzeja w Prabutach, który wzniesiony został przez wspólnotę katolicką w latach 1876-77.

Znaczącymi zabytkami dla historii i kultury gminy są nekropolie: cmentarz przykościelny z 1748 r. w Trumiejkach oraz cmentarz przykościelny z 1754 r. w Rodowie.

Architektura dworska reprezentowana jest tylko przez jeden obiekt: dwór w Orkuszu z l. ćw. XX w.

Budownictwo mieszkalne reprezentują: dom z kon. XVIII w. przy ul. Miłej 2 w Prabutach, dom przy ul. Polnej 2 w Prabutach z 1885 r., dom podcieniowy nr 13 w Obrzynowie z przełomu XVIII/XIX w., zachowany podcień domu nr 16 w Obrzynowie z 1780 r.

5.2.6. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome z terenu gminy Prabuty wpisane do rejestru zabytków to wyposażenie kościołów w Gdakowie, Obrzynowie, Prabutach, Rodowie, Trumiejkach oraz fontanna na rynku w Prabutach. Składają się na nie ołtarze główne, ambony, prospekty organowe, epitafia i tablice fundacyjne, polichromie, obrazy, rzeźby, detal rzeźbiarski, ławy, kropielnice, a także zabytki ludwisarstwa, kowalstwa artystycznego i złotnictwa.

5.2.7. Zabytki archeologiczne

Na terenie gminy Prabuty znajdują się cenne poznawczo zabytki archeologiczne będące ważnym świadectwem rozwoju osadnictwa na terenach ziemi prabuckiej.

Jednym z ważniejszych jest grodzisko wyżynne położone na półwyspie jeziora Grażymowskiego w okolicach wsi Kołodziej. W latach 60-tych XX w. określane było jako grodzisko pruskie z okresu wczesnego średniowiecza. Prace archeologiczne przeprowadzone w latach 1995-1997 przez Instytut Archeologii i Etnologii UMK w Toruniu wykazały jego związki z osadnictwem słowiańskim z okresu VIII-X/XI w.¹¹⁰.

Pozostałe stanowiska archeologiczne ujawnione podczas badań terenowych prowadzonych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski obrazują osadnictwo na tym terenie, które pojawiło się w okresie neolitu około 4 lub 6 tys. lat p.n.e. Z tego okresu pochodzą odnalezione w Prabutach i Gontach kamienne toporki, w Trumiejkach - kamienne dłuta, w Kołodziejach - rdzenie krzemienne. Bardziej zdecydowana penetracja tych terenów, szczególnie nad rzeką Liwą i w okolicach Laskowic, nastąpiła pomiędzy 600 a 200 r. p.n.e. Do osadnictwa wybierano wówczas piaszczyste tereny z łatwym dostępem do wody.

Obraz osadnictwa uzupełniają pozostałości pochówków tj. kurhan w Szramowie o nieokreślonej chronologii czy cmentarzysko z Obrzynowa z wczesnej epoki żelaza.

U początku naszej ery nastąpiło załamanie osadnictwa na tym obszarze. Dopiero z X-XII wieku pojawiają się tu ślady pozostawione przez plemiona pruskie. Kolejne zabytki odnajdywane na terenie gminy Prabuty pochodzą z okresu średniowiecza i z czasów nowożytnych.

Jednym z ważniejszych zabytków archeologicznych jest samo miasto Prabuty wraz z Kwidzyńskim Przedmieściem z pozostałościami średniowiecznej i nowożytnej zabudowy, murami obronnymi oraz reliktnami zamku biskupiego.

Prowadzone do tej pory badania archeologiczne na terenie całej gminy Prabuty są niewystarczające, aby w pełni można było zobrazować dzieje osadnictwa tego obszaru. W tym celu należałoby podjąć badania archeologiczne na zdecydowanie większą skalę.

5.2.8. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

W Prabutach znajduje się muzeum „Izba Pamiątek”, w której można obejrzeć dawne narzędzia rolnicze, przedmioty codziennego użytku, narzędzia rzemieślnicze, zbiory numizmatyczne, militaria oraz twórczość ludową miejscowych twórców. Izba pamięci jest czynna w sezonie letnim, zlokalizowana jest w kościele ewangelicko-augsburskim tzw. polskim przy ul. Zamkowej.

W Bramie Kwidzyńskiej w Prabutach znajduje się powstała w 2005 r. sala wystawowa im. Wernera Zebrowskiego, mieszkańca Prabut, w której można zobaczyć zebrane do 1945 r. przez Wernera Zebrowskiego pamiątki, obrazy, grafiki, odznaczenia, związane z historią Prabut. W Bramie znajduje się również Centrum Informacji Turystycznej, gdzie można skorzystać z oferty Prabuckiego Centrum Kultury i Sportu, które organizuje nieodpłatne wycieczki po prabuckich zabytkach. Zwiedzać można m.in. Bramę Kwidzyńską, relikty zamku biskupiego, Wodociągi Miejskie, kaplicę pw. Najświętszej Marii Panny nazywaną kościółkiem polskim.

W Szpitalu w Prabutach z inicjatywy lokalnej społeczności utworzono Izbę Muzealną w celu upamiętnienia bogatych dziejów Państwowego Sanatorium Przeciwgruźliczego i Szpitala Specjalistycznego w Prabutach Sp. z o.o. Zbiory Izby Muzealnej, zgromadzone w jednej z sal pawilonu II, stanowią dokumenty, elementy wyposażenia medycznego, fotografie pozyskane od

¹¹⁰ Grodziska Warmii i Mazur stan wiedzy i perspektywy badawcze, pod red. Z Kobylńskiego, Archaeologica Hereditas 02, t. 1, Warszawa-Zielona Góra 2013, s. 197;

obecnych i byłych pracowników Szpitala. Zadaniem Izby Muzealnej jest gromadzenie, przechowywanie i udostępnianie zbiorów, które związane są bezpośrednio z historią Szpitala w Prabutach.

5.2.9. Dziedzictwo niematerialne

17 października 2003 r. w Paryżu sporządzono Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Polska stała się jej sygnatariuszem 8 lutego 2011 r. Jest to pierwszy międzynarodowy traktat, który stwarza ramy prawne, administracyjne i finansowe umożliwiające prowadzenie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego i podnoszenia jego rangi. Stanowi zachętę dla krajów świata do dostrzegania wagi tego dziedzictwa i do otaczania go opieką. Głównymi celami Konwencji jest:

- ochrona niematerialnego dziedzictwa,
- zapewnianie poszanowania niematerialnego dziedzictwa wspólnot, grup i jednostek,
- wzrost na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym, świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było wzajemnie doceniane,
- zapewnianie międzynarodowej współpracy i pomocy w tym zakresie.

Przyjęcie przez nasze Państwo w/w Konwencji powinno skutkować podjęciem na poziomie nie tylko rządu, ale też samorządów działań ochronnych i działań mających na celu podniesienie świadomości na temat znaczenia dziedzictwa niematerialnego i promowania działań edukacyjnych na rzecz tego dziedzictwa. Wypełnienie tych zobowiązań polegać powinno na tworzeniu spisów regionalnego niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz angażowaniu w proces jego identyfikacji i ochrony grup, wspólnot i jednostek z nim związanych, a także organizacji pozarządowych. Dlatego też Gmina Prabuty powinna tworzyć ramy do działania oraz podejmować współpracę z instytucjami zajmującymi się działalnością kulturalną w celu badania, dokumentowania i propagowania dziedzictwa niematerialnego ziemi prabuckiej.

Przez wieki kulturę Prabut kształtowało kilka narodowości i kilka wyznań. Mieszkali tu Niemcy, Polacy i Żydzi, protestanci i katolicy. Jeszcze przed II wojną światową w wyniku prześladowań nazistowskich w Prabutach znacząco zmalała społeczność żydowska.

Po II wojnie światowej nastąpiła wymiana ludności. Niemcy opuścili Prabuty, a na ich miejsce napłynęła polska ludność z terenów Polski centralnej, południowej i części zabużańskiej zaanektowanej przez ZSRR. Miało to ogromny wpływ na zerwanie ciągłości tradycji i kultury Prabut. Po wojnie od nowa zaczęło kształtować się życie kulturalne miasta w oparciu o przywiezione przez napływową ludność tradycje.

Z zachowanych niematerialnych elementów dziedzictwa kulturowego pozostały nazwy geograficzne i historyczne, są one nośnikami tradycji, świadectwem minionych pokoleń oraz historii i wielokulturowości regionu. Sposobem ich utrwalenia i zachowania jest możliwość wpisu do rejestru zabytków (art. 9 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.3.1. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	miejsowość	adres	obiekt	nr rejestru zabytków województwa pomorskiego*	data wpisu do rejestru zabytków
1.	Obrzynowo	Obrzynowo	kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Anielskiej	A-24	11.08.1950 r.
2.	Gdakowo	Gdakowo	kościół filialny p.w. Św. Anny	A-26	22.08.1950 r.
3.	Prabuty	Pl. Katedralny	kościół filialny p.w. Św. Wojciecha	A-30	31.03.1953 r.
4.	Prabuty	Prabuty	układ urbanistyczny Starego Miasta Prabuty	A-63	19.09.1956 r.
5.	Prabuty	ul. Zamkowa	kościół ewangelicko-augsburski tzw. polski - ob. Izba Pamiątek	A-85	19.12.1957 r.
6.	Prabuty	Prabuty	zespół murów miejskich z Bramą Kwidzyńską (Szpitalną)	A-86	19.12.1957 r.
7.	Prabuty	ul. Miła, Mazurska	relikty zamku biskupiego	A-87	19.12.1957 r.
8.	Prabuty	ul. Miła 2	dom	A-88	19.12.1957 r.
9.	Prabuty	ul. Wałowa	wodociągi miejskie	A-458	12.11.1967 r.
10.	Obrzynowo	Obrzynowo 13	dom	A-459	17.11.1967 r.
11.	Obrzynowo	Obrzynowo 16	podcień-pozostałość domu podcieniowego	A-460	17.11.1967 r.
12.	Trumiejki	Trumiejki	kościół parafialny p.w. Trójcy Przenajświętszej wraz z cmentarzem przykościelnym	A-461	19.11.1967 r.
13.	Rodowo	Rodowo	kościół parafialny p.w. Św. Stanisława Kostki wraz z cmentarzem przykościelnym	A-463	19.11.1967 r.
14.	Prabuty	ul. Polna 2	dom	A-1261	25.01.1989 r.
15.	Prabuty	ul. Warszawska 12	kościół parafialny p.w. Św. Andrzeja	A-1416	17.09.1993 r.
16.	Orkusz	Orkusz	dwór	A-1665	15.06.1998 r.

* nowy numer w rejestrze zabytków ruchomych województwa pomorskiego po scaleniu w wyniku reformy administracyjnej z 1999 r.

5.3.2. Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Nr rejestru	Dec. zmiany	Nr decyzji	Organ	Data decyzji	Miejscowość	Zakres ochrony – rodzaj zabytku	Przedmiot ochrony – określenie szczegółowe zabytku
B-128		KI.II-660-70/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	15.10.1973	Gdakowo	wyposażenie kościoła	wyposażenie kościoła
B-128		KI.II-660-70/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	15.10.1973	Gdakowo	rzeźba	rzeźba: "Krucyfiks"
B-128		KI.II-660-70/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	15.10.1973	Gdakowo	rzeźba	rzeźba: "Krucyfiks"
B-128		KI.II-660-70/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	15.10.1973	Gdakowo	ludwisarstwo	dzwon
B-129		KI.II-660-76/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Obrzynowo	wyposażenie kościoła	wyposażenie kościoła
B-129		KI.II-660-76/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Obrzynowo	ołtarz	ołtarz główny
B-129		KI.II-660-76/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Obrzynowo	ambona	ambona
B-129		KI.II-660-76/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Obrzynowo	prospekt organowy	prospekt organowy
B-129		KI.II-660-76/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Obrzynowo	złotnictwo	świeczniki ołtarzowe
B-130		KI.II-660-78/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Prabuty	wyposażenie kościoła	wyposażenie kościoła
B-130	obiekt skreślony z rejestru zabytków	KI.II-660-78/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Prabuty	ołtarz	ołtarz główny

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PRABUTY

B-130		KI.II-660-78/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Prabuty	polichromia stropu	polichromia stropu
B-130		KI.II-660-78/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Prabuty	polichromia stropu zakrystii	polichromia stropu zakrystii
B-131		KI.II-660-79/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Prabuty	wyposażenie kościoła	wyposażenie kościoła
B-131		KI.II-660-79/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Prabuty	epitafium	epitafium "Wilhelma Bentoussa i jego żony"
B-131		KI.II-660-79/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Prabuty	wsporniki	wsporniki
B-131		KI.II-660-80/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Prabuty	wyposażenie kościoła	wyposażenie kościoła
B-131		KI.II-660-80/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Prabuty	ludwisarstwo	dzwon wieżowy
B-131		KI.II-660-80/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Prabuty	kowalstwo artystyczne	krata
B-132		KI.II-660-81/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Rodowo	wyposażenie kościoła	wyposażenie kościoła
B-132		KI.II-660-81/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Rodowo	ołtarz	ołtarz główny
B-132		KI.II-660-81/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Rodowo	ambona	ambona
B-132		KI.II-660-81/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Rodowo	ławy	ławy
B-132		KI.II-660-81/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Rodowo	ławy	ławy

B-132		KI.II-660-81/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Rodowo	malowidła z ławek	malowidła z ławek: "Alegorie cnót"
B-132		KI.II-660-81/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Rodowo	ława	ława kolatorska
B-132		KI.II-660-81/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Rodowo	ława	ława
B-132		KI.II-660-81/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Rodowo	rzeźba	rzeźba: "Chrystus Zmartwychwstały"
B-132		KI.II-660-81/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Rodowo	rzeźba	rzeźba: "Król Dawid"
B-132		KI.II-660-81/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Rodowo	rzeźba	rzeźba: "Św. Jan Chrzciel"
B-132		KI.II-660-81/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Rodowo	rzeźba	rzeźba: "Mojżesz"
B-132		KI.II-660-81/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Rodowo	detal rzeźbiarski	detal rzeźbiarski: rozety ze stropu
B-132		KI.II-660-81/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Rodowo	obraz	obraz: "Alegoria Modlitwy"
B-132		KI.II-660-81/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Rodowo	obraz	obraz alegoryczny: "Świętych Obcowanie"
B-132		KI.II-660-81/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Rodowo	obraz	obraz: "Alegoria Eucharystii"
B-132		KI.II-660-81/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Rodowo	obraz	obraz: "Alegoria Kościoła"
B-132		KI.II-660-81/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Rodowo	złotnictwo	świecznik wiszący

B-132		KI.II-660-81/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Rodowo	złotnictwo	świeczniki ołtarzowe
B-132		KI.II-660-81/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	17.10.1973	Rodowo	kowalstwo artystyczne	zamek drzwiowy
B-133	obiekt skreślony z rejestru zabytków	KI.II-660-84/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	22.10.1973	Stańkowo	tablica fundacyjna	tablica fundacyjna
B-134		KI.II-660-86/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	22.10.1973	Trumiejki	wyposażenie kościoła	wyposażenie kościoła
B-134	do skreślenia	KI.II-660-86/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	22.10.1973	Trumiejki	prospekt organowy	prospekt organowy
B-134		KI.II-660-86/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	22.10.1973	Trumiejki	złotnictwo	świecznik
B-134		KI.II-660-86/73	Prez. W.R.N. Wydz. Kult.; Wojew. Kons. Zab. w Olsztynie	22.10.1973	Trumiejki	kropielnica	kropielnica
B-129		PWKZ.ZR. 4190/3/718 1/2009	Pomorski Wojewódzki Konserwator zabytków	29.12.2009	Obrzynowo	organy	prospekt organowy
B-348		PWKZ.ZR. 5140.5.16.2 013.AT	Pomorski Wojewódzki Konserwator zabytków	25.04.2013	Prabuty	fontanna	fontanna rycerza Rolanda

5.3.3. Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Chronologia	AZP (nr stan w miejsc./ na obsz.)	nr rejestru zabytków województwa pomorskiego	data wpisu do rejestru zabytków
1.	Kołodzieje	grodzisko wyżynne	wczesne średniowiecze	AZP 25-49, stan. 1/21	C-45	22.11.1960 r.

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Wykaz stanowisk archeologicznych w Gminnej Ewidencji Zabytków

L.p.	Miejscowość	Nr stan.	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Nr ob. AZP, nr st.	rejestr
1.	Kołodzieje	1	grodzisko wyżynne	wczesne średniowiecze	25-49; 21	nr w rej. zab. C-45, decyzja z dnia 22.11.1960 r.
2.	Kołodzieje	2	ślad osadnictwa	okres nowożytny	25-49; 15	
3.	Kołodzieje	3	znalezisko luźne	okres nowożytny	25-49; 16	
4.	Kołodzieje	4	osada otwarta, ślad osadnictwa	późne średniowiecze, okres nowożytny	25-49; 17	
5.	Kołodzieje	5	znalezisko luźne, osada otwarta, znalezisko luźne	neolit/epoka brązu, wczesne średniowiecze, okres nowożytny	25-49; 5	
6.	Kołodzieje	6	ślad osadnictwa	okres nowożytny	25-49; 14	
7.	Kołodzieje	7	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze	25-49; 24	
8.	Kołodzieje	8	ślad osadnictwa, osada	Hallsztatt D/okres lateński, wczesne średniowiecze	25-49; 25	
9.	Kołodzieje	9	ślad osadnictwa, osada	Hallsztatt D/okres lateński, wczesne średniowiecze	25-49; 26	
10.	Kołodzieje	10	ślad osadnictwa, punkt osadniczy, ślady osadnictwa	okres wpływów rzymskich (?), wczesne średniowiecze, okres nowożytny	22-49; 29	
11.	Kołodzieje	11	ślad osadnictwa	okres nowożytny	22-49; 32	
12.	Kołodzieje	12	ślad osadnictwa	pradzieje	25-49; 22	
13.	Kołodzieje	13	ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	pradzieje, Hallsztatt D/okres lateński, późne średniowiecze	25-49; 23	
14.	Kołodzieje	14	ślad osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	neolit, Hallstatt D/okres lateński, późne średniowiecze	25-49; 27	
15.	Kołodzieje	15	ślad osadnictwa, punkt osadniczy, osada	neolit, Hallsztatt D/okres lateński, późne średniowiecze	25-49; 28	
16.	Kołodzieje	16	ślad osadnictwa, osada	okres wpływów rzymskich, późne średniowiecze	25-49; 30	
17.	Pólko	1	znalezisko luźne	późne średniowiecze	25-49; 9	
18.	Sypanica	1	osada	średniowiecze	23-49; 2	
19.	Szramowo	1	osada	średniowiecze	24-48; 5	
20.	Szramowo	2	osada	średniowiecze	24-48; 6	
21.	Szramowo	3	ślad osadnictwa, osada	wczesne średniowiecze, średniowiecze	24-48; 7	
22.	Szramowo	4	cmentarzysko kurhanowe?	epoka nieokreślona	24-48; 8	
23.	Gilwa	1	znalezisko luźne, ślad osadnictwa	wczesna epoka żelaza, średniowiecze	25-49; 18	

24.	Raniewo	1		śląd osadnictwa	średniowiecze	24-49; 6	
25.	Pachutki	1		osada	średniowiecze, nowożytność	23-50; 14	
26.	Pachutki	2		osada	wczesna epoka żelaza, okres wpływów rzymskich - kultura wielbarska, nowożytność	23-50; 13	
27.	Laskowice	1		osada	Hallstatt C-D	24-48; 10	
28.	Laskowice	2		osada	wczesna epoka żelaza	24-48; 11	
29.	Laskowice	3		osada	średniowiecze	24-48; 12	
30.	Laskowice	4		osada	wczesna epoka żelaza	24-48; 13	
31.	Obrzynowo	1		śląd osadnictwa	mezolit/neolit	24-49; 1	
32.	Obrzynowo	2		śląd osadnictwa	mezolit/neolit	24-49; 13	
33.	Obrzynowo	3		cmentarzysko (?)	wczesna epoka żelaza	24-49; 14	
34.	Obrzynowo	4		śląd osadnictwa	średniowiecze, okres nowożytny	24-49; 15	
35.	Gdakowo	1		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	okres lateński, średniowiecze	23-49; 3	
36.	Gonty	1		śląd osadnictwa	Hallsztatt	24-49; 3	
37.	Gonty	2		znalezisko luźne	neolit	24-39; 4	
38.	Gonty	3		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	mezolit/neolit, późne średniowiecze/ okres nowożytny	24-49; 5	
39.	Gonty	4		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	Hallsztatt, późne średniowiecze	24-49; 10	
40.	Gonty	5		osada (?), osada (?)	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	24-49; 11	
41.	Gonty	6		osada, osada, osada, osada	epoka brązu, Hallstatt/okres lateński, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	24-49; 12	
42.	Gonty	7		osada	wczesne średniowiecze	24-49; 19	
43.	Gonty	8		osada	wczesne średniowiecze	23-49; 1	
44.	Prabuty	1		śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza	24-49; 7	
45.	Prabuty	2		śląd osadnictwa	średniowiecze	24-49; 9	
46.	Prabuty	3		osada, śląd osadnictwa	Hallsztatt D/ wczesny i środkowy okres lateński, okres nowożytny	25-49; 12	
47.	Prabuty	4		śląd osadnictwa, znalezisko luźne	Hallsztatt D/ wczesny i środkowy okres lateński, okres nowożytny	25-49; 13	
48.	Prabuty	5		znalezisko luźne	neolit	24-49; 20	
49.	Prabuty	6		zamek, zamek, miasto	późne średniowiecze, okres nowożytny, okres nowożytny	24-49; 16	
50.	Prabuty	7		miasto	okres nowożytny	24-49; 17	
51.	Rodowo	1		osada, śląd osadnictwa	okres lateński, średniowiecze	23-49; 22	
52.	Rodowo	2		osada	średniowiecze	23-49; 23	
53.	Rodowo	3		śląd osadnictwa	okres lateński	22-49; 17	
54.	Rodowo	4		osada	okres lateński	23-49; 26	

55.	Orkusz	1		śląd osadnictwa	okres nowożytny	23-48; 6	
56.	Pilichowo	1		śląd osadnictwa	okres nowożytny	25-49; 19	
57.	Pilichowo	2		śląd osadnictwa	okres nowożytny	25-49; 20	
58.	Akotins	1		osada - zaginione (legendarne)	wczesne średniowiecze	23-49; 30	
59.	Antonin	1		osada	okres lateński	23-49; 5	
60.	Antonin	2		śląd osadnictwa	okres lateński	23-49; 6	
61.	Antonin	3		osada	okres lateński	23-49; 10	
62.	Antonin	4		śląd osadnictwa	okres lateński	23-49; 11	
63.	Antonin	5		śląd osadnictwa	okres lateński	23-49; 12	
64.	Antonin	6		osada	okres lateński	23-49; 13	
65.	Antonin	7		osada	okres lateński	23-49; 18	
66.	Antonin	8		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	okres lateński, średniowiecze	23-49; 19	
67.	Antonin	9		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	23-49; 20	
68.	Antonin	10		osada, śląd osadnictwa	okres lateński, wczesne średniowiecze	23-49; 21	
69.	Górowychy Małe	1		śląd osadnictwa	średniowiecze	23-49; 8	
70.	Górowychy Małe	2		śląd osadnictwa	średniowiecze	23-49; 9	
71.	Górowychy Małe	3		śląd osadnictwa	średniowiecze	23-49; 16	
72.	Grażymowo	1		śląd osadnictwa, osada otwarta, znalezisko luźne	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze, okres nowożytny	25-49; 2	
73.	Grażymowo	2		osada	okres nowożytny	25-49; 3	
74.	Grażymowo	3		śląd osadnictwa, znalezisko luźne	średniowiecze, późne średniowiecze	25-49; 4	
75.	Grażymowo	4		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	25-49; 33	
76.	Halinowo	1		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	24-49; 2	
77.	Górowychy	1		osada	wczesne średniowiecze	23-49; 7	
78.	Górowychy	2		śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	okres lateński, średniowiecze	23-49; 14	
79.	Górowychy	3		osada, śląd osadnictwa	średniowiecze, późne średniowiecze	23-49; 15	
80.	Górowychy	4		osada	okres lateński	23-49; 17	
81.	Julianowo	1		śląd osadnictwa	mezolit/neolit	24-49; 8	
82.	Rodowo Małe	1		osada	okres lateński	23-49; 24	
83.	Rodowo Małe	2		ślady osadnictwa	okres lateński	23-49; 25	
84.	Rodowo	5		osada (?)	średniowiecze	23-49; 27	
85.	Stary Kamień	1		osada	okres nowożytny	25-49; 10	
86.	Stary Kamień	2		śląd osadnictwa	okres nowożytny	25-49; 1	
87.	Stary Kamień	3		osada otwarta, śląd osadnictwa	okres nowożytny, okres nowożytny	25-49; 11	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PRABUTY

88.	Stary Kamień	4		osada, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa	Hallstatt/okres lateński, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	25-49; 31	
89.	Kałdowo	1		osada	wczesna epoka żelaza	24-48; 9	
90.	Liwiec	1		znalezisko luźne	neolit	25-50; NN	
91.	Trumiejki	1		ślad osadnictwa	późne średniowiecze	26-49; 7	
92.	Trumiejki	2		znalezisko luźne, znalezisko luźne	Hallstatt, wczesne średniowiecze	26-49; 8	
93.	Stańkowo	1		grodzisko na wyspie	wczesne epoka żelaza/wczesne średniowiecze? (archiwalne)	24-49; 18	
94.	Stańkowo	2		cmentarzysko kurhanowe (?)	wczesne średniowiecze? (archiwalne)	25-50; 10	
95.	Prabuty	8		konkatedra i cmentarz przykościelny	średniowiecze-nowożytność (1300-1330 budowa, 1688 – pożar), średniowiecze-nowożytność (XIV-XVII w.)	24-49; 21	
96.	Stańkowo	3		cmentarzysko, ślad osadnictwa	wczesna epoka żelaza, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	24-50; 16	
97.	Stańkowo	4		osada	wczesne - późne średniowiecze	24-50; 17	
98.	Stańkowo	5		ślad osadnictwa	mezolit, późne średniowiecze	24-50; 18	
99.	Stańkowo	6		ślad osadnictwa	późne średniowiecze	24-50; 19	
100.	Stańkowo	7		ślad osadnictwa	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	24-50; 20	
101.	Stańkowo	8		ślad osadnictwa, osada	neolit, epoka brązu, wczesna epoka żelaza, średniowiecze	24-50; 21	
102.	Obrzynowo	5		ślad osadnictwa	mezolit, wczesne średniowiecze	24-50; 23	
103.	Jakubowo	1		osada	średniowiecze	23-50; 15	
104.	Jakubowo	2		osada	średniowiecze	23-50; 16	
105.	Jakubowo	3		ślad osadnictwa, osada	wczesna epoka żelaza, średniowiecze	23-50; 17	
106.	Jakubowo	4		osada	średniowiecze, nowożytność	23-50; 18	
107.	Grodziec	1		ślad osadnictwa	epoka brązu	26-49; 6	
108.	Pałatyki	3	34	ruiny pałacu; cmentarz rodowy	XIX - XX w.	25-49; 37	
109.	Rodowo	6		układ ruralistyczny - wieś lokacyjna	średniowiecze-nowożytność	23-49; 29	
110.	Mikołajki Pomorskie (na granicy z gm. Prabuty)	8		osada	wczesne średniowiecze	22-49; 5	
111.	Mikołajki Pomorskie (na granicy z gm. Prabuty)	9		osada	wczesne średniowiecze	23-49; 4	

112.	Jawty Wielkie	1		b.d.	brak karty	25-49; 5	
113.	Jawty Wielkie	2		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	25-49; 6	
114.	Jawty Wielkie	3		osada	HaD-Laten	25-49; 7	
115.	Obrzynowo	6		wieś lokacyjna	średniowiecze - nowożytność	24-50; 6	

Wykaz Gminnej Ewidencji Zabytków Miasto Prabuty

Lp.	Miejscowość	Adres / ulica	Funkcja	Rejestr zabytków
1.	Prabuty		układ urbanistyczny Starego Miasta Prabuty	A-63 19.09.1956 r.
2.	Prabuty	Długa, Kraszewskiego, Kwidzyńska, Legionów, Wałowa	mur obronny	A-86 19.12.1957 r.
3.	Prabuty	Akacyjowa 2	budynek mieszkalny	
4.	Prabuty	Akacyjowa 5	budynek mieszkalny	
5.	Prabuty	Akacyjowa 11	budynek mieszkalny	
6.	Prabuty	Barczewskiego	kościół filialny p.w. Św. Wojciecha	A-30 31.03.1953 r.
7.	Prabuty	Barczewskiego 1	budynek mieszkalny	
8.	Prabuty	Barczewskiego 3	budynek mieszkalny	
9.	Prabuty	Barczewskiego 5	budynek mieszkalny	
10.	Prabuty	Barczewskiego 7	budynek mieszkalny	
11.	Prabuty	Barczewskiego 9	budynek mieszkalny	
12.	Prabuty	Barczewskiego 11	budynek mieszkalny	
13.	Prabuty	Barczewskiego 13	budynek mieszkalny	
14.	Prabuty	Barczewskiego 13	gospodarczy	
15.	Prabuty	Obrońców Westerplatte 4	budynek mieszkalny	
16.	Prabuty	Obrońców Westerplatte 8	budynek mieszkalny	
17.	Prabuty	Obrońców Westerplatte 10	budynek mieszkalny	
18.	Prabuty	Obrońców Westerplatte 14	budynek mieszkalny	
19.	Prabuty	Obrońców Westerplatte 16-18	budynek mieszkalny	
20.	Prabuty	Obrońców Westerplatte 20	budynek mieszkalny	
21.	Prabuty	Obrońców Westerplatte 22	budynek mieszkalny	
22.	Prabuty	Obrońców Westerplatte 24	budynek mieszkalny	
23.	Prabuty	Brzozowa 3	budynek mieszkalny	
24.	Prabuty	Brzozowa 5	budynek mieszkalny	
25.	Prabuty	Brzozowa 7	budynek mieszkalny	
26.	Prabuty	Brzozowa 13	budynek mieszkalny	
27.	Prabuty	Brzozowa 13	budynek gospodarczy	
28.	Prabuty	Brzozowa 15	budynek mieszkalny	
29.	Prabuty	Brzozowa 15	budynek gospodarczy	
30.	Prabuty	Brzozowa 20	budynek mieszkalny	
31.	Prabuty	Chodkiewicza 10-12	budynek mieszkalny	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PRABUTY

32.	Prabuty	Chodkiewicza 14-16	budynek mieszkalny	
33.	Prabuty	Chodkiewicza 14-16	budynek gospodarczy	
34.	Prabuty	Chodkiewicza 15-17	budynek mieszkalny	
35.	Prabuty	Chodkiewicza 19-21	budynek mieszkalny	
36.	Prabuty	Chodkiewicza 23-25	budynek mieszkalny	
37.	Prabuty	Chodkiewicza 26-28	budynek mieszkalny	
38.	Prabuty	Chodkiewicza 27-29	budynek mieszkalny	
39.	Prabuty	Chodkiewicza 34	mieszkalno-gospodarczy	
40.	Prabuty	Chodkiewicza	zadrzewienie przydrożne - wierzba	
41.	Prabuty	Chopina 1	budynek mieszkalny	
42.	Prabuty	Chopina 1-3	budynek mieszkalny	
43.	Prabuty	Chopina 2-4	budynek gospodarczy	
44.	Prabuty	Chopina 8	budynek mieszkalny	
45.	Prabuty	Chopina 10	budynek mieszkalny	
46.	Prabuty	Chopina 11	budynek mieszkalny	
47.	Prabuty	Chopina 12	budynek mieszkalny	
48.	Prabuty	Chopina 13	budynek mieszkalny	
49.	Prabuty	Chopina 14	budynek mieszkalny	
50.	Prabuty	Chopina 16	budynek mieszkalny	
51.	Prabuty	Chopina 18	budynek mieszkalny	
52.	Prabuty	Chopina 20	budynek mieszkalny	
53.	Prabuty	Chopina 22	budynek mieszkalny	
54.	Prabuty	Chopina 24	budynek mieszkalny	
55.	Prabuty	Chopina 26	budynek mieszkalny	
56.	Prabuty	Daszyńskiego	cmentarz	
57.	Prabuty	Daszyńskiego	zespół budynków cukrowni	
58.	Prabuty	Daszyńskiego	dworzec - budynek dworca	
59.	Prabuty	Daszyńskiego	dworzec - budynek techniczny	
60.	Prabuty	Daszyńskiego	dworzec - budynek gospodarczy	
61.	Prabuty	Daszyńskiego	dworzec - lokomotywnia	
62.	Prabuty	Daszyńskiego	dworzec - nowa wieża wodna	
63.	Prabuty	Daszyńskiego	dworzec - spichlerz	
64.	Prabuty	Daszyńskiego	dworzec - stara wieża wodna	
65.	Prabuty	Daszyńskiego	dworzec - kładka dla pieszych	
66.	Prabuty	Daszyńskiego	dworzec - wiadukt na drodze do Susza	
67.	Prabuty	Daszyńskiego 22-24	budynek mieszkalny	
68.	Prabuty	Daszyńskiego 29	budynek mieszkalny	
69.	Prabuty	Daszyńskiego 30	budynek mieszkalny	
70.	Prabuty	Daszyńskiego 31	budynek mieszkalny	
71.	Prabuty	Dąbrowskiego 8	budynek mieszkalno- gospodarczy	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PRABUTY

72.	Prabuty	Dąbrowskiego 8	piwnica przydomowa	
73.	Prabuty	Długa/Zamkowa	kościół ewangelicko-augsburski tzw. Polski	A-85 19.12.1957 r.
74.	Prabuty	Długa	miejski mur obronny	A-86 19.12.1957 r.
75.	Prabuty	Długa	zespół zieleni otaczający cmentarz przykościelny	
76.	Prabuty	Długa	zadrzewienie uliczne	
77.	Prabuty	Długa 1	budynek mieszkalny	
78.	Prabuty	Długa 1	gospodarczy	
79.	Prabuty	Długa 2	budynek mieszkalny	
80.	Prabuty	Długa 4	plebania	
81.	Prabuty	Długa 5	budynek mieszkalny	
82.	Prabuty	Długa 7	budynek mieszkalny	
83.	Prabuty	Długa 11	budynek mieszkalny	
84.	Prabuty	Długa 13	budynek mieszkalny	
85.	Prabuty	Długa 15	budynek mieszkalny	
86.	Prabuty	Długa 17	budynek mieszkalny	
87.	Prabuty	Górna 2-4	budynek mieszkalny	
88.	Prabuty	Górna 3-5	budynek mieszkalny	
89.	Prabuty	Górna 9-11	budynek mieszkalny	
90.	Prabuty	Górna 10-12	budynek mieszkalny	
91.	Prabuty	Górna 14-16	budynek mieszkalny	
92.	Prabuty	Górna 29-31	budynek mieszkalny	
93.	Prabuty	Górna 33-35	budynek mieszkalny	
94.	Prabuty	Górna 37-39	budynek mieszkalny	
95.	Prabuty	Górna 42-43	budynek mieszkalny	
96.	Prabuty	Grunwaldzka 3	budynek mieszkalny	
97.	Prabuty	Grunwaldzka 4	szkoła parafialna	
98.	Prabuty	Grunwaldzka 5	budynek mieszkalny	
99.	Prabuty	Grunwaldzka 6	budynek mieszkalny	
100.	Prabuty	Grunwaldzka 7	budynek mieszkalny	
101.	Prabuty	Grunwaldzka 8	szkoła	
102.	Prabuty	Grunwaldzka 9	budynek mieszkalny	
103.	Prabuty	Grunwaldzka 11	budynek mieszkalny	
104.	Prabuty	Grunwaldzka 19	budynek mieszkalny	
105.	Prabuty	Jagielly	cmentarz żydowski	
106.	Prabuty	Jagielly (b nr) obok cmentarza	budynek mieszkalny	
107.	Prabuty	Jagielly 1	budynek mieszkalny	
108.	Prabuty	Jagielly 6	budynek mieszkalny	
109.	Prabuty	Jagielly 11	budynek mieszkalny	
110.	Prabuty	Jagielly 11	budynek gospodarczy	
111.	Prabuty	Jagielly 14	budynek mieszkalny	
112.	Prabuty	Jagielly 16	budynek mieszkalny	
113.	Prabuty	Jagielly 28	budynek mieszkalny	
114.	Prabuty	Jagielly 32	budynek mieszkalny	
115.	Prabuty	Jagielly 32	budynek gospodarczy	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PRABUTY

116.	Prabuty	Jagotty 4	budynek mieszkalny	
117.	Prabuty	Kasztanowa 2	budynek mieszkalny	
118.	Prabuty	Kasztanowa 3	budynek mieszkalny	
119.	Prabuty	Kasztanowa 5	budynek mieszkalny	
120.	Prabuty	Kasztanowa 7	budynek mieszkalny	
121.	Prabuty	Kasztanowa 8-10	budynek mieszkalny	
122.	Prabuty	Kasztanowa 20-22	budynek mieszkalny	
123.	Prabuty	Kasztanowa 21-23	budynek mieszkalny	
124.	Prabuty	Kasztanowa 24-26	budynek mieszkalny	
125.	Prabuty	Kisielicka	cmentarz	
126.	Prabuty	Kopernika 3	budynek mieszkalny	
127.	Prabuty	Kopernika 7	budynek mieszkalny	
128.	Prabuty	pl. Kościuszki 4	budynek mieszkalny	
129.	Prabuty	Krańcowa	założenie parkowe	
130.	Prabuty	Krańcowa 2-4	budynek mieszkalny	
131.	Prabuty	Krańcowa 6-8	budynek mieszkalny	
132.	Prabuty	Krańcowa 13a-15a	budynek mieszkalny	
133.	Prabuty	Krańcowa 14-16	budynek mieszkalny	
134.	Prabuty	Krańcowa 17-19	budynek mieszkalny	
135.	Prabuty	Krańcowa 25-27	budynek mieszkalny	
136.	Prabuty	Kraszewskiego 13	budynek mieszkalny	
137.	Prabuty	Kraszewskiego 20	budynek mieszkalny	
138.	Prabuty	Kraszewskiego 22	budynek mieszkalny	
139.	Prabuty	Kraszewskiego 24	budynek mieszkalny	
140.	Prabuty	Krótką 3	budynek mieszkalny	
141.	Prabuty	Kuracyjna	cmentarz	
142.	Prabuty	Kuracyjna 7	budynek mieszkalny	
143.	Prabuty	Kuracyjna 21	sanatorium - budynek mieszkalny personelu lekarskiego	
144.	Prabuty	Kuracyjna 23	sanatorium - budynek mieszkalny personelu lekarskiego	
145.	Prabuty	Kuracyjna 25	sanatorium - willa ordynatora	
146.	Prabuty	Kuracyjna 27	sanatorium - budynek mieszkalny personelu lekarskiego	
147.	Prabuty	Kwidzyńska	brama miejska	A-86 19.12.1957 r.
148.	Prabuty	Kwidzyńska	mur obronny (1)	A-86 19.12.1957 r.
149.	Prabuty	Kwidzyńska	studnia miejska	
150.	Prabuty	Kwidzyńska	warsztatowy AGROBIS	
151.	Prabuty	Kwidzyńska	budynek warsztatowy Agrobis	
152.	Prabuty	Kwidzyńska 2	siedziba Urzędu Miasta i Gminy Prabuty	
153.	Prabuty	Kwidzyńska 6	budynek mieszkalny (d.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PRABUTY

			hotel)	
154.	Prabuty	Kwidzyńska 7	budynek mieszkalny	
155.	Prabuty	Kwidzyńska 8	budynek mieszkalny	
156.	Prabuty	Kwidzyńska 9	budynek mieszkalny	
157.	Prabuty	Kwidzyńska 22	budynek mieszkalny	
158.	Prabuty	Kwidzyńska 22	ogrodzenie wraz z bramą	
159.	Prabuty	Kwidzyńska wodociągi	budynek stacji pomp miejskich	
160.	Prabuty	Kwidzyńska gazownia	zespół budynków gazowni miejskiej	
161.	Prabuty	Kwidzyńska róg Grunwaldzkiej	skwer z zadrzewieniem dawny park przydomowy	
162.	Prabuty	Kwidzyńska - skwer	daglezie - dwie sztuki	
163.	Prabuty	Kwidzyńska - skwer	kasztanowiec	
164.	Prabuty	Legionów 1	budynek mieszkalny	
165.	Prabuty	Legionów 2 magazyn	budynek magazynowy	
166.	Prabuty	Legionów 7	budynek mieszkalny	
167.	Prabuty	Legionów b. nr	budynek mieszkalny	
168.	Prabuty	Łukowa 31	budynek mieszkalny	
169.	Prabuty	Łucka 1	budynek mieszkalny	
170.	Prabuty	Łucka 2	budynek mieszkalny	
171.	Prabuty	Łucka 3	budynek mieszkalny	
172.	Prabuty	Łucka 4	budynek mieszkalny	
173.	Prabuty	Łucka 5	budynek mieszkalny	
174.	Prabuty	Łucka 6	budynek mieszkalny	
175.	Prabuty	Łucka 7	budynek mieszkalny	
176.	Prabuty	Łucka 8	budynek mieszkalny	
177.	Prabuty	Łucka 9	budynek mieszkalny	
178.	Prabuty	Łucka 10	budynek mieszkalny	
179.	Prabuty	Łucka 11	budynek mieszkalny	
180.	Prabuty	Łucka 13	budynek mieszkalny	
181.	Prabuty	Łucka 14	budynek mieszkalny	
182.	Prabuty	Łucka 16	budynek mieszkalny	
183.	Prabuty	Malborska	wiadukt kolejowy K2	
184.	Prabuty	Malborska 2	budynek mieszkalny	
185.	Prabuty	Malborska 4	budynek mieszkalny	
186.	Prabuty	Malborska 8/1	budynek gospodarczy	
187.	Prabuty	Malborska 8/2	budynek gospodarczy	
188.	Prabuty	Malborska 9	budynek mieszkalny	
189.	Prabuty	Malborska 11	budynek mieszkalny	
190.	Prabuty	Malborska 12	budynek mieszkalny	
191.	Prabuty	Malborska-Zielna	cmentarz	
192.	Prabuty	Mickiewicza 2	budynek mieszkalny	
193.	Prabuty	Mickiewicza 5	budynek mieszkalny	
194.	Prabuty	Miła, Mazurska	ruiny zamku biskupów pomezzańskich	A-87 19.12.1957 r.
195.	Prabuty	Miła 2	budynek mieszkalny	A-88 19.12.1957 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PRABUTY

196.	Prabuty	Miła 2	budynek gospodarczy	
197.	Prabuty	Miła 3	budynek mieszkalny	
198.	Prabuty	Miła 5	budynek mieszkalny	
199.	Prabuty	Miła 8	budynek mieszkalny	
200.	Prabuty	Niepodległości 2	budynek mieszkalny	
201.	Prabuty	Niepodległości 4	budynek mieszkalny	
202.	Prabuty	Niepodległości 5	budynek mieszkalny	
203.	Prabuty	Niepodległości 6	budynek mieszkalny	
204.	Prabuty	Niepodległości 8	budynek mieszkalny	
205.	Prabuty	Niepodległości 9	budynek mieszkalny	
206.	Prabuty	Niepodległości 10	budynek mieszkalny	
207.	Prabuty	Niepodległości 12	budynek mieszkalny	
208.	Prabuty	Ogrodowa	kaplica protestancka	
209.	Prabuty	Ogrodowa 2	budynek mieszkalny	
210.	Prabuty	Ogrodowa 2	ogrodzenie posesji	
211.	Prabuty	Ogrodowa 3	budynek mieszkalny	
212.	Prabuty	Ogrodowa 3	budynek gospodarczy	
213.	Prabuty	Ogrodowa 4	budynek mieszkalny	
214.	Prabuty	Ogrodowa 5	budynek mieszkalny	
215.	Prabuty	Ogrodowa 6	budynek mieszkalny	
216.	Prabuty	Ogrodowa 6a	budynek mieszkalny (oficyna)	
217.	Prabuty	Ogrodowa 7	budynek mieszkalny	
218.	Prabuty	Ogrodowa 8	budynek mieszkalny	
219.	Prabuty	Ogrodowa 9	budynek mieszkalny	
220.	Prabuty	Ogrodowa 10	budynek mieszkalny	
221.	Prabuty	Ogrodowa 12	budynek mieszkalny	
222.	Prabuty	Okężna 1	budynek mieszkalny	
223.	Prabuty	Okężna 2	budynek mieszkalny	
224.	Prabuty	Orzeszkowej 4	budynek mieszkalny	
225.	Prabuty	Orzeszkowej 6	budynek mieszkalny	
226.	Prabuty	Orzeszkowej 8	budynek mieszkalny	
227.	Prabuty	Parkowa	park miejski	
228.	Prabuty	Parkowa	park miejski - mauzoleum	
229.	Prabuty	Parkowa	mała architektura w parku	
230.	Prabuty	Parkowa	wiadukt kolejowy K 1	
231.	Prabuty	Parkowa	wiadukt kolejowy W	
232.	Prabuty	Parkowa	kanal młyński	
233.	Prabuty	Parkowa 1	budynek mieszkalny i techniczny	
234.	Prabuty	Parkowa 2	budynek mieszkalny	
235.	Prabuty	Parkowa 14	budynek mieszkalny	
236.	Prabuty	Parkowa b. nr	budynek warsztatowy	
237.	Prabuty	Parkowa 15	budynek mieszkalny	
238.	Prabuty	Podgórna 12	budynek mieszkalny	
239.	Prabuty	Podgórna 13	budynek mieszkalny	
240.	Prabuty	Podgórna 15	budynek mieszkalny	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PRABUTY

241.	Prabuty	Podgórna 16	budynek mieszkalny	
242.	Prabuty	Podgórna 18	budynek mieszkalny	
243.	Prabuty	Podgórna 20	budynek mieszkalny	
244.	Prabuty	Podgórna 21	budynek mieszkalny	
245.	Prabuty	Podgórna 23	budynek mieszkalny	
246.	Prabuty	Pola 1	budynek mieszkalny	
247.	Prabuty	Pola 2	budynek mieszkalny	
248.	Prabuty	Polna 1	budynek mieszkalny	
249.	Prabuty	Polna 2	budynek mieszkalny	A-1261 25.01.1989 r.
250.	Prabuty	Polna 3	budynek mieszkalny	
251.	Prabuty	Polna 6	budynek mieszkalny	
252.	Prabuty	Polna 8	budynek mieszkalny	
253.	Prabuty	Polna 16	budynek mieszkalny	
254.	Prabuty	Polna 20	budynek mieszkalny	
255.	Prabuty	Polna 24	budynek mieszkalny	
256.	Prabuty	Pusta 4	budynek mieszkalny	
257.	Prabuty	Pusta 4	transformator	
258.	Prabuty	Pusta 6	budynek mieszkalny	
259.	Prabuty	Pusta 7	budynek mieszkalny	
260.	Prabuty	Pusta 8	budynek mieszkalny	
261.	Prabuty	Pusta 9	budynek mieszkalny	
262.	Prabuty	Pusta 16	budynek mieszkalny	
263.	Prabuty	Reja 1	budynek magazynowy	
264.	Prabuty	Reymonta	remiza straży - d. budynek mieszkalny	
265.	Prabuty	Reymonta 3	budynek mieszkalny	
266.	Prabuty	Reymonta 5	budynek mieszkalny	
267.	Prabuty	Reymonta 7	budynek mieszkalny	
268.	Prabuty	Rolnicza 1	budynek mieszkalny	
269.	Prabuty	Rolnicza 5	budynek mieszkalny	
270.	Prabuty	Rolnicza 6	budynek mieszkalny	
271.	Prabuty	Rolnicza 7	budynek mieszkalny	
272.	Prabuty	Rolnicza 9	budynek mieszkalny	
273.	Prabuty	Rolnicza 10	budynek mieszkalny	
274.	Prabuty	Rolnicza 12	budynek mieszkalny	
275.	Prabuty	Rolnicza 17	budynek mieszkalny	
276.	Prabuty	Rolnicza 17	budynek gospodarczy (1)	
277.	Prabuty	Rolnicza 17	budynek gospodarczy (2)	
278.	Prabuty	Rolnicza 19	budynek mieszkalny	
279.	Prabuty	Rolnicza 19	budynek gospodarczy	
280.	Prabuty	Rynek	fontanna	
281.	Prabuty	Rynek bez nr	budynek mieszkalny	
282.	Prabuty	Rypińska	park	
283.	Prabuty	Rypińska 1	budynek mieszkalny	
284.	Prabuty	Rypińska 6	budynek mieszkalny	
285.	Prabuty	Rypińska 39	budynek mieszkalny	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PRABUTY

286.	Prabuty	Rypińska 40	budynek mieszkalny	
287.	Prabuty	Rypińska 48	budynek mieszkalny	
288.	Prabuty	Rypińska 52	obora	
289.	Prabuty	Rypińska 52	stodoła	
290.	Prabuty	Rypińska 61	budynek mieszkalny	
291.	Prabuty	Sanatoryjna	sanatorium - budynek administracji	
292.	Prabuty	Sanatoryjna	sanatorium - gospodarczy 1	
293.	Prabuty	Sanatoryjna	sanatorium - gospodarczy 2	
294.	Prabuty	Sanatoryjna	sanatorium - b. administracji budynek kuchni	
295.	Prabuty	Sanatoryjna	sanatorium - pawilon nr 1	
296.	Prabuty	Sanatoryjna	sanatorium - pawilon nr 2	
297.	Prabuty	Sanatoryjna	sanatorium - pawilon nr 3	
298.	Prabuty	Sanatoryjna	sanatorium - pawilon nr 4	
299.	Prabuty	Sanatoryjna	sanatorium - pawilon nr 5	
300.	Prabuty	Sanatoryjna	sanatorium - pawilon nr 6	
301.	Prabuty	Sanatoryjna	sanatorium - pawilon nr 7	
302.	Prabuty	Sanatoryjna	sanatorium - pawilon nr 8	
303.	Prabuty	Sanatoryjna	sanatorium - pawilon nr 9	
304.	Prabuty	Sanatoryjna	sanatorium - pawilon nr 10	
305.	Prabuty	Sanatoryjna	sanatorium - pawilon nr 11	
306.	Prabuty	Sanatoryjna	sanatorium - tlenownia	
307.	Prabuty	Sanatoryjna	sanatorium - kaplica	
308.	Prabuty	Sanatoryjna 3	sanatorium - budynek mieszkalny personelu sanatoryjnego	
309.	Prabuty	Sanatoryjna 3-7	sanatorium - gospodarczy	
310.	Prabuty	Sanatoryjna 7	sanatorium - budynek mieszkalny personelu sanatoryjnego	
311.	Prabuty	Sanatoryjna 10	sanatorium - budynek mieszkalny personelu sanatoryjnego	
312.	Prabuty	Sanatoryjna 10-12	sanatorium - gospodarczy	
313.	Prabuty	Sanatoryjna 12	sanatorium - budynek mieszkalny personelu sanatoryjnego	
314.	Prabuty	Sanatoryjna 13	sanatorium - budynek mieszkalny personelu sanatoryjnego	
315.	Prabuty	Sanatoryjna 13 -17	sanatorium - gospodarczy	
316.	Prabuty	Sanatoryjna 14	sanatorium - budynek mieszkalny personelu sanatoryjnego	
317.	Prabuty	Sanatoryjna 16	sanatorium - budynek mieszkalny personelu sanatoryjnego	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PRABUTY

318.	Prabuty	Sanatoryjna 16-18	sanatorium - gospodarczy	
319.	Prabuty	Sanatoryjna 17	sanatorium - budynek mieszkalny personelu sanatoryjnego	
320.	Prabuty	Sanatoryjna 18	sanatorium - budynek mieszkalny personelu sanatoryjnego	
321.	Prabuty	Sanatoryjna 19	sanatorium - budynek mieszkalny personelu sanatoryjnego	
322.	Prabuty	Szkolna 2	budynek mieszkalny	
323.	Prabuty	Wałowa bez nr "a"	budynek mieszkalny	
324.	Prabuty	Wałowa bez nr "b"	budynek gospodarczy	
325.	Prabuty	Wałowa bez nr "c"	budynek gospodarczy	
326.	Prabuty	Wałowa 7	budynek mieszkalny	
327.	Prabuty	Wałowa 9	budynek mieszkalny	
328.	Prabuty	Warmińska 8	budynek mieszkalny	
329.	Prabuty	Warszawska	kościół parafialny p.w. św. Andrzeja	A-1416 17.09.1993 r.
330.	Prabuty	Warszawska	cmentarz przykościelny	
331.	Prabuty	Warszawska	mur cmentarny	
332.	Prabuty	Warszawska 1	budynek poczty	
333.	Prabuty	Warszawska 1	budynek techniczny poczty	
334.	Prabuty	Warszawska 1	ogrodzenie budynku poczty	
335.	Prabuty	Warszawska 4	budynek mieszkalny	
336.	Prabuty	Warszawska 6	budynek mieszkalny	
337.	Prabuty	Warszawska 8	budynek mieszkalny	
338.	Prabuty	Warszawska 10	budynek mieszkalny	
339.	Prabuty	Warszawska 11	budynek mieszkalny	
340.	Prabuty	Warszawska 11	zadrzewienie przydomowe - lipa	
341.	Prabuty	Warszawska 12	budynek mieszkalny	
342.	Prabuty	Warszawska 13	budynek mieszkalny	
343.	Prabuty	Warszawska 19	plebania	
344.	Prabuty	Warszawska 21	zadrzewienie przydomowe - dąb	
345.	Prabuty	Warszawska 23	budynek mieszkalny	
346.	Prabuty	Warszawska 25	budynek mieszkalny	
347.	Prabuty	Warszawska	skwer ze starym drzewostanem	
348.	Prabuty	Warszawska	skwer ze starym drzewostanem	
349.	Prabuty	Wąska 1	budynek mieszkalny	
350.	Prabuty	Wąska 2	budynek mieszkalny	
351.	Prabuty	Wojska Polskiego	młyn	
352.	Prabuty	Wojska Polskiego	budynek koszarowy - dawna wartownia	
353.	Prabuty	Wojska Polskiego	zespół zieleni	
354.	Prabuty	Wojska Polskiego 2	budynek mieszkalny	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PRABUTY

355.	Prabuty	Wojska Polskiego 2	budynek gospodarczy	
356.	Prabuty	Wojska Polskiego 9	budynek koszarowy	
357.	Prabuty	Wojska Polskiego 9	budynek koszarowy - techniczny	
358.	Prabuty	Wojska Polskiego 11	budynek koszarowy	
359.	Prabuty	Wojska Polskiego 12	budynek koszarowy	
360.	Prabuty	Wojska Polskiego 13	budynek koszarowy	
361.	Prabuty	Wojska Polskiego 14	budynek koszarowy	
362.	Prabuty	Wojska Polskiego 15	budynek koszarowy	
363.	Prabuty	Wojska Polskiego 16	budynek koszarowy	
364.	Prabuty	Wojska Polskiego 17	budynek koszarowy	
365.	Prabuty	Wojska Polskiego 18	budynek koszarowy	
366.	Prabuty	Wojska Polskiego 19	budynek koszarowy	
367.	Prabuty	Wojska Polskiego 20	budynek koszarowy	
368.	Prabuty	Wojska Polskiego 22	budynek mieszkalny	
369.	Prabuty	Plac Wolności 1	budynek mieszkalny	
370.	Prabuty	Plac Wolności 1	brama	
371.	Prabuty	Plac Wolności 2	budynek mieszkalny	
372.	Prabuty	Plac Wolności 2	budynek gospodarczy	
373.	Prabuty	Wołyńska 2	budynek mieszkalny	
374.	Prabuty	Wołyńska 3	budynek mieszkalny	
375.	Prabuty	Wołyńska 4	budynek mieszkalny	
376.	Prabuty	Wołyńska 5	budynek mieszkalny	
377.	Prabuty	Zamkowa 7	budynek mieszkalny	
378.	Prabuty	Zamkowa 9	budynek mieszkalny	
379.	Prabuty	Zamkowa 10	budynek mieszkalny	
380.	Prabuty	Zamkowa 13	budynek mieszkalny	
381.	Prabuty	Zamkowa 17	budynek mieszkalny	
382.	Prabuty	Zamkowa 19	budynek mieszkalny	
383.	Prabuty	Zamkowa 21	budynek mieszkalny	
384.	Prabuty	Zielna	cmentarz	
385.	Prabuty	Zielna 15/17	budynek mieszkalny	
386.	Prabuty	Zielna 17/19	brama wjazdowa	
387.	Prabuty	Zielna 19/21	budynek mieszkalny	
388.	Prabuty	Zielna 23-25	budynek mieszkalny	
389.	Prabuty	Żeromskiego 2	budynek mieszkalny	
390.	Prabuty	Żeromskiego 5	budynek mieszkalny	
391.	Prabuty	Żeromskiego 6	budynek mieszkalny	
392.	Prabuty	Żeromskiego 7	budynek mieszkalny	
393.	Prabuty	Żeromskiego 7	budynek gospodarczy	
394.	Prabuty	Żeromskiego 8	budynek mieszkalny	
395.	Prabuty	Żeromskiego 9	budynek mieszkalny	
396.	Prabuty	Żeromskiego 16	budynek mieszkalny	
397.	Prabuty	Żeromskiego 18	budynek mieszkalny	
398.	Prabuty	Żeromskiego 28	budynek gospodarczy	
399.	Prabuty	Żeromskiego 34	budynek mieszkalny	
400.	Prabuty	Żeromskiego 37	budynek mieszkalny	

401.	Prabuty	Wałowa	kanały wodociągów miejskich	A-458 12.11.1967 r.
402.	Prabuty	Wiadukt	wiadukt kolejowy K3	
403.	Prabuty	Wiadukt	wiadukt kolejowy K4	
404.	Prabuty	Jakubowo	przepust wodny w Jakubowie	
405.	Prabuty	przedmieście północne	przepust wodny 1	
406.	Prabuty	na linii do Kwidzyna	przepust wodny 2	
407.	Prabuty	na linii do Kwidzyna	wiadukt K6	
408.	Prabuty	na linii do Kwidzyna	wiadukt kolejowy	
409.	Prabuty	na linii do Kwidzyna	wiadukty i mosty	
410.	Prabuty	na linii kolejowej Prabuty Jakubowo	wiadukty i mosty	

Wykaz Gminnej Ewidencji Zabytków Gmina Prabuty

Lp.	Miejscowość	Nr adresowy	Funkcja	Rejestr zabytków
1.	Antonin	1 / 2	budynek mieszkalny	
2.	Antonin		park podworski	
3.	Gdakowo		kościół filialny p.w. św Anny	A-26 22.08.1950 r.
4.	Gdakowo		cmentarz przykościelny	
5.	Gdakowo	23	zlewnia mleka	
6.	Gdakowo	25	budynek mieszkalny	
7.	Gdakowo	b. nr	d. tuczarnia trzody	
8.	Gdakowo	64	budynek mieszkalny PKP 1	
9.	Gdakowo	b. nr	budynek dworca PKP 2	
10.	Gdakowo	b. nr	budynek dworca PKP	
11.	Gilwa	17	budynek mieszkalny	
12.	Gilwa	18	budynek mieszkalny	
13.	Gilwa	19	budynek mieszkalny	
14.	Gilwa	21	budynek mieszkalny	
15.	Gilwa	26	budynek mieszkalny	
16.	Gilwa	29	budynek mieszkalny	
17.	Gilwa		budynek techniczny (transformator)	
18.	Gonty	1	leśniczówka	
19.	Gonty	1	budynek gospodarczy przy leśniczówce	
20.	Gonty	2 / 2 a	budynek mieszkalny	
21.	Gonty	6	budynek mieszkalny	
22.	Gonty	7	budynek mieszkalny	
23.	Gonty	12	budynek mieszkalny	
24.	Gonty	14	budynek mieszkalny	
25.	Gonty	17	budynek mieszkalno - gospodarczy	
26.	Gonty	18	budynek mieszkalny	
27.	Gonty	31	budynek mieszkalny	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PRABUTY

28.	Gonty	32	budynek mieszkalny	
29.	Gonty	33	budynek mieszkalny	
30.	Gonty	33	budynek gospodarczy	
31.	Gonty	34	budynek mieszkalny	
32.	Gonty	34	budynek gospodarczy	
33.	Gonty	b.nr	budynek mieszkalny	
34.	Gonty	35	budynek mieszkalno - gospodarczy	
35.	Gonty	b. nr	mieszkalny, świetlica wiejska	
36.	Gonty		cmentarz ewangelicki	
37.	Gonty		kapliczka	
38.	Gonty Koleje	36	budynek mieszkalny	
39.	Gonty Koleje	36	budynek gospodarczy	
40.	Górowychy		kapliczka przydrożna	
41.	Górowychy		cmentarz ewangelicki	
42.	Górowychy Małe	1 - 3	budynek mieszkalny	
43.	Górowychy Małe	6 - 7	budynek mieszkalny	
44.	Górowychy Małe	8 - 9	budynek mieszkalny	
45.	Górowychy Małe		park podworski	
46.	Górowychy Małe		kapliczka przydrożna	
47.	Grażymowo		cmentarz ewangelicki	
48.	Grażymowo		pozostałości założenia dworskiego - park	
49.	Jakubowo	4	budynek mieszkalny	
50.	Jakubowo	4	budynek gospodarczy - obora 1	
51.	Jakubowo	4	budynek gospodarczy - obora 2	
52.	Jakubowo	7	budynek mieszkalny	
53.	Jakubowo	7	budynek inwentarski 1	
54.	Jakubowo	7	budynek inwentarski 2	
55.	Jakubowo	7	stodoła	
56.	Jakubowo	16	budynek mieszkalny	
57.	Jakubowo	25	budynek mieszkalny	
58.	Jakubowo	25	budynek inwentarski 1	
59.	Jakubowo	25	budynek inwentarski 2	
60.	Julianowo		zespół parkowy	
61.	Julianowo	1	budynek mieszkalny	
62.	Julianowo	12	budynek mieszkalny	
63.	Julianowo	13	budynek mieszkalny	
64.	Julianowo	16	budynek mieszkalny	
65.	Julianowo	35	budynek mieszkalny	
66.	Julianowo		budynek stacji pomp	
67.	Kałdowo		cmentarz ewangelicki	
68.	Kałdowo	b. nr	budynek dworu	
69.	Kałdowo		oficyna dworu	
70.	Kałdowo		budynek mieszkalny robotników folwarcznych	
71.	Kałdowo		obora (ob. tartak)	
72.	Kałdowo		budynek inwentarski kolonii robotników folwarcznych	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PRABUTY

73.	Kamienna	3	budynek mieszkalno - gospodarczy	
74.	Kamienna		park podworski	
75.	Kleczewo	2	budynek mieszkalny	
76.	Kleczewo	3	budynek mieszkalny	
77.	Kleczewo	4 / 2	budynek mieszkalny	
78.	Kleczewo	5 / 4	budynek mieszkalny	
79.	Kleczewo	6/1, 6/2	budynek mieszkalny	
80.	Kleczewo		park podworski	
81.	Kołodzieje	22	szkoła	
82.	Kołodzieje	22	budynek gospodarczy	
83.	Kołodzieje	31	budynek mieszkalny	
84.	Kołodzieje	b. nr	mieszkalno-handlowy	
85.	Kołodzieje		cmentarz ewangelicki (1)	
86.	Kołodzieje		cmentarz ewangelicki (2)	
87.	Kowale		park przydworski	
88.	Kowale	6	budynek gospodarczy	
89.	Laskowice	5	budynek mieszkalny	
90.	Laskowice	9	budynek mieszkalny	
91.	Laskowice	12	budynek mieszkalny	
92.	Laskowice	16	budynek mieszkalny	
93.	Laskowice	17	budynek mieszkalny	
94.	Laskowice	21	budynek mieszkalny	
95.	Laskowice	46	budynek mieszkalno - szkolny	
96.	Obrzynowo		kościół p.w. Matki Boskiej Anielskiej	A-24 11.08.1950 r.
97.	Obrzynowo	4	budynek mieszkalny (pierwotnie gospodarczy)	
98.	Obrzynowo	5	budynek mieszkalny	
99.	Obrzynowo	7	budynek mieszkalny	
100.	Obrzynowo	8	zadrzewienie przydomowe	
101.	Obrzynowo	8	stodoła z oborą	
102.	Obrzynowo	9	budynek mieszkalny	
103.	Obrzynowo	10	budynek mieszkalny	
104.	Obrzynowo	12	obecnie zlewnia mleka dawna mleczarnia	
105.	Obrzynowo	13	budynek mieszkalny	A-459 17.11.1967 r.
106.	Obrzynowo	15	budynek mieszkalny	
107.	Obrzynowo	15	budynek gospodarczy	
108.	Obrzynowo	16	budynek mieszkalny	A-460 17.11.1967 r.
109.	Obrzynowo	16	budynek inwentarsko-magazynowy	
110.	Obrzynowo	17	budynek mieszkalny	
111.	Obrzynowo	17	budynek inwentarsko-magazynowy 1	
112.	Obrzynowo	17	budynek inwentarski	
113.	Obrzynowo	23	budynek mieszkalny	
114.	Obrzynowo	24	budynek mieszkalny	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PRABUTY

115.	Obrzynowo	25	budynek mieszkalny	
116.	Obrzynowo	29	budynek mieszkalny	
117.	Obrzynowo	29	budynek gospodarczy	
118.	Obrzynowo	30	budynek mieszkalny	
119.	Obrzynowo	32	budynek mieszkalny	
120.	Obrzynowo	32	budynek inwentarsko-magazynowy	
121.	Obrzynowo	33	budynek mieszkalny	
122.	Obrzynowo	33	budynek inwentarsko-magazynowy	
123.	Obrzynowo	34	budynek mieszkalno - gospodarczy (ob. PUB)	
124.	Obrzynowo	36	budynek mieszkalny	
125.	Obrzynowo	38	remiza strażacka	
126.	Obrzynowo	50	budynek mieszkalny	
127.	Obrzynowo	55	budynek mieszkalny	
128.	Obrzynowo	55	budynek inwentarski 1	
129.	Obrzynowo	56	budynek mieszkalny	
130.	Obrzynowo	57	budynek mieszkalny	
131.	Obrzynowo	61	budynek mieszkalny	
132.	Obrzynowo	62	budynek inwentarski 1	
133.	Obrzynowo	62	budynek inwentarski 2	
134.	Obrzynowo	62	zadrzewienie przydomowe	
135.	Obrzynowo	63	budynek mieszkalny	
136.	Obrzynowo	obok 64	zadrzewienie przydomowe	
137.	Obrzynowo	66	budynek mieszkalny	
138.	Obrzynowo	66	budynek inwentarski 1	
139.	Obrzynowo	66	budynek inwentarski 2	
140.	Obrzynowo	67	budynek mieszkalny	
141.	Obrzynowo	67	budynek inwentarski	
142.	Obrzynowo	68	budynek mieszkalny	
143.	Obrzynowo	69	budynek mieszkalny	
144.	Obrzynowo	70	budynek inwentarski	
145.	Obrzynowo	72	budynek mieszkalny	
146.	Obrzynowo	72	budynek inwentarski	
147.	Obrzynowo	72	stodoła	
148.	Obrzynowo	76	budynek mieszkalny	
149.	Obrzynowo	76	budynek inwentarski	
150.	Obrzynowo	76	aleja dojazdowa	
151.	Obrzynowo	78	budynek mieszkalny	
152.	Obrzynowo	79	budynek mieszkalny	
153.	Obrzynowo	79	budynek inwentarski	
154.	Obrzynowo	79	stodoła	
155.	Obrzynowo	80	budynek mieszkalny	
156.	Obrzynowo	81	budynek mieszkalny	
157.	Obrzynowo	82	budynek mieszkalny	
158.	Obrzynowo	82	budynek inwentarski	
159.	Obrzynowo	82	furta na teren gospodarstwa	
160.	Obrzynowo	83	budynek mieszkalny	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PRABUTY

161.	Obrzynowo	83	budynek inwentarski	
162.	Obrzynowo	85	budynek mieszkalny	
163.	Obrzynowo	88	budynek mieszkalny	
164.	Obrzynowo	89	budynek mieszkalny	
165.	Obrzynowo	90	budynek mieszkalny	
166.	Obrzynowo	91	budynek mieszkalny	
167.	Obrzynowo	95	budynek mieszkalny	
168.	Obrzynowo	95	budynek inwentarski	
169.	Obrzynowo	95	ogrodzenie murowane	
170.	Obrzynowo	99	budynek mieszkalny	
171.	Obrzynowo	99	budynek inwentarski 1	
172.	Obrzynowo	99	budynek inwentarski 2	
173.	Obrzynowo	101	budynek mieszkalny	
174.	Obrzynowo	101	budynek inwentarski 1	
175.	Obrzynowo	101	budynek inwentarski 2	
176.	Obrzynowo	103	budynek mieszkalny	
177.	Obrzynowo	103	budynek inwentarski 1	
178.	Obrzynowo	103	budynek inwentarski 2	
179.	Obrzynowo	103	stodoła	
180.	Obrzynowo	104	budynek mieszkalny	
181.	Obrzynowo	104	budynek inwentarski	
182.	Obrzynowo	104	zadrzewienie przydomowe	
183.	Obrzynowo	105	budynek mieszkalny	
184.	Obrzynowo	105	budynek inwentarski	
185.	Obrzynowo	106	budynek mieszkalny	
186.	Obrzynowo	106	budynek inwentarski	
187.	Obrzynowo	110	budynek mieszkalny	
188.	Obrzynowo	111	budynek mieszkalny	
189.	Obrzynowo	111	bramka ogrodzenia	
190.	Obrzynowo	113	budynek mieszkalny	
191.	Obrzynowo	113	budynek inwentarski 1	
192.	Obrzynowo	113	budynek inwentarski 2	
193.	Obrzynowo	114	budynek mieszkalny	
194.	Obrzynowo	117	budynek mieszkalny	
195.	Obrzynowo	117	budynek inwentarski 1	
196.	Obrzynowo	117	budynek inwentarski 2	
197.	Obrzynowo	119	budynek mieszkalny	
198.	Obrzynowo	121	budynek mieszkalny	
199.	Obrzynowo	121	budynek inwentarski 1	
200.	Obrzynowo	121	budynek inwentarski 2	
201.	Obrzynowo	121	park przydomowy	
202.	Obrzynowo	121	aleja brzozowa	
203.	Obrzynowo		cmentarz	
204.	Obrzynowo		Wiadukt 1	
205.	Obrzynowo		Wiadukt 2	
206.	Obrzynowo		Wiadukt 3	
207.	Obrzynowo		Wiadukt 4	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PRABUTY

208.	Obrzynowo		Wiadukt 5	
209.	Obrzynowo		Wiadukt 6	
210.	Obrzynowo		siedlisko na pd wsi- kasztanowiec	
211.	Obrzynowo		droga między wioskami-jesiony	
212.	Orkusz	b. nr	dwór	A-1665 15.06.1998 r.
213.	Orkusz	b. nr	zespół parkowy	
214.	Pachutki		cmentarz ewangelicki	
215.	Pachutki	b. nr	zespół parkowy	
216.	Pachutki		zadrzewienie przydrożne - droga do Jakubowa	
217.	Pachutki	3	dawny czworak	
218.	Pachutki	4	dawny czworak	
219.	Pałatyki	b. nr	pozostałości dworu	
220.	Pałatyki	b. nr	pozostałości parku	
221.	Pilichowo	5	budynek mieszkalny	
222.	Raniewo (Górki)	zespół dworski 1	dwór nr 1	
223.	Raniewo (Górki)	zespół dworski 1	budynek gospodarczy	
224.	Raniewo (Górki)	zespół dworski 1	park dworski	
225.	Raniewo	zespół dworski 2	dwór nr 2	
226.	Raniewo	zespół dworski 2	budynek gospodarczy nr 1	
227.	Raniewo	zespół dworski 2	budynek gospodarczy nr 2	
228.	Raniewo	zespół dworski 2	dawna kuźnia	
229.	Raniewo	zespół dworski 2	park dworski	
230.	Raniewo	2	budynek mieszkalny	
231.	Raniewo	2	budynek gospodarczy	
232.	Raniewo	6	budynek mieszkalny	
233.	Raniewo	7	budynek mieszkalny	
234.	Raniewo	19	budynek mieszkalny	
235.	Raniewo	21	budynek mieszkalny	
236.	Raniewo	19/21	budynek gospodarczy	
237.	Raniewo	4	dawna szkoła	
238.	Rodowo		kościół parafialny pw. Św. Stanisława Kostki	A-463 19.11.1967 r.
239.	Rodowo		zadrzewienie cmentarza przykościelnego	A-463 19.11.1967 r.
240.	Rodowo		mur cmentarny	A-463 19.11.1967 r.
241.	Rodowo	1	mleczarnia	
242.	Rodowo	2	budynek mieszkalny	
243.	Rodowo	3	budynek mieszkalny	
244.	Rodowo	4	budynek mieszkalny	
245.	Rodowo	7	budynek mieszkalny	
246.	Rodowo	12	budynek mieszkalny	
247.	Rodowo	12	budynek gospodarczy	
248.	Rodowo	12	kuźnia	
249.	Rodowo	13	budynek mieszkalny	
250.	Rodowo	21	budynek mieszkalny	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PRABUTY

251.	Rodowo	30	budynek mieszkalny	
252.	Rodowo	30	budynek gospodarczy	
253.	Rodowo		cmentarz ewangelicki	
254.	Rodowo Małe	1	budynek mieszkalno - gospodarczy	
255.	Rodowo Małe	3/4	budynek mieszkalny	
256.	Rodowo Małe	4	budynek gospodarczy	
257.	Rodowo Małe	6-6A	budynek mieszkalny	
258.	Rodowo Małe	6-6A	budynek gospodarczy	
259.	Rodowo Małe	7-7A	budynek mieszkalny	
260.	Rodowo Małe	8	budynek mieszkalny	
261.	Rodowo Małe	8	budynek gospodarczy	
262.	Rodowo Małe	8	stodoła	
263.	Stańkowo	5	dwór	
264.	Stańkowo	5	park	
265.	Stańkowo	38	budynek mieszkalny	
266.	Stańkowo	40	budynek mieszkalno - gospodarczy	
267.	Stańkowo	42	stodoła połączona z oborą	
268.	Stańkowo	45	budynek mieszkalny	
269.	Stańkowo	51	budynek mieszkalny	
270.	Stańkowo	51	budynek inwentarsko-magazynowy 1	
271.	Stańkowo	51	budynek inwentarsko-magazynowy 2	
272.	Stańkowo	51	sad (rajska jabłoń)	
273.	Stańkowo	54	budynek mieszkalny	
274.	Stańkowo	54	budynek gospodarczy	
275.	Stańkowo		zespół zieleni na skraju lasu - starodrzew	
276.	Stańkowo		cmentarz ewangelicki	
277.	Stańkowo		zespół zieleni -dęby na drodze do Nipkowic	
278.	Stańkowo		dęby - na drodze do Pałatyk	
279.	Stańkowo - Grażymowo		dęby na d. drodze	
280.	Stary Kamień	b. nr	zespół folwarczny - budynek mieszkalny	
281.	Stary Kamień	b. nr	zespół folwarczny - ogrodzenie	
282.	Stary Kamień	b. nr	zespół folwarczny - budynek warsztatowy	
283.	Stary Kamień	b. nr	zespół folwarczny - budynek inwentarski 1 (obora)	
284.	Stary Kamień	b. nr	zespół folwarczny - budynek inwentarski 2 (obora)	
285.	Stary Kamień	b. nr	zespół folwarczny - spichlerz	
286.	Stary Kamień	b. nr	zespół folwarczny - stodoła 1	
287.	Stary Kamień	b. nr	zespół folwarczny - stodoła 2	
288.	Stary Kamień	b. nr	zespół folwarczny - budynek mieszkalny	
289.	Stary Kamień	b. nr	zespół folwarczny - budynek mieszkalny (czworak)	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PRABUTY

290.	Stary Kamień	b. nr	zieleń na terenie folwarku - dęby	
291.	Stary Kamień	b. nr	zieleń na zachód od folwarku - dąb, modrzew	
292.	Stary Kamień		budynek gospodarczy przy czworakach	
293.	Sypanica	5	budynek mieszkalny	
294.	Sypanica	5	budynek gospodarczy	
295.	Sypanica		cmentarz ewangelicki	
296.	Sypanica	9	szkoła podstawowa	
297.	Sypanica	10	budynek mieszkalny	
298.	Sypanica	11	budynek mieszkalno - gospodarczy	
299.	Sypanica	17	budynek mieszkalny	
300.	Sypanica	17	budynek gospodarczy	
301.	Sypanica	22	budynek gospodarczy	
302.	Sypanica	23	budynek mieszkalno - gospodarczy	
303.	Sypanica	24	budynek mieszkalny	
304.	Sypanica	25	budynek mieszkalny	
305.	Sypanica	26	budynek mieszkalny	
306.	Sypanica	27/29	budynek mieszkalny	
307.	Sypanica	34	budynek mieszkalny	
308.	Sypanica	35	budynek mieszkalno - gospodarczy	
309.	Sypanica	37	budynek mieszkalno - gospodarczy	
310.	Szramowo	4-4a	budynek mieszkalny	
311.	Szramowo	5	budynek mieszkalno - gospodarczy	
312.	Szramowo	6/6a	budynek mieszkalny	
313.	Szramowo	7	dwór	
314.	Szramowo	7	park dworski	
315.	Szramowo	7	budynek gospodarczy	
316.	Szramowo	b. nr	budynek gospodarczy "a"	
317.	Szramowo	b. nr	budynek gospodarczy "b"	
318.	Szramowo		cmentarz ewangelicki	
319.	Trumiejki		kościół parafialny p.w. Przenajświętszej Trójcy	A-461 19.11.1967 r.
320.	Trumiejki		cmentarz przykościelny	A-461 19.11.1967 r.
321.	Trumiejki		cmentarz ewangelicki	
322.	Trumiejki		park podworski	
323.	Trumiejki	4	budynek mieszkalny	
324.	Trumiejki	24	budynek mieszkalny	
325.	Trumiejki	31	budynek mieszkalny	
326.	Trumiejki	34	budynek mieszkalny	
327.	Trumiejki	35	budynek mieszkalny	
328.	Trumiejki	36	budynek mieszkalny	
329.	Trumiejki	37/38	budynek mieszkalny	
330.	Trumiejki	39	budynek mieszkalny	
331.	Trumiejki	41	budynek mieszkalny	
332.	Trumiejki	51	budynek mieszkalny	

333.	Trumiejki	b. nr	zadrzewienie przydomowe w centrum wsi lub fragm. parku dworskiego	
334.	Trumiejki	58	budynek mieszkalny	

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Gdakowo, kościół filialny p.w. Św. Anny zbudowany w latach 1753-1771 w stylu barokowym, według projektu Gottlieba Haselbrachera, sporządzonego na podstawie koncepcji pruskiego królewskiego mistrza budowlanego Garlinega. Wzniesiony na palnie prostokąta, z kwadratową w rzucie wieżą, dostawioną do zachodniej elewacji, murowany, otynkowany, przekryty czterospadowym dachem, wieża kryta blaszanym hełmem.

Obrzynowo 16, podcień - pozostałość domu podcieniowego: podcień drewniany ok. 1820 r. – zachowane relikt w stanie katastrofalnym.

Obrzynowo, kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Anielskiej zbudowany w XIV w., według źródeł zburzony w 1414 r. Odbudowany i przebudowany w XVI/XVIII w., wieża z 1737 r., zwieńczenie wieży z 1911 r. Wzniesiony na planie prostokąta, bez wydzielonego zewnętrznie prezbiterium, orientowany, murowany z cegły, na fundamentach z kamienia polnego, otynkowany, ściany w narożach ujęte szarpami, od zachodu z korpusu wyrasta kwadratowa wieża. Korpus nawowy przekryty dachem dwuspadowym (dachówka esówka), wieża kopulastym hełmem (dachówka karpiówka). Elewacja wschodnia zwieńczona trójkątnym szczytem, rozczłonkowanym blendami, zwieńczony sterczynami. W elewacji zachodniej uskokowy portal, zwieńczony łukiem ostrym.

Orkus, dwór wzniesiony w 1910 r., w stylu neobaroku. Zbudowany na planie prostokąta, dwukondygnacyjny z dachem mansardowym. Zbudowany na stronnej skarpie, co spowodowało, że w elewacji frontowej ma dwie kondygnacje, a w elewacji tylnej jedną. W dolnej kondygnacji mansardy lukarny kryte dachami jednospadowymi, w górnej – wole oczy. W elewacji tylnej dwuosiowa lukarna, przekryta trójszpadowym dachem. W elewacji frontowej schody prowadzące do wejścia głównego na drugiej kondygnacji. Na osi wsparty na filarach balkon, a nad nim facjata zwieńczona trójkątnym szczytem. Zabudowa gospodarcza majątku (z wyjątkiem jednego budynku) wraz z parkiem uległa zniszczeniu pod koniec drugiej wojny światowej.

Prabuty, ul. Miła 2 dom usytuowany w obrębie założenia zamkowego, wzniesiony w 1 poł. XIX w., wzniesiony na dawnych murach zamkowych. Murowany z cegły, tynkowany, pokryty holenderką. Założony na planie prostokąta, z dachem dwuspadowym. Elewacje pozbawione detalu architektonicznego.

Prabuty, ul. Polna 2, dom – murowany, otynkowany, jednokondygnacyjny, na planie prostokąta, przekryty dwuspadowym dachem, krytym dachówką esówką. Okna zwieńczone łukiem pełnym, pod okapem ozdobny gzyms ceglany.

Prabuty, ul. Wałowa, wodociągi miejskie – zbudowane dzięki dotacji udzielonej przez króla Fryderyka Wilhelma w 1722 r., służyć miały do gaszenia pożarów. Na głębokości 3,5 m pod rynkiem Starego Miasta metodą odkrywkową zostały wykonane korytarze oraz zbiorniki na wodę, które obecnie należą do nielicznych zabytków pruskiej sztuki inżynierskiej na tym obszarze. System

korytarzy ma kształt zbliżony do odwróconej litery F. Ściany kanałów wykonane są z czerwonej, pruskiej cegły, mają grubość od 70 do 80 cm i są przesklepione kolebkowo. Wysokość kanałów wynosi od 200 do 230 cm, a szerokość od 120 do 130 cm. Długość korytarza głównego wynosi 120 m, a odnogi wschodniej i zachodniej odpowiednio 45 i 42 m. Każda odnoga zaczyna się i kończy zbiornikiem o średnicy około 4m, który można obejrzeć przez specjalne otwory. Po wybudowaniu wodociągów na szczycie każdego zbiornika znajdowały się studnie, zastąpione w XIX w. pompami. Wejście do wodociągów znajduje się we wschodnich fundamentach dawnych murów miejskich przy ulicy Reja.

Prabuty, ul. Warszawska 12, kościół parafialny p.w. Św. Andrzeja zbudowany w latach 1876-1878 dla istniejącej tu od 1870 r. parafii katolickiej. Wieżę dobudowano w 1903 r. Wcześniej kościół nosił wezwanie św. Wojciecha, a także Najświętszego Serca Pana Jezusa. Świątynię wzniesiono w stylu neogotyckim, z cegły licówki, na rzucie prostokąta, z trójbocznie zakończonym prezbiterium, do którego od północy i południa przylegają dwie zakrystie. W elewacji północnej wejście boczne w postaci pozornego ryzalitu z ozdobnym trójkątnym szczytem. Elewacje korpusu i prezbiterium opasane przed dwuuskokowe szkarpy. W szczycie wschodnim sygnaturka. W szczycie zachodnim sterczyny zwieńczone ostrosłupowymi daszkami. Korpus nawowy kryty dachem dwuspadowym, prezbiterium i zakrystie kryte osobnymi dachami wielospadowymi, wieża nakryta spiczastym hełmem.

Prabuty, Pl. Katedralny, kościół filialny p.w. Św. Wojciecha (konkatedra) – zbudowany w latach 1310-1330. Do 1525 r. w rękach katolików, do 1945 r. – ewangelików, od 1982 r. ponownie służy katolikom. Zniszczony w czasie wojny polsko-krzyżackiej, następnie odbudowany. W 1688 r. pożar zniszczył wyremontowany w 1619 r. dach. W 1842 r. dokonano gruntownej przebudowy przedsionka, nadając mu neogotycki wygląd. W czasie II wojny światowej świątynia uległa poważnym zniszczeniom, odbudowana została dopiero w latach 80-tych XX w. Pod względem formy nawiązuje do katedry kwidzyńskiej. Świątynia halowa z trójbocznym prezbiterium, z dostawioną do niego od północy masywną wieżą. Przekryty dachem dwuspadowym, trójbocznie zakończonym nad prezbiterium, wieża kryta dachem namiotowym. Korpus i prezbiterium oszkarpowane, od północy otynkowana wczesnobarokowa kaplica. Wnętrze salowe kryte stropem drewnianym. Na szczycie zachodnim prezbiterium pozostałości okulusowej dekoracji ściany charakterystycznej dla początków XIV w. Maswerki z XIX-wiecznymi witrażami w oknach.

Prabuty, układ urbanistyczny Starego Miasta Prabuty – miasto powstało na miejscu zniszczonego przez Krzyżaków w 1236 r., pruskiego obronnego grodu *Resin*. Jako pierwszy pojawił się zamek, którego budowę rozpoczął w latach 1267 - 1277 biskup Albert. Przy zamku powstała osada, która prawdopodobnie między 1305 a 1321 r. otrzymała prawa miejskie, ich odnowienie nastąpiło w 1330 r. przez biskupa Bertolda. Pierwszym znanym burmistrzem miasta był Nikolaus Garter. Miasto miało 83 łany, w tym 10 wolnych miejskich i 6 kościelnych, założone zostało wokół kwadratowego rynku, pośrodku którego już w 1330 r. stał ratusz, wielokrotnie przebudowywany i rozebrany po pożarze w 1868 r. Przy ulicach w układzie szachownicowym wznosiła się zwarta drewniana i ryglowa zabudowa, otoczona murami z trzema bramami: Szpitalną, Wysoką i Królewską i furtą od zachodu. W wyniku wojen z XV i XVI wieku mury miejskie zostały uszkodzone, groziły zawaleniem i od XVIII wieku były stopniowo rozbierane. Z dawnej zabudowy Starego Miasta pozostała jedynie pierzeja południowa Rynku - kamienice zostały przebudowane, ul. Barczewskiego - zabudowa pochodzi z pocz. XX w., zabudowa gospodarcza i magazynowa przy ul. Wałowej z przełomu XIX i XX w., pojedyncze budynki przy ul. Miłej, Kopernika i Długiej z przełomu XIX i XX w. Zachował się układ przestrzenny – przebieg ulic i placów oraz zarys murów obronnych z relikdami zamku.

Prabuty, ul. Zamkowa, relikty zamku biskupiego. Zamek zbudowany w latach 1276-1345 przez biskupów pomezkańskich na wyniesieniu pomiędzy jeziorami jako rezydencja biskupia. W czasie wojen polsko-krzyżackich kilkakrotnie niszczonego przez wojska polskie, później odbudowywany i przebudowywany. Okres świetności zamku przypada na wiek XVI i XVII, rozwijało się u niego życie kulturalne i naukowe. W 1668 r. pożar zniszczył go niemal całkowicie. Nie został ponownie odbudowany, jedno ze skrzydeł rozebrano, a pozostałe po przebudowie przeznaczono na koszarę, szpital i magazyny wojskowe. Kolejny pożar w 1787 r. spowodował dalsze zniszczenia, odbudowano jedynie część budynków – nadal użytkowanych przez wojsko. W dalszych latach zamek był stopniowo rozbierany, a drugiej wojnie światowej pozostały tylko ruiny. Pierwotnie wzniesiony na planie trapezu, z trzema skrzydłami mieszkalnymi (pd., pn. i zach.) zgrupowanymi wokół dziedzińca i murem obronnym od wschodniej strony, w którym znajdowała się brama wjazdowa oraz z dwie wieże. Od strony wschodniej zamku biegła fosa. Zamek posiadał dwa rzędy murów obronnych, w tym zewnętrzny połączony z murami miejskimi. Trójkondygnacyjne budynki mieszkalne skrzydeł północnego i zachodniego były podpiwniczone.

Prabuty, ul. Zamkowa, kościół ewangelicko-augsburski tzw. polski wzniesiony jako kaplica pw. Najświętszej Marii Panny przez biskupa Jana I Mnicha w latach 1378-1402. Położony w południowo-zachodniej części miasta, poza linią dawnych murów obronnych, połączony jest z murem miejskim ceglany murem wspartym na łuku pełnym, biegnącym ponad dawną fosą. W XVI w. został przebudowany. Wzniesiony na planie prostokąta, z niewielkim prostokątnym w rzucie prezbiterium od wschodu. Od zachodu wieża w formie ośmiobocznej baszty zwieńczona ozdobnym krenelażem i ostrosłupowym hełmem. Korpus kryty dachem dwuspadowym, prezbiterium kryte dachem trójpołaciowym. Dachy kryte dachówką mnich-mniszka. Szczyty wschodni i zachodni ażurowe (okulusy), bogato zdobione, biforiami, blendami i sterczynami. Wnętrze kościoła kryje drewniany polichromowany strop barokowy z połowy lat 20-tych XVIII w. Obecnie mieści się tu Izba Pamiątek.

Prabuty, zespół murów miejskich z Bramą Kwidzyńską (Szpitalną) – mury miejskie otaczały całe średniowieczne miasto Prabuty, w murach były trzy bramy: od południa Kwidzyńska (Szpitalna), od północy Wysoka (rozebrana w 1841 r.) i Królewiecka (rozebrana przed 1745 r.), od zachodu przez prowadziła do miasta furta zwana Bramą Garncarską. W wyniku wojen, które toczyły się w XV i XVI w. mury miejskie zostały uszkodzone i od XVIII w. były stopniowo rozbierane. Zachowały się fragmenty wraz z bramą Kwidzyńską, która użytkowana była jako skład prochu i areszt, była też od 1908 r. wieżą wodociągową, która do początku lat 60-tych XX w. miała miedzianą kopułę.

Rodowo, kościół parafialny p.w. Św. Stanisława Kostki wraz z cmentarzem przykościelnym – zbudowany w 1754 r., z wieżą z 1859 r., orientowany, wzniesiony w stylu barokowym, jednonawowy, salowy, zbudowany na planie prostokąta z łukowato zakończonym prezbiterium, kryty dachem dwuspadowym, przechodzącym nad prezbiterium w trójspadowy. Wieża kryta ostrosłupowym hełmem. Od północy do prezbiterium przylega zakrystia, od południa do korpusu nawowego – kruchta, zwieńczona ozdobnym szczytem o miękkim łukowo-wolutowym wykroju. Dach korpusu i hełm wieży kryte blachą. Cmentarz powstał najprawdopodobniej już przy pierwszym kościele, który wzniesiony został w 1 poł. XIV w.

Trumiejki, kościół parafialny p.w. Trójcy Przenajświętszej wraz z cmentarzem przykościelnym – kościół wzniesiony w latach 1745-1748 w stylu barokowym, pod nadzorem mistrza budowlanego Haselbachera. Świątynia typu salowego, murowana z cegły licówki, na kamiennym fundamencie, na rzucie prostokąta, z prostokątnym w rzucie prezbiterium od wschodu i kwadratową w rzucie wieżą od zachodu, korpus kryty dachem trójspadowym, prezbiterium – dwuspadowym, wieża - dachem

namiotowym. Dachy kryte dachówką mnich mniszka. Okna zwieńczone łukami koszowymi. Elewacje pozbawione dekoracji. Cmentarz powstał najprawdopodobniej już przy pierwszym kościele, który wzniesiony został w 1 poł. XIV w.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.

SILNE STRONY	SŁABE STRONY
- atrakcyjne położenie gminy pod względem krajobrazowym: lekko pofałdowany teren, urozmaicony jeziorami i rzekami, - interesująca historia Prus Wschodnich, - dobre rozpoznanie zasobów dziedzictwa kulturowego z terenu gminy – funkcjonuje Gminna Ewidencja Zabytków Miasta i Gminy Prabuty - stosunkowo duża ilość obiektów zabytkowych (16 w rejestrze zabytków oraz 817 w GEZ: 91 stanowisk archeologicznych, 726 obiektów nieruchomych), - różnorodność obiektów zabytkowych od zabytków sakralnych, poprzez tradycyjne budownictwo mieszkaniowe i gospodarcze, po zabytki techniki i hydrotechniki, - istnienie potencjalnej bazy dla agroturystyki, - uchwała w sprawie dofinansowania prac remontowych, konserwatorskich i renowacyjnych przy zabytkach	- peryferyjne położenie w województwie, - niewystarczająca promocja zasobów dziedzictwa kulturowego gminy jako towaru turystycznego, - brak promocji zabytków archeologicznych, - niewystarczająca świadomość społeczna o konieczności należytego dbania o zabytki: zaniedbywanie tradycyjnych zabudowań i wznoszenie nowych obiektów nienawiązujących pod względem formy i charakteru do tradycyjnego budownictwa, - brak aktualnych planów zagospodarowania przestrzennego na pełnych obszarach gminy, - brak świadomej polityki przestrzennej mającej na celu zachowanie tradycyjnego krajobrazu i kontynuacji charakterystycznych dla tego regionu form architektonicznych, - brak gotowych projektów budynków mieszkalnych i gospodarczych nawiązujących do miejscowej tradycji, które można by było wykorzystać przy realizacji kolejnych inwestycji
SZANSE	ZAGROŻENIA
- możliwość uzyskania środków pomocowych z UE na poprawę stanu zasobów dziedzictwa kulturowego, - wzrost zainteresowania inwestorów i ludności terenami pod względem atrakcyjności krajobrazu, - możliwość wykorzystania większej ilości imprez promocyjnych i kulturalno-folklorystycznych do rozpropagowania możliwości wypoczynkowych, - poszerzenie tras turystycznych i szlaków o miejsca i obiekty zabytkowe, - rozbudowa baz turystycznych z wykorzystaniem obiektów i obszarów o wartościach historycznych i kulturowych, - realizacja polityki opieki nad zabytkami poprzez wspieranie działań mających na celu wpisanie do rejestru zabytków wytypowanych obiektów o wysokich walorach kulturowych	- zły stan techniczny zabytków wpisanych do rejestru zabytków: podcień w Obrzynowie, - zaniedbane zabytkowe parki (włączone do Gminnej Ewidencji Zabytków), - ograniczone możliwości pozyskania środków zewnętrznych na realizację zadań związanych z ochroną zabytków z uwagi na wysoką konkurencyjność innych powiatów i regionów, - niedostatek środków w regionie i kraju na wspomaganie działań mających na celu poprawę stanu zasobów dziedzictwa kulturowego, - malejące dotacje państwa na prowadzenie działalności z zakresu ochrony zabytków, - samowolne działania na zabytkach bez uzgodnień konserwatorskich, - niszczenie zabytków archeologicznych przez tzw. „poszukiwaczy skarbów”.

7. Założenia programowe

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Prabuty na lata 2019-2022 ma służyć ochronie, sukcesywnej rewaloryzacji i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego do różnych dziedzin życia społecznego.

Ramy programowe Programu Opieki wyznaczają tezy problemowe, wskazujące na:

- ❖ umożliwienie finansowania i racjonalnego wykorzystania środków finansowych na utrzymanie krajobrazu kulturowego oraz ratowanie obiektów o szczególnych wartościach historycznych,
- ❖ wspieranie i kreowanie różnorodnych form i metod umożliwiających ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami – stymulowanie zasad partnerstwa oraz odpowiedzialności właścicieli obiektów o podstawowym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego na terenie Miasta i Gminy Prabuty,
- ❖ podnoszenie walorów zabytkowych i wykorzystanie ich w promocji kultury i dla rozwoju turystyki w gminie, a zwłaszcza jako czynnika wpływającego na rozwój gospodarczy gminy,
- ❖ wykorzystanie w promocji gminy zabytków archeologicznych jako najwcześniejszego świadectwa osadnictwa na obszarze gminy,
- ❖ umożliwienie kreowania i realizowania lokalnych projektów związanych z kompleksowymi pracami konserwatorskimi i restauratorskimi oraz chroniącymi krajobraz kulturowy dla osiągnięcia zauważalnych i wymiernych efektów jakościowej zmiany,
- ❖ kreowanie modelu odpowiedzialności za zasoby dziedzictwa kulturowego w gminie wśród mieszkańców i we władzach samorządowych,
- ❖ wspieranie aktywności lokalnej w działaniach mających na celu poszanowanie materialnego dziedzictwa oraz zachowanie własnej odrębności i tożsamości (kultura mniejszości narodowych),
- ❖ poszukiwanie i wspieranie projektów związanych z kreowaniem i wdrażaniem nowych form opieki nad zabytkami i ich promocji (np. szlaki turystyczno-historyczne, ożywianie zabytków),
- ❖ włączenie kultury i dziedzictwa kulturowego w obszar interwencji i wsparcia zgodnie z zasadami planowania i wdrażania programów prorozwojowych, stosownie do oczekiwań mieszkańców gminy poprzez uznanie znaczenia dziedzictwa kulturowego w rozwoju społeczno-ekonomicznym Miasta i Gminy Prabuty.

Celem strategicznym Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Prabuty na lata 2019 – 2022 jest:

**KONSERWACJA, RESTYTUCJA I PROMOCJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO
SŁUŻĄCA UMOCNIENIU TOŻSAMOŚCI KULTUROWEJ MIESZKAŃCÓW
ORAZ ROZWOJOWI GOSPODARCZEMU GMINY**

Metodą do realizacji tak określonego celu będzie:

Jakościowe i ilościowe powiększenie form ochrony zabytków i opieki nad zabytkami stosowanych przez władze gminy przy wykonywaniu zadań własnych realizowanych na rzecz lokalnego środowiska: infrastruktury podstawowej, społecznej oraz lokalnej społeczności.

Cel będzie realizowany w ramach trzech Priorytetów:

- I. OCHRONA I REWALORYZACJA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO**
- II. PROMOCJA I POPULARYZACJA WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY**
- III. RESTYTUCJA NIEMATERIALNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO**

Priorytet I	
OCHRONA I REWALORYZACJA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO	
kierunki działań	zadania
ZAHAMOWANIE PROCESU DEGRADACJI ZABYTKÓW I DOPROWADZENIE DO POPRAWY STANU ICH ZACHOWANIA	• Systematyczne wykonywanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych należących do gminy), • Opracowanie planu systematycznych kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych należących do gminy • Opracowanie długoterminowego planu remontów obiektów zabytkowych należących do gminy, • Podejmowanie działań na rzecz pozyskania funduszy zewnętrznych na konserwację obiektów zabytkowych należących do gminy, • Dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach niebędących własnością gminy na podstawie aktualnej uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych, • Tworzenie programów rewitalizacji zabytkowych przestrzeni publicznych w oparciu o współpracę gminy z właścicielami i użytkownikami nieruchomości przy włączeniu się do działań miejscowych instytucji i organizacji pozarządowych

WZMACNIANIE ATRAKCYJNOŚCI ZABYTKÓW I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO	• Prowadzenie bieżących prac porządkowych i rewaloryzacyjnych w zespołach zabytkowej zieleni (gminnych parkach, cmentarzach, obszarach nieczynnych cmentarzy), • Iluminacja najatrakcyjniejszych zabytków gminy, • Ustalenie w formie uchwały zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, ich gabaryty, standardy jakościowe oraz rodzaje materiałów budowlanych, z jakich mogą być wykonane zgodnie z przepisami ustawowymi, • Utworzenie parku archeologicznego poświęconego zabytkom archeologicznym z terenu gminy, • Wsparcie działań pozwalających na właściwą ekspozycję grodzisk w Kołodziejach i Stańkowie.
ROZPOZNANIE GMINNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	• Prowadzenie monitoringu i weryfikacji obiektów uwzględnionych w gminnej ewidencji zabytków.
PODEJMOWANIE DZIAŁAŃ UMOŻLIWIAJĄCYCH TWORZENIE MIEJSC PRACY ZWIĄZANYCH Z OPIEKĄ NAD ZABYTKAMI	• Współpraca z urzędami pracy w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających na terenach objętych ochroną, • Prowadzenie szkoleń dla osób bezrobotnych z zakresu rzemiosł związanych z tradycyjną sztuką budowlaną, • Wspieranie utrzymywania na rynku pracy zanikających rzemiosł i zawodów poprzez np.: wspieranie działań przedsiębiorców, organizowanie szkoleń i warsztatów. • Wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach budownictwa wiejskiego oferujących wypoczynek i rozrywkę (regionalne potrawy, zwyczaje itp.) oparte na miejscowych tradycjach, • Wspieranie rozwoju muzeów regionalnych, skansenów, izb pamięci itp., • Wspieranie lokalnych społeczności w działaniach mających na celu porządkowanie i ochronę opuszczonych cmentarzy i zaniedbanych parków
Priorytet II PROMOCJA I POPULARYZACJA WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY	
kierunki działań	zadania
POWSZECHNY DOSTĘP DO INFORMACJI O DZIEDZICTWIE KULTUROWYM GMINY	• Udostępnianie informacji o zabytkach gminy na stronie internetowej gminy, • Powiązanie gminnego systemu informacji i promocji z informacjami na temat środowiska kulturowego, • Opracowanie mapy zabytków gminy ułatwiającej zapoznanie się z zabytkami gminy.
EDUKACJA W ZAKRESIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	• Pokazywanie i promowanie dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach, a także zagospodarowanie obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo,

	• Organizowanie szkoleń związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego i udział w takich szkoleniach pracowników gminnych, • Organizowanie i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych, • Wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej poprzez wspieranie i organizowanie zajęć dotyczących zabytków, • Inicjowanie i organizowanie obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa we współpracy z Narodowym Instytutem Dziedzictwa, • Wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy
PROMOCJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	• Poszerzanie szlaków turystycznych (np. pieszych, rowerowych, konnych, samochodowych, wodnych) o trasy obejmujące dziedzictwo kulturowe i zabytki archeologiczne, • Tworzenie i utrzymanie elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej, • Wprowadzenie zintegrowanego systemu informacji wizualnej (m.in. za pomocą tablic informacyjnych) obejmującego zasoby i wartości dziedzictwa kulturowego.
Priorytet III RESTYTUCJA NIEMATERIALNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
kierunki działań	zadania
EDUKACJA I POPULARYZACJA WIEDZY O REGIONALNYM DZIEDZICTWIE KULTUROWYM	• Upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie niematerialnym służącej do wzmacniania poczucia tożsamości mieszkańców gminy, • Wzbogacanie zajęć przedszkolnych i wczesnoszkolnych o wiedzę o dziedzictwie niematerialnym regionu.
PROMOCJA REGIONALNEGO DZIEDZICTWA NIEMATERIALNEGO SŁUŻĄCA KREACJI PRODUKTÓW TURYSTYKI KULTUROWEJ.	• Promocja dziedzictwa niematerialnego, • Organizacja i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych mających na celu promocję dziedzictwa niematerialnego gminy, • Włączenie do oferty europejskich dni dziedzictwa na obszarze gminy atrakcji związanych z niematerialnym dziedzictwem, • Wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce niematerialnego dziedzictwa kulturowego gminy.

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

8.1 Instrumenty prawne

Problematyka zachowania dziedzictwa kulturowego zostanie uwzględniona przez władze gminy przy uchwalaniu przepisów prawa miejscowego.

8.2 Instrumenty koordynacji

Realizacja Programu wymaga współpracy z instytucjami ochrony zabytków różnych szczebli, w tym współpracy z Muzeum „Izba Pamiątek” oraz Prabuckim Centrum Kultury i Sportu oraz diecezją elbląską i parafiami z terenu Miasta i Gminy Prabuty i właścicielami obiektów zabytkowych.

8.3 Instrumenty finansowe

Podstawowym narzędziem finansowym będą dotacje celowe udzielane na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (na podstawie Uchwały Nr VIII / 37 / 2015 Rady Miejskiej w Prabutach z dnia 27 maja 2015 r. w sprawie określenia zasad i trybu udzielania i rozliczania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków).

Planowane jest również wykorzystanie funduszy unijnych oraz dostępnych dofinansowań samorządu województwa pomorskiego.

Samorząd zamierza ubiegać się o dofinansowanie na realizację projektów miękkich związanych z rozwojem zasobów ludzkich lub rozwojem obszarów wiejskich: na szkolenia, promocję, współpracę międzynarodową, tworzenie lokalnych oraz regionalnych produktów i marek turystycznych, tworzenie miejsc pracy związanych z dziedziną kultury, turystyki i edukacji. W tym wypadku, gdy wkład własny stanowi niewielki procent w stosunku do przyznawanych grantów (od 1,5 do 15 %), pozyskane środki będą w znaczący sposób wpływały na zwiększenie możliwości operacyjnych Gminy.

8.4 Instrumenty społeczne

W działaniach Gminy przewidywane jest prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi oraz spółkami), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego Miasta i Gminy Prabuty.

8.5 Instrumenty kontrolne

Zadania sformułowane w niniejszym programie przewidują stosowanie monitoringu jego realizacji w postaci monitoringu stanu środowiska kulturowego.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Za monitorowanie realizacji *Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Prabuty na lata 2019-2022* odpowiada Burmistrz, który co dwa lata będzie przedstawiał Radzie Miejskiej w Prabutach sprawozdanie z realizacji programu.

Kryteria prowadzenia oceny realizacji programu opieki:

- poziom (w %) wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- liczba i długość (w km) utworzonych szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw i działań edukacyjnych na terenie gminy,
- liczba przygotowanych/wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników),
- liczba szkoleń/liczba osób biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

10.1. Publiczne źródła finansowania

W celu właściwej i skutecznej ochrony zasobów kulturowych wykorzystane zostaną środki możliwe do zabezpieczenia z budżetu gminy na ten cel, jak również w miarę możliwości prowadzone będą programy czerpiące z budżetów innych publicznych źródeł, tj.: Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz województwa pomorskiego.

I. Gmina: w budżecie gminy co roku zabezpieczane będą środki na zadania wynikające z niniejszego dokumentu.

II. Fundusze Samorządu Województwa Pomorskiego

Na podstawie Uchwały Nr 33/III/14 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 8 grudnia 2014 roku (Dz. Woj. Pom. z 13 stycznia 2015 r., poz. 55) w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa pomorskiego, Samorząd Województwa Pomorskiego przyznaje co roku dotacje celowe na prace przy zabytkach objętych ochroną konserwatorską na podstawie wpisu do rejestru zabytków województwa pomorskiego.

Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenia w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i detali architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego budynku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe lub przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnienie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7 – 15;

17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie w danym roku budżetowym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Dotacja może być udzielona w zależności od środków zaplanowanych w budżecie Województwa Pomorskiego, w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

W szczególnych przypadkach, jeżeli zabytek:

- 1) posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych;
- 3) jeżeli stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy nim
 - dotacja może być udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Wnioski o dotację należy składać do dnia 30 października każdego roku poprzedzającego rok realizacji prac lub robót.

III. Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków

Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku co roku przyznaje dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków usytuowanym na terenie województwa pomorskiego.

IV. Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego¹¹¹

W ramach prowadzonych przez MKiDN programów mogą być dofinansowywane zadania z zakresu kultury i ochrony zabytków.

1. Program „Ochrona zabytków”: celem jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

2. Program „Wspieranie działań muzealnych”: celem jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także - prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych.

3. Program „Kultura ludowa i tradycyjna”: celem jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania.

4. Program „Ochrona zabytków archeologicznych”: celem jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

5. Program „Wspieranie opieki nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami w kraju”: celem jest zaangażowanie w opiekę nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami jak największej liczby różnych podmiotów, w celu zwiększenia wiedzy o historii naszego kraju,

¹¹¹ <http://www.mkidn.gov.pl/pages/strona-glowna/finansowanie-i-mecenat/programy-ministra/programy-mkidn-2018.php>
[strona Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 28.08.2018 r.];

zwłaszcza o jej najtrudniejszych i najbardziej skomplikowanych aspektach, i dzięki temu wzmocnienie świadomości obywatelskiej i postaw patriotycznych.

6. Program „Wspieranie samorządowych instytucji kultury – opiekunów miejsc pamięci”: celem jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości.

Ministerstwo ogłasza co roku na swojej stronie internetowej (www.mkidn.gov.pl) rozpoczęcie naboru wniosków. Każdego roku termin naboru wyznaczony jest do 31 stycznia.

IV. Fundusz kościelny Ministerstwa Finansów¹¹²

Kościelne osoby prawne mogą co roku ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na realizację w zadań z zakresu konserwacji i remontów obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej. Dotacje na wspomniany cel przeznaczone są na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki).

10.2. Środki pomocowe

Gmina Prabuty zamierza korzystać z dostępnych dla samorządów środków Unii Europejskiej w ramach różnych programów pomocowych, a także pomagać innym beneficjentom w pozyskiwaniu środków na cele związane z ochroną dóbr kultury.

W okresie 15.05.2018 – 1.02.2019 r. w ramach 8.4 RPO Wsparcie atrakcyjności walorów dziedzictwa przyrodniczego dla województwa pomorskiego jednostki samorządu terytorialnego mogą aplikować o dofinansowanie działań w zakresie: budowa, przebudowa i rozbudowa obiektów publicznej infrastruktury turystycznej o znaczeniu regionalnym lub ponadregionalnym (porty, przystanie, pomosty, przenoski), budowa, przebudowa i rozbudowa liniowej publicznej infrastruktury turystycznej o znaczeniu regionalnym lub ponadregionalnym służącej rozwojowi całorocznych, specyficznych form turystyki w oparciu o jednolite standardy identyfikujące dziedzictwo regionu (trasy rowerowe, szlaki wodne, konne, piesze wraz z oznakowaniem). W ramach tych projektów możliwa jest również budowa, przebudowa i rozbudowa publicznej infrastruktury poprawiającej dostępność do obiektów i atrakcji turystycznych (np. parkingi, ciągi komunikacyjne i infrastruktura dla niepełnosprawnych) oraz zagospodarowania ich bezpośredniego otoczenia.

¹¹² <https://bip.mswia.gov.pl/bip/wyznania-i-mniejszosci/24037,Fundusz-Koscielny.html> [strona Ministra Finansów, dostęp: 28.08.2018 r.];

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

Cele określone w *Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Prabuty na lata 2019-2022* będą osiąganе poprzez:

- wspólne działania władz Gminy z Ministerstwem Kultury, Urzędem Marszałkowskim Województwa Pomorskiego, wojewódzkim konserwatorem zabytków, władzami kościelnymi oraz innymi jednostkami samorządu terytorialnego na zasadach porozumień, umów, wspólnych podmiotów,
- inicjatywy własne władz Gminy,
- stosowanie instrumentów finansowych /dotacje, prowadzenie instytucji, nagrody, zachęty, itp./,
- funkcje programowe /programy lokalne i projekty, kontrakty, itp./,
- inne działania stymulujące.